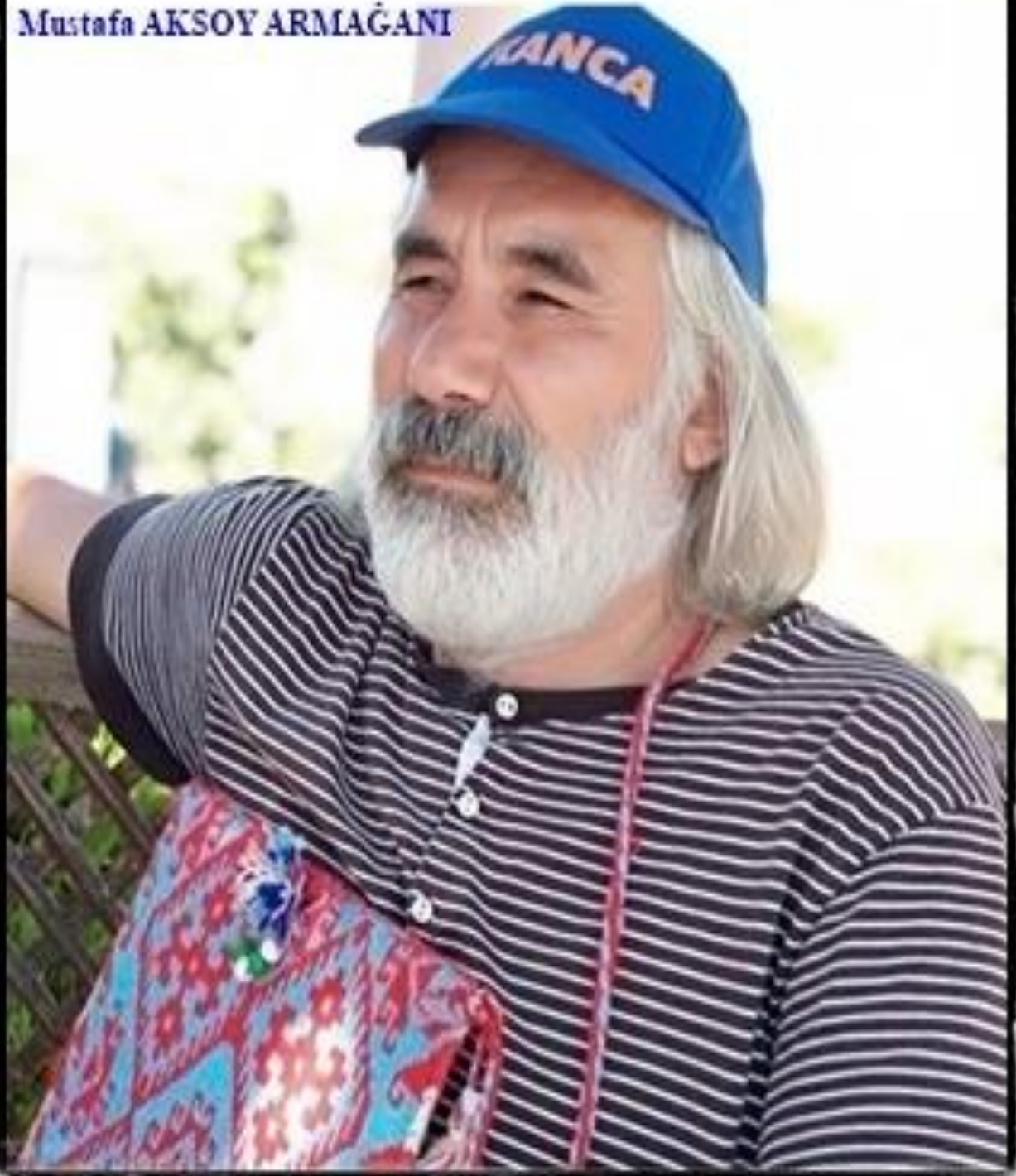

International
Anatolian
Social Sciences
Journal

Uluslararası
Anadolu
Sosyal Bilimler
Dergisi

Mustafa AKSOY ARMAĞANI

KÜNYE

Editör: Doç. Dr. Yusuf ARSLAN

Editör Yrd.: Dr. Filiz ÇELİK

AKADEMİK DANIŞMA VE HAKEM KURULU

Prof. Dr. Özkan YILDIZ

Prof. Dr. İlknur ÖNER

Prof. Dr. Rüstem ERKAN

Prof. Dr. Armand VOLKAS (California Institute)

Prof. Dr. Tom CHESSMEN (Swansea University)

Prof. Dr. Şükrü ASLAN

Prof. Dr. Seçkin AYDIN

Doç. Dr. Murat Cem DEMİR

Doç. Dr. Naciye YILDIZ

Doç. Dr. Mustafa AKSOY

Doç. Dr. Abdullah Mesut AĞAR

Doç. Dr. Yusuf ARSLAN

Doç. Dr. Ahmet İLYAS

Doç. Dr. Fatih YAZICI

Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN

Dr. Tracey Maegusuku-Hewett (Swansea University)

Dr. Salwa El-Awa (Swansea University)

Dr. Kathryn Jones (Swansea University)

Dr. Jeff FARİS (University of South Wales)

Dr. Jeni WILLİAMS (University of Wales)

Dr. Kyle ERİCKSON (University of Wales)

Dr. Mehmet YILDIRIM

Dr. Ebru ORAL

Dr. Gülreyhan ŞUTANRIKULU

Dr. Filiz ÇELİK

Dr. Zuhâl KİLİNÇ

Dr. Murat ŞAHBUDAK

Yurtdışı Temsilcisi: Dr. Kyle ERİCKSON (University of Wales)

Dr. Filiz ÇELİK (İngiltere)

Yazışmalar için e-mail adresi: anadulusosyalbilimler@gmail.com

SUNUŞ YAZISI

Pek çok ülkede saha çalışmaları gerçekleştirmiş, damgalar, halı, kilimler, mezar taşları konularında dünyadaki önemli isimler arasında kabul edilen Mustafa Aksoy, Türk kültürüne yaptığı hizmetlerden ötürü ödüller almış bir bilim insanıdır. Fakat bu bilim insanımızın doğru düzgün kıymetini bildiğimizi düşünmüyorum. Bunun sebebi bizim toplumun yaşayana değil ölene kıymet vermesidir. Kendi münevverine hak ettiği değeri yaşarken vermeyen bizler, öldükten sonra yere göğe sığdıramaz, ne büyük insandı der, methiye düzeriz. Atalarımız boşuna “*kel ölür sırma saçlı olur; kör ölür badem gözlü olur*” dememiş. Maalesef toplumumuzun 3 te 2’si yanibaşındakinin değerli olduğunun farkına ancak öldükten sonra varabiliyor. Yaşarken kıymetini bilemedik diyor, pişman oluyoruz. O zamanda çok geç kalmış oluyoruz. Geç kalınmış pişmanlıklar da hiç kimseye bir yarar getirmiyor. Yitirdikten sonra kıymetini anladığımız yüzlerce yazar, şair, sanatçı, filozof, bilim insanı var. Örneğin Fuat Sezgin hayattayken soruşturmalar geçirmiş, üniversiteden kovulmuş, ismi yasaklılar listesine girmiş, öldükten sonraysa bütün üniversiteler O’nun ne kadar kıymetli bir bilim insanı olduğunu kanıtlamak için yarışa girmiştir. Yaşarken ismini dahi duymayanlar birden bire O’nun adına kongreler düzenlemiş, özel sayılar yayımlamış, kütüphaneye ismini vermek için adeta seferberlik ilan etmişlerdir. Hatta çıkarılan genelgeyle 2019 yılı Fuat Sezgin Yılı ilan edilmiştir. Yaşarken hakkını

vermediğimiz Mustafa İnan için de ancak ölümünden sonra Oğuz Atay'a "*Bir Bilim Adamının Romani*" nı yazmasını isteyerek yaşadığımız pişmanlığı telafi etmeye çalışmışız. Sabahattin Ali'yi, Nazım Hikmet'i, Mehmet Akif'i, Necip Fazıl'ı bir yaşarken düşürdüğümüz durumları bir de öldükten sonra nasıl fenomen yaptığımızı hatırladığımızda hepimiz "*bu insanları niye bu konuma düşürdük*" diyoruz.

İnsan öldükten sonra sabah ezanından akşam ezanına kadar 82 milyon onun ne kadar kıymetli, yeri doldurulamaz bir münevver olduğunu anlatıp dursanız ne fayda? Varlığında kıymetli olduğuna ilişkin bir söz etmemişseniz yokluğunda methiyeler düzünce ne yararı olur ki? Mühim olan etrafına bakıp kıymetli gördüklerine ne yapacaksam o yaşarken yapmaya çalışmaktır. Bu yüzden yöneticisi olduğum "Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi"nin, 2019 yılı 3. Cilt, 1. Sayısını kıymetli Türk münevveri sosyolog Doç. Dr. Mustafa AKSOY ARMAĞANI olarak çıkartmayı arzuladım. Yitirmeden, yerini, önemini, değerini, kıymetini bildiğimizi işitsin, görsün, bilsin istedim. Hakkını teslim ettiğimizi yaşarken görsün istedim.

Bu satırlar vesilesiyle hem cenabı Allahtan kendisine uzun ve sağlıklı yıllar diliyor hem de sayıda emeği geçenlere teşekkürlerimi sunuyorum.

Doç. Dr. Yusuf ARSLAN/29.06.2019

İÇİNDEKİLER

Makaleler

- Ali Osman ABDURREZZAK-Yaşar KALAFAT**, Pınarbaşı Halk İnançlarında “Arpad”, “Angut”, “Şiringa” Tanımlamaları Ve Mitolojik Derinlikleri.....6-14
- Yusuf ARSLAN**, Savaş Tarihi Yazımında Sözlü Tarihin Önemi: Pülümür Direnişi Örneği.....15-35
- Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU**, Kültürel Anlamlarının Taşınması: Koç Başlı Mezar Taşları: Elazığ Gülmez Mezarlığı Örneği 36-57
- Osman YORULMAZ**, Sovyet Türkolojisi’nde “Türk Dilli” Meselesi.....58-68

İnceleme, Anı ve Değerlendirmeler

- Dursun YILDIRIM**, Damgaların İzine Tutsak Düşen Yiğit.....69-70
- Ahmet VURGUN**, Mustafa Aksoy’un Fikir Dünyası, Araştırmaları Ve Yazıları.71-89
- A.Yağmur TUNALI**, Tarihin Sessiz Dili Damgalar.....90-92
- Erol KILINÇ**, “Gezgin Sosyolog” Mustafa Aksoy’un Muazzam Eseri: “Tarihin Sessiz Dili Damgalar”.....93-95
- Ahmet VURGUN**, “Tarihin Sessiz Dili Damgalar” Üzerine Mustafa AKSOY İle Söyleyişi.....96-103
- Mehmed NİYAZI**, Tarihin Sessiz Dili Damgalar Üzerine Görüşler.....104-105
- A.Yağmur TUNALI**, Bilimin Mabesinde Yöntem Meselesi Usül ve Esas.....106-109
- Yaşar KALAFAT**, “Kültür Sosyolojisi Açısından Doğu Anadolu” İsimli Esere Dair.....110-111
- Ordu Üniversitesi Takdim Konuşmasından**, “Yılın Öncü Kültür Araştırmacısı Ödülü”nü Neden Sayın Dr. Mustafa Aksoy Hocamıza Veriyoruz.....112-113
- Yusuf ARSLAN**, Sakallı Hoca.....114-119
- Hüseyin POLAT**, Bir “Damgalık Ömür”.....120-122
- Fotoğraflar..**.....123-129

PINARBAŞI HALK İNANÇLARINDA “ARPAD”, “ANGUT”, “ŞİRİNGA”

TANIMLAMALARI VE MİTOLOJİK DERİNLİKLERİ* (Ali Osman ABDURREZZAK** - Yaşar KALAFAT***)

Özet

Kafkasya'dan Karaçay-Çerkez Bölgesi'nin ve Anadolu'dan Kars-Sarıkamış Kayseri-Pınarbaşı ve Bitlis-Ahlat Çerkezleri halk inançlarına dair, hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleri ile ilgili genel bilgi verilip, bunların Anadolu halk inançları ile karşılaştırılması kısaca yapıldıktan sonra; Anadili Çerkezce ve Anadili Türkçe olan halkın mitolojilerinde yaşamakta olan “Arpad”, “Angut” ve “Şiringa” konusunda bilgi verilmektedir. Kült oluşturmuş kavramların mitolojik içeriği tartışılmaktadır. Halklararası halk inancı ortaklıklarının kaynakları üzerinde durulmakta bu münasebetle totem, tabu, sahiplilik, basmak-basılmak, örtmek-örtülemek, bağlamak-bağlanmak inanç kodları irdelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Halk inançları, mitoloji, kült, totem, tabu.

Abstract

General information about the transition periods such as birth, marriage and death in the Karacay-Circassian region of Anatolia and Karseri-Sarıkamış Kayseri-Pınarbaşı and Bitlis-AhlatCircassians of the Caucasus from the Caucasus to the Anatolian folk beliefs are given briefly after it is done; It is informed about "Arpad", "Angut" and "Siringa" which are living in the mythology of the people who are native Turkish and native Turkish. Mythological content of cult-conceived concepts is discussed. The sources of popular trusts among peoples are emphasized and the codes of belief in totem, tabu, propriety, push-print, cover-cover, connect-connect are examined.

Keywords: Folk beliefs, mythology, cult, totem, tabu.

Giriş

Bu çalışmanın arka planında; Kafkasya'dan Karaçay-Çerkez Bölgesi ve Anadolu'dan Kars-Sarıkamış, Kayseri-Pınarbaşı ile Bitlis-Ahlat Çerkezleri halk inançlarına dair yapılmış halk inançları çalışmaları vardır. Halk İnançları çalışmaları;

---

* Bu çalışma, 10-12 Mayıs 2018 tarihleri arasında Kayseri/Pınarbaşı'nda, Pınarbaşı Belediye Başkanlığı tarafından düzenlenen **I. Pınarbaşı (Aziziye) Sempozyumu**'nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi, ali-37@hotmail.com

***Dr. Halk Bilimi Araştırmaları Kültür ve Strateji Merkezi, yasarkalafat@gmail.com, www.yasarkalafat.info

hayatın doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemleri ile ilgili genel bilgiler içermekte iken, bunlardan bilhassa **Al Karısı/Al Ruh** konusu gibi temalar ele alınmış, kısa karşılaştırmalar yapılmıştır.

Çalışmada; adilleri Osetçe ve Çerkezce olan halkların etnik kimliklerine dair kısaca bilgi verilmektedir. Ayrıca, anadili Osetçe olan halkın mitosunda yaşamakta olan “**Arpad**”, “**Angut**” ve “**Şiringa**” konusunda yoğunlaşmaktadır.

Halklar arası halk inancı ortaklıklarının kaynakları üzerinde durulmakta bu münasebetle **totem, tabu, sahiplilik, basmak-basılmak, örtmek-örtülecek, bağlamak-bağlanmak** inanç kodları irdelenmektedir. Kült oluşturmuş kavramların mitolojik içeriği tartışılmaktadır.

Mit içerikli bilgilerin yoğunlaştığı Oset halk inançları için Sarıkamış Osetleri ele alınırken, bu toplumun etnik kimliği, Anadolu’ya geliş tarihleri, birlikte geldikleri diğer bir kısım Kafkas halkları ve Anadolu’da dağılımlarına dair de sözlü kaynaklar esas alınarak bilgi verilmektedir.

Pınarbaşı Halk İnançlarında Arpad, Angut, Şiringa Tespitleri

Çerkezler, Osetler ve Çeçenlerde gelin damadın, damat da gelinin isimlerini ölünceye kadar söylemezler. Erkek eşine **biranak** (evin sahibi) der. Bu **örtü**yleyerek seslenme şekli, Anadolu’nun diğer halk kesimlerinde de az çok vardır ve **ev iyesi** olarak geçer. Bu hal, Türkmenlerden bilhassa Kayseri Kızıklarında, diğer Kızık toplumlarına göre daha net görülür. En yoğun olduğu kesim Nogaylardır. Bu uygulama mit bilimi dilinden anlatılacak olursa, kanaatimizce, **kara iyelere** karşı bir korunma şeklidir. Eşlerin gerçek **sahipleri** onlar dünyaya geldiklerinde belirlenmiş, onlara verilmiştir. Derinliğinde sahiplilik inancının genleri vardır. İslâm’da yaratılmışların gerçek sahibi yaradandır.¹

Keza Anadolu halklarında, Anadolu’daki Kafkasya kökenli halk kesimleri öncelikli, aile büyüklerinin yanında anne ve babalar çocukları ile yakından ilgilenmez, onlara olan sevgilerini açıkça göstermezler, gösteremezler, sahiplenmezler. Bu inancın perde arkasında da sahiplilik, sahibi olma inancının olduğunu düşünüyoruz.²

Anadolu’daki Çeçen, Çerkez, Oset, Karaçay, Nogay gibi Kafkasya Türk kültür coğrafyasının uzantısı olan halklarla ortaklığı olan mit içerikli inançlardan birisi de, **Al Karısı/Al Ruh** inancıdır. Sarıkamış Osetleri arasında yaşayan bir anlatıya göre, Al Karısı ot biçmekte olan bir çiftçi ile alay eder. Çiftçi ottan bir urgan yapar ve Al Karısı’nı bağlar, onun saçlarından bir tutam kesip alır. Böylece elinin çok bereketli olduğuna inanılan Al Karısı’nı esir almış olur.

¹ Yaşar Kalafat, “Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik”, I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu (20-22 Nisan 2006, Kocaeli).www.yasarkalafat.info

² Yaşar Kalafat, a.g.y.

Al Karısı ile ilgili inançlarda Al Karısı'nı bağlama inancı çok kere onun yakasına **kilitli iğne** takılarak yapılır. İğnelenerek bağlanan Al Karısı esir edilmiş olur. Bu inanç bazı yörelerde Al Karısı'nın basmasına karşı korunmak adına kırklı kadının yatağını urganla bağlamak şeklinde de olabilir. Bağlama işlemi lohusa hanımın bebeği ile birlikte, yatmakta olduğu odanın kapısını **bağlamak** şeklinde de olur.

Çeçen, Çerkez, Oset, Karaçay, Nogay, Karakalpak gibi Anadolu Türk kültür coğrafyasının Kafkasya kökenli halklarında da, diğer Türk kültürlü halklarda olduğu gibi, ölen bir kimsenin bilhassa o genç birisi ise, şahsına ait bir eşyası yakınları tarafından alınır ve itinayla saklanır. Bu eşya, çeşitli vesilelerle ölen şahsın özlemle hatırlanmasını sağlar. Bu inanç, Türk inanç kültürü tarihinde **tul** diye bilinen bir inançtır. Bu bulgudan hareketle de, bu âlemden göçen şahsın ruhunun ölmediği, yaşayanlarla ölenlerin ruhları arasında bir bağlantının sürekli bulunduğu inancının olduğu anlaşılır.³

Bu tür inanç örneklerini artırmak mümkündür. Son birkaç misal olarak yabanda kalmış çiftlik hayvanlarını korumak için, **kurtağzı bağlama**, damadın özel gecesinde başarısız olması için **damat bağlama** da zikredilebilir.⁴

Üzerinde biraz daha ayrıntılı durmak istediğimiz diğer üç mit içerikli inanç **Şiringa**, **Angut** ve **Arpadile** ilgili olan inançlardır.

Şiringa/Şüringasözcüğü Sarıkamış Osetlerinde kadın insan ismi olarak yaşamaktadır. Mahiyeti bilinmediği için giderek bu kelime nüfus kayıtlarına Şiringa olarak geçmiş ve daha sonraki nesillerde de bu kelime, Şefika olarak yaşamını sürdürmüştür.

Bu arada Osetler, Yılmaz Öztuna'nın araştırmalarına göre, Kafkasya'ya Macaristan'dan veya Macaristan'a Kafkasya üzerinden geçmiş, % 25'i Turanî ve % 75'i Hint-Avrupaî olan bir halktırlar.

Angut ile ilgili algılayış sofistik yazılı anlatılara da yansımıştır.⁵ 1950-60 arasında Kars'ta angut diye bilinen ördek türünden bir kuş vardı. Eti yenilmeyen bu

³ Yaşar Kalafat, "Tul İnancı/Geleneği: Arkaik Dönemden Günümüze Görüldüğü Haller ve Avanos Halk İnançlarındaki Yansımaları", **Avanos Sempozyumu (23-25 Ekim 2014, Avanos)**, www.yasarkalafat.info

⁴ Yaşar Kalafat, **Türk Mitolojisinde Kurt**, Berikan Yayınevi, Ankara 2012.

⁵ Onkoloji profesörünün muayene odasının kapısında nöbet bekliyorlardı. Sekreterden emar sonuçlarını gösteren raporu alıp tekrar tekrar okumuşlardı. İlk rapordan sonra geçen 6 ay içerisinde hastalık maalesef ciddi şekilde ilerlemiş görünüyordu. Bir taraftan yaşlı adam eşi için dua ederken, diğer taraftan gözlerine takvim sayfasındaki angut kuşunun resmi ilişti. Angutla göz göze geldiler. Angut yaşlı adama "biz hayvanlar için içgüdüleri ile hareket eder, akıl ve mantıkla hareket edenler insanoğludur. (...) hayvanların idraki yoktur, idraki olmayanın mesuliyeti de yoktur" denir. Siz insanlar idrak sahibi idraksizlersiniz. Bulduğunuz hastane, özel hastane, doktorunuz alanının ünlü uzmanlarından, bunca araştırma, bunca laboratuvar, bunca ilaç sanayi, bunca sosyal güvence, hâlâ bedbinlik ve yeis içerisindeyiz. İdrak yoksunu olan, cansız bilinen, bitkiler ve hayvanlar değil, yaratılmışlardan insan olanlardır. Biz angutlar için "algılayış zor, avlanması kolay, ne yaptığını

hayvanın avlanması inanç itibarıyla yasaklanmıştı. İlkbaharda suların, sellerin bol olduğu dönemde görülen ve kaçıp kendisini korumayı pek beceremeyen bir kuştu.

Angut, Aras Vadisi'nde bilhassa Kars'ta yabancı **kaz** ile karıştırılır. Angutlar ilkbaharda kar sularının erimesi ile taşan Kars çayının sel suları ile sürüklenerek gelirler ve tek olarak görülürler. Bunlar için "eşini kayıp etmiş sürüden kopmuş" denir. Adeta kendilerini suyun akışına bırakmışlardır. Korunmasını bilmeyen bir hayvan olarak bilinir. Onun avlanmasının çok günah olduğuna inanılır. Halk arasında "angut angut dolaşma" diye amaçsız ve bilinçsiz dolaşmaları anlatan sözler vardır. Bütün bu bilgiler angutun bir dönemin ongunlarından olabileceğini düşündürmektedir.

Sarıkamış'taki Kafkas halklarından Osetlerde angut içerikli tekerlemeler vardır. Bu tekerlemelerde güzel kız çocuklarının görünmeyen güçlerin muhtemel zararlarından korunması için, anguta övgü yapıp, korunmak istenilen çocuğun hiç de güzel olmadığı açıklanır. Bu uygulama bir örtme, örtüleyerek koruma yöntemidir. Türkmenlerde çocuk yedi yaşına gelinceye kadar ona pasaklı, iri kafa gibi geçici çirkin isimler verilir.

Bu tür metinlerdeki ses özelliklerinin farklı alfabelerle seslendirilmelerindeki zorluklar bilinmekle beraber; Oset sözlü kültüründen bir örnek verilebilir:

"Neğdihazderangutey/ Kuşların güzeli, safi anguttur.

Türken (korunmak istenen çocuğun ismi) bassinnovgutey

Humegenensubutrey /Tarlayı süren saban kısıdır.

Türkanipesttgorumurey /Türkan'ın yüzü kirlidir.

Kökü, bir bölümü ile Atlı Göçebe Bozkır kültürünün inanç sistemine dayanan Türk költürlü halkların halk inanmalarında, basmak ve basılmanın olduğu, hayvanların da insanları bilhassa belirli dönemlerinde basarak onlara zarar verebilecekleri inancının olduğu da bilinmektedir.⁶ Basmak bir zarar verme şeklidir. Basan basılana zarar vermiş olur ve basılmaktan korunma ve kurtulma yöntemlerine dair inançlar da vardır. Mesela kırklı anneyi, kırklı anne, kırklı hayvan, kırklı cenaze basabilir.

Görünmeyen bazı kara iyelerin muhtemel zararlarından korunmak için bazı güzelliklerin saklanmak istendiğine dair de bilgiler vardır. Mesela güzel bebeğin, güzel gelinin güzelliğinin, yeni doğum yapmış bol sütlü ineğin sütünün kem gözden

---

bilmeyen kuş cinsi" derler, belki biz kuşların angutuyuz ama yaratılmışların angutu da siz insanoğullarısınız.

Doktor bey bizi çağırdığı zaman ben hâlâ angutun söylediklerini dinlemekle meşguldüm. Allah, gözleri olup bakan körlerden, duyan sağırlardan, kalbi çalışan sesini sahibine duyuramayan kalp sahiplerinden etmesin.

⁶ Yaşar Kalafat, **Türk Halkbilimi İnanç Araştırmaları-I, Memoratlar-Astral Dünya Mitolojik Boyut**, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

korunmaları için onlar belirli bir yöntemle kömür kullanılarak adeta geçici olarak kirletilir. Keza bu maksatla erkek çocuklara geçici kız elbisesi giydirilir, onların cinsiyetleri saklanmak istenir. Bu uygulama halk inançlarında kült oluşturmuş olan, örtmek örtülemek inancı ile ilgili olmalı diye düşünüyoruz.⁷

Örtmek, güzeli çirkinden çirkinliklerden korumak için güzelliğini saklama şekli olarak tanımlanabilir. Diğer taraftan bilindiği gibi ongun olan varlıkların özelliklerinden birisi de onların zararlarından korunmak ve güçlerinden yararlanmaktır.

Zazaların halk inançları kültürlerinde yaşamakta olan **köring kuşları** ve onlarla ilgili inançlar bize **angutkuşlarını** hatırlatır. Ancak angutların avlanılmasından kaçınılır ve onların tekin olmadığına inanılır.

Arpadlar'ın menşe efsanelerinde **geyik** cinsi hayvanlar ile birlikte yırtıcı kuşların da önemli rolü vardır. Macarların millî sülâlesi olan **Arpadlar**'ınced anası **Eneh**(dişi geyik) idi. Bu sözcük bugünkü Macarcada **Ünö**'yetekabül eder. **Eneh**'inyanına **Turul(Tuğrul) kuşu** gelip birleşirler. Böylece **Arpadlar** kendilerini **Tuğrulsoyundan** neşet etmiş sayarlar. Yırtıcı kuşlara diğer mucizevi kanatlı hayvanlara, geyiklere vb. Şamanlık tesiri altında kalan Skitlerin/İskitlerin, Hunların yahut Macarların hayvan üslubu eserlerinde rastlanır. Skitlerinaltın **geyikleri**, Noin-Ula'daki keçe üzerine işlenen tasvirleri, Türklerin **bozkurtu**, eski Macarların kayış uçlarındaki geyik şekilleri, Rasony'ye göre "amblem", **ongundurlar**.

Oğuz Türklerinin ongunları **Şahin, Kartal, Tavşancıl, Gökhan, Sungur, Uçkuş, Çakır**'dır. Avcı yırtıcı kuşları ongun yapmak uygulaması, Tuğrul'u ongun seçen Arpadlarda da olması yadırganmamalıdır. Geyiğin Türk mitolojisinde yeri bilinirken, Anadolu Türk kültür coğrafyasında geyikle ilgili efsanenin yaşamadığı yöre adeta yoktur. Geyik bazen binit ve bazen de nakil vasıtası olarak halk inanç kültüründe önemli bir yer tutmuştur.⁸

Eski Türk inanç sisteminin totemizm olmadığı konusundaki Türk dinler tarihi uzmanlarının teşhisine biz de katılıyoruz.⁹ Ayrıca totemizmin bir din olmayıp birçok dinde bir dönem iz bırakmış inanç biçimi olduğu görüşünü de paylaşıyoruz.¹⁰

Arpadlarla ilgili bir bilgide de "Yahudi Mitolojisinde **Alukah, Arpad,Estrie**: Eski ahitte¹¹ erkekler ile ilişkiye girdikten sonra kanlarını içerek öldüren dişi bir canavarın adıdır.

⁷ Yaşar Kalafat, **a.g.e.**

⁸ Yaşar Kalafat "Halk İnançlarında Hikmet İzleri Ordu ve Samsun Samsun Efsane İzleri" www.yasarkalafat.info

⁹ Yaşar Kalafat, **Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri**, 6. Baskı, Berikan Yayınları, Ankara, 2010

¹⁰ Yaşar Kalafat-Ali Osman Abdurrezzak, **Türk Halk Bilimi İnanç Araştırmaları-II Totem**, Berikan Yayınevi, Ankara 2018.

Altay Türk mitolojisinde Arpad bir **kara iye** olarak tanımlanır. Daha ziyade savaş sırasında sahneye çıkar ve savaşçılığı azgınlaşması ile bilinir.¹²

Sami adı, kökenini Yaradılış'ın X. Bölümündeki ünlü uluslar tablosunda bulur; burada Nuh'un Ham ve Yafesile birlikte üçoğlundan biri olan **Sam**, **Haber**'in (İbranilerin), **Elam**'ın, **Assur**'un, **Aram**'ın, **Arpad**'ın ve **Lut**'un babası olarak gösterilir.¹³

Osetler, Kafkasya'nın sınıflı toplumlarındandı. Sarıkamış Osetlerinde **Arpatlar** asiller ve **Toslar** ise halk kesimine mensuptular.¹⁴

Sarıkamış Arpatlarına dair kısa bir açıklama yapmak gerekirse şunlar söylenebilir: 11 göbek evveli dedelerinin tespiti yapılabilen ve tarafımızdan soy ağaçları çıkarılan ailenin soy kütüklerine dair yapılabilen ilk tespit bir mezar taşıdır. Bu taşta "Bedeli Arpat Elmas Han oğullarından bin Macar Abdullah Han" kaydı vardır. Bu taş, Kafkasya'da (Osetya bölgesinde) Digor Kom denilen Büyük Dere'nin üstündeki kalenin eteğindeki mezarlıkta bulunmaktadır.¹⁵

Arpatlar Kafkasya'ya Macaristan'dan gelmişlerdir. Macaristan'ın ünlü hanedan ailesi Arpatlarla ilişkilerinin mahiyeti ve derecesi yeterince bilinmemektedir. Kuzey Kafkasya'dan Anadolu'ya göçlerinde, genel anlamda Çerkezler kapsamında mütalaa edilmişler ve öyle bilinmişlerdir. Gerçekte Arpatlar Osetya'dan Anadolu'ya göç etmişlerdir. Yılmaz Öztuna'nın Arpat-Oset bağlantılı vurgu yaptığı bu gerçek¹⁶, Eylül 1998 yılında tarafımızdan Kuzey Kafkasya'ya yapılan alan araştırması çalışması döneminde de teyit edilmiştir.¹⁷ Osetlerin Çerkez olmadıkları gerçeğine Alan Kültür ve Yardımlaşma Vakfı Başkanı Kaya Arpat da 1983 yılında bölgeye yaptığı seyahatten sonra şahitlik etmiştir.¹⁸ Osetinler/Osetler toplumunun en önemli nüvesi olarak kabul edilen Yas'lar 12-13. yy.'larda Hunlarla birlikte bölgeye gelirler.¹⁹

Yılmaz Öztuna, Macaristan'daki Arpad hâkimiyetini 889 yılında başlayan Arpad yönetimi ile başlatıp 28 Arpad kralının yönetimlerinden sonra 1301 yılında

¹¹Ahd-i Atik/Tevrat, Süleyman'ın Meselleri 30:15.

¹² Yaşar Kalafat, **Altaylardan Anadolu'ya Kamizm-Şamanizm**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2004.

¹³<https://www.turkcebilgi.com/samiler>

¹⁴ Kaynak Kişi: Ayten Kalafat (Arpat), 1943 Sarıkamış/Hamamlı doğumlu, ev hanımı bir kimse. 2016 yılında vefat etmiştir. Osetler, Kafkasya'nın sınıflı toplumlarındandı. Kaynak şahıs, baba tarafından Arpatlar asiller ve anne tarafından ise Toslar'dan olup halk kesimine mensuptu.

¹⁵ Kaynak Kişi: Ayten Kalafat (Arpat), kaynaktarafından hazırlanan soy kütüğü de bildiri metnine eklenmiştir.

¹⁶ Yılmaz Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi - Türk Siyasi Tarihi ve Türk Medeniyet Tarihi**, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, C.I, s.215-218.

¹⁷ Yaşar Kalafat, Kafkasya Çerkezleri

¹⁸ Kaynak Kişi: Kaya Arpat, Kerim Arpat'ın oğlu, 1983 yılında Alan Kültür ve Yardımlaşma Derneği'nin Başkanlığını yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Seramik Bölümü mezunu 65- 68 yaşlarında, Sarıkamış Osetlerinden iken halen İstanbul'da yaşamaktadır.

¹⁹ Kaynak Kişi: Kaya Arpat.

sonlandırmaktadır. Onun verdiği bilgiler arasında Avar Türklerinin halefi olarak Macaristan Krallığı'nı kuran Arpad Türk hanedanlığının ilk 5 kralı döneminde ülkede yaşanan din Şamanlıktır. Macaristan'da Arpad Türk hanedanlığından sonra İtalyan ve daha sonra Macar aileler yönetime geçerler.²⁰

Kafkasya'dan Anadolu'ya gelen göç kfilesinin içinde Arpadların yanısıra **Abaza, Kuşha, Kabartay, Çeçen**²¹ ve diğer Kafkas halklarından da aileler vardır.²²

Elmashanoğulları'ndan Abisallar 1863 yılından beri Sarıkamış'ın Hamamlı köyündedirler. **Abisal** da **Tuganlar** ve **Kubatlar** gibi Arpattır ve bunlara mensup aileler Sarıkamış'taki Kafkasyalıların Digoron boyundandır. **Digoronlar** ve **İronlar** Kafkasya'nın 100 yıl evvelki sınıflandırmaya göre asil kabul edilen kesimindedirler.²³

Digoranlar Kafkasya'dan 1857 giderek 1863 yılında Musa Kunduk Paşa yönetiminde Trabzon'a deniz yolu ile geldiklerinde, Arpat ailesinin başında Ali Rıza Arpat vardır. Göç kfilesi Sultan Hamid'e 3 kişilik bir heyet gönderip iskân için yer talep ederler. Hükümet heyete Trabzon, İstanbul ve Ankara'da istedikleri yerde kalabileceklerini bildirir. Kafile doğuya gelir ve Sarıkamış'ın Hamamlı köyünde yerleşmeyi tercih ederler. Hamamlı köyünün tapusunu Saliha Hatunoğlu'ndan 6 hisse üzerine alırlar. Köyün yeri için 21 altın daha öderler. Ayrıca Kapulu köy denilen Kilise Düzü Mevkiini de 22 madeni liraya alırlar. 24 madeni liraya da Keklik'ikişlakiye olarak alırlar, 1882 yılında yerleşmiş olurlar.²⁴

1914 yılında Sarıkamış'taki Ermeniler, Rus yönetimine müracaat ederek Arpatların Osmanlı Yönetimi lehine casusluk yaptıklarını ihbar eder, Hamamlı'dan atılmalarını isterler. Kars ve Sarıkamış'ın işgal altında olduğu bu dönemde Rus Hükümeti Hamamlı köyünün topa tutulması kararını alır.²⁵

Ali Mirza'nın oğlu Ali (Aje) bir heyetle Sarıkamış'taki Rus Ordu Komutanı Baratov'a gider ve Ermeni iftirasına uğradıklarını, imha kararının kaldırılmasını ister. Rus yönetimi Arpatların köyü boşaltmaları şartı ile köyün imha kararını kaldırır. 1914 yılında Arpatlar diğer hemşerileri ile birlikte Rusya'ya sürgün edilirler.²⁶

Ruslar 22 hane olan Hamamlı köyünün her evine çift atlı bir kızak gönderirler. Şubat 1914 de Sarıkamış'a getirilirler. 15 gün Sarıkamış'ta kaldıktan sonra 22 aileye 3. mevkiiden yer verilir. Ancak bunlardan 8 hane Rusya'ya gider, diğerleri Kürtlerin

²⁰ Yılmaz Öztuna, a.g.e.s.215-218.

²¹ Kaynak Kişi: Kerim Arpat, Arpat ailesine dair bilinen şecerede Ali Mirza'nın torunu, Ali Beyin oğlu Haziran 1987 yılında Karamürsel'de vefat etmiştir. Sözlü kaynaklardan alınan bilgilerin bir kısmını teyit imkânı bulunamamıştır. Olayların bizzat şahidi olmuş bu tür kaynaklar nadir elde edilebilir kaynaklardandı. Bilgiler teyit ve tekâmüle açık hususlardır.

²² Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

²³ Kaynak Kişi: Ayten Kalafat (Arpat).

²⁴ Kaynak Kişi: Kerim Arpat. Bu bilgiler 1976-77 yıllarında derlenmiştir.

²⁵ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

²⁶ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

yaşamakta oldukları köylere dağılırlar. Rusya'ya **Alıpsal, Kandemir, Kubat** ve **Tos** ailelerinden 4 hane gider.²⁷

Rusya'ya giden aileler Ernekitzi'ye (Ladikafkas) götürülürler ve 1921 yılına kadar burada kalırlar. Çarlık Yönetiminin son 3 yılından sonra 4 yılda komünizm idaresinde kalırlar. Onların Sibiry'a sürgünlerini Kafkasya'daki akrabalarının gayreti önlemiştir. 1921 yılının sonbaharında Atatürk tekrar Türkiye'ye gelebileceklerini açıklayınca Hamamlı köyüne tekrar yerleşirler.²⁸

Ernekitzi'ye giderken **Arpat, Kandemir, Kubat** ve **Tos** ailelerine Ali Mirza oğlu Ali ekip liderliği yapar. Türkiye'ye dönerken de Bedri Arpat göç kafilesinin başındadır.²⁹

1914 yılında Hamamlı köyünün topa tutulmasını önleyenler arasında Çar ordusunun Oltu ilçesindeki Kazak birliklerinden süvari Binbaşı NalukAlıpsal (Abisal) ile Sarıkamış'taki birlikte görevli Yüzbaşı TatarhanAbsal (Alıpsal) vardır.³⁰

Sarıkamış'ta Hatunoğullarından yer alınmasından sonra Ahlat'ınHolik (Otluyazı) köyüne gelindi. Bunlar 35 hane idiler ve bunlardan 7 hane **Tuganlar**, 6 hane **Abisallar**, 2 hane **Kınıklar** 2-3 hane **Kantemürler**, 2 hane **Levanlar**, 2 hane **Yebiler**, 2 hane **Karabugate/Karabugalar** ayrıca daha sonra gelenlerden 1 hane **Aseteyler** ve 1 hane de **Kunduklar**'dan oluşuyordu.³¹

Bu Kafkas halklarının etnik kökenlerine gelince **Levanlar** Rus asıllı iken Çerkezleşmişlerdir. **Yebiler**Digorondurlar, ancak **Abisal** değildirler. **Kabugateler**Digorondurlar**Abisal**değildirler. **Kunduklar**Digoronlaşmışİronlardır. Eski yazı'da geçmişte Kürt dilli halk kesimden kimse yokken şimdilerde ciddi şekilde **Miranlar**bölgeye yerleşmişlerdir. O dönemde Şîi-Caferi ve Sünnî-Hanefî Azerbaycan Türkü var iken giderek günümüzden 40 yıl evveli itibariyle 3 hane kalmıştı. Bunlardan iskan tarihleri dönemi itibariyle Ahlat'ınAkçayören/Akçaören köyüne 20 hane yerleşmişti. **Kanıklar, Kunduklar, Kabugateler**'den 40-50 yıl evveli itibariyle de Akçayören'de bunlardan hiç kimse kalmamıştır.³²

2. Cihan Harbinde Ahlat'taki Çerkezlerden ve Osetlerden Kubatlar ve Abisallar 5-6 hane olarak Maraş, Göksun'un Kireç köyüne, ayrıca Yurtbaşı beldesine yerleşirler. Oralardan Antep'e, oradan da Şam'a Halep'e geçerler.³³

²⁷ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

²⁸ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

²⁹ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

³⁰ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

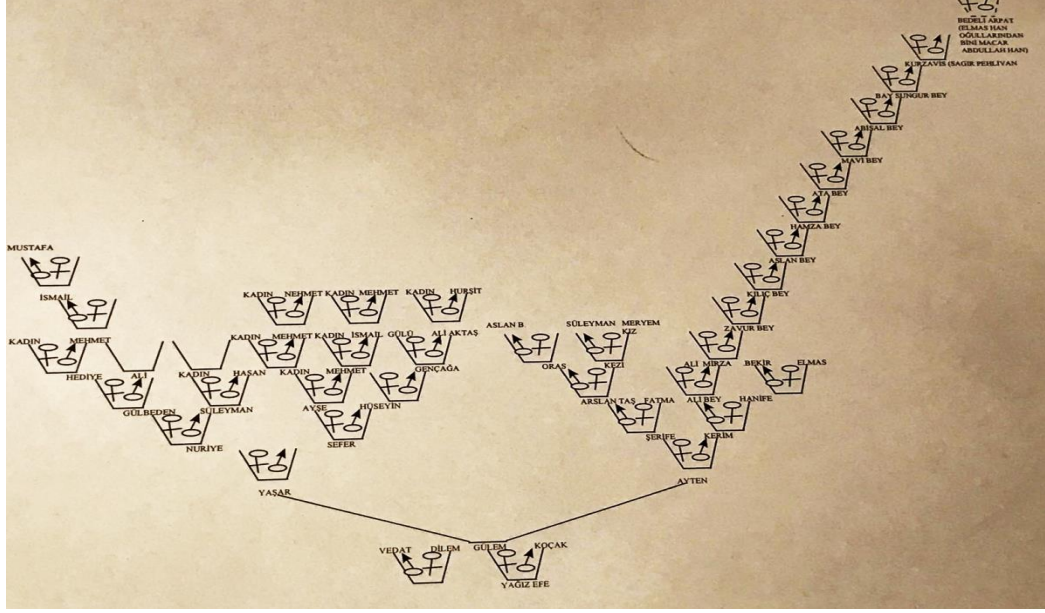
³¹ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

³² Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

³³ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

Oset olan ailelerden Tuğanlardan 1 hane Şam'a, 1 hane Halep'e, Kubatlardan 1 hane Halep'e ve bazı ailelerde ABD'ye geçmişlerdir. Ahlat'ta kalan Tuğanlardan Hacı Halife ve Hacı Polat halen İzmit'te gözlükçülük yapmakta olan Ahmet Orat'ın dedeleri olup, Oset sülaleden de Ahlat'ta hiçbir aile kalmamıştır.³⁴

Sonuç

Anadolu, Türk kültür coğrafyasının batı bölgesinde, tarih boyunca merkez konumunda olmuştur. Tarihin Öntürkler döneminden itibaren çevre coğrafyanın halkları, Anadolu'dan kültür genleri almış, Anadolu'ya kültür genleri taşımışlardır. Anadolu kültürlerin kaynaştığı bir kazan olmuştur. Anadolu Türklüğünün kültür derinliğini, Altaylar-Kafkasya'dan taşınmış genlerle Pınarbaşı halk inançları kültüründe de görebilmekteyiz. Anadolu'ya Kafkasya'dan gelmiş halklardan kültür zenginliklerini sadece Anadolu'da yaşatabilen ve özünü yitirmeden Anadolu'da senteze sokabilen halk kesimi sayısı bir hayli çoktur. Kafkasya halklarından Anadolu'da akrabası olmayan toplum kesimi adeta yoktur. Bu halkların geldikleri bölgelerde yaşatılmayan halk kültürleri, hayatta kalabilmeyi Anadolu'ya borçludurlar. Bu sayının çokluğu ve sentezin güçlülüğü Anadolu Türk kültürünün sağlam mayasını oluşturmuştur.

Anadolu'da Türk olmak, sofrasına velibahı, fiççını, getirebilmek, çocuklarına Cankat, Canset, Arpat, Şiringa ismini de koyabilmektir. Şeyh Şamilin destanını ruhunda taşıyabilmektir. Kafkas Türk müziğini duyunca kıpır kıpır olabilmektir. Dedesi ile anlaşamıyor zihniyetinden yola çıkarak, millî dile alternatif arama değildir.

³⁴ Kaynak Kişi: Kerim Arpat.

Savaş Tarihi Yazımında Sözlü Tarihin Önemi: Pülümür Direnişi Örneği

(Yusuf ARSLAN)*

ÖZET

Geleneksel tarih yazıcılığı içinde seslerini duyuramayanların ifade araçlarından biri sözlü tarih olmuştur. Çünkü sözlü tarih ile sıradan insanların deneyimlerinin bilimsel bir değer kazanmasına alan açılmıştır. Ülkemizde sözlü tarih denildiğinde buna en çok karşı çıkanlar yine tarihçilerdir. Bu kesim yazılı belge dışında kalan sözlü belgelere üstten bakmak gibi bir tutumdan nadiren uzak kalabilir. Daha okul sıralarında yazılı kaynaklara belge denilmesi yönündeki ısrarlı vurgu buna yol açar. Ancak sözlü tarihçiler sözlü kaynaklar olmadan yazılan tarihin doğru bir aktarım yapmadığı gibi kısıtlı bir içeriğin adına tarih denildiği konusunda anlaşmaktadır. Pülümür örneğindeki savaş hatıralarını konu alan bu makale yeni bilgiler sunması bakımından tarihi bir belgedir. Ayrıca tarih ders kitaplarında bahsedilmeyen bir savaşa dair pek çoğu hayatta olmayan tanıklıkların da açık edilmesidir. Diğer taraftan sözlü kaynaklar olmaksızın yapılan tarih yazıcılığının sınırlarını ifşa etmesi bakımından aynı konuyu işleyen öteki makalelerle mukayeseye yarayan bilimsel bir metindir.

Anahtar Kelimeler: Sözlü tarih, Savaş tarihi, Pülümür, Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı-Ermeni Savaşı, Dersim-Rus Savaşı

Importance of Oral History in War History Writing: Pülümür Example

One of the means of expression of those who cannot make their voices heard in traditional historiography is oral history. Oral history enables voices of ordinary people to be materialised as a scientific data. When we talk about oral history in our country, it is mostly refused by the historians. Unfortunately, they have an attitude of disregarding narratives if they are not documented. Even in school education, a document is considered to be written and recognised account of someone. Oral historians defend the value of oral narrative and that history would only reflect part of historical experience without oral narratives. This article, focusing on example of Pulumur, is a new historical document as it presents new information. It also reveals an account of a war that is not included in history books and reveals many of the witnesses to this war. In addition, many of the survivors of a war that is not mentioned in the history textbooks are also exposed. On the other hand, it is a scientific text which is used to compare the other articles that process the same subject in terms of revealing the boundaries of historiography without oral sources.

Keywords: Oral history, War history, Pülümür, Ottoman-Russian war, Ottoman-Armenian war, Dersim-Russian war.

---

* Doç. Dr. Batman Üniversitesi. dryusufarlan@gmail.com

1. Giriş

Türkiye’de tarihçiler genellikle kendilerine olan aşırı özgüvenleriyle bilinirler. Onlardaki bu özgüvenin kaynağı eski yazıyı okuyabiliyor olmalarından gelir. Az sayıda insanın sahip olduğu bu özel okuma kabiliyeti ilgi çekicidir. Uzmanına, hakikatin eşiklerinde dolaşan birisi gibi hissettirir. Tarihçilerimiz arasında bu özel okuma bilgisine sahip olmayanın bilgisi neredeyse tüm zamanlarda küçümsenmiştir. Çünkü onlara göre özel okuma gerektiren söze konu belgeler geçmişin tek doğruluk kaynağıdır. Ancak kayıt tutturan, kayıt tutan ve kaydın tutulduğu yerlerin güvenliğine ilişkin tarih felsefecilerinin yaptığı eleştiriler bu kaynakların tartışmasız tarih aktarımı yapmakta sınırları olduğunu gösteriyor. Böylece, tarih içinde seslerini duyuramayanların sesi olarak tarif edilen sözlü tarih, historiannın yazılmasında başvurulması gereken bir tarih yazıcılığı olarak öne çıkıyor. Kyvig ve Marty sözlü tarihi, “...*tarihi olaylarla ilgili birinci elden bilgiye sahip kişilerden elde edilen bilgiyi kaydetmenin ve bunu toplam tarihsel bilgiye eklemenin bir yolu...*” (2011: 73) olarak tanımlamaktadır. Thompson’a (2006:23) göre sözlü tarih, insanları dinleyerek hatıralarını kaydedip yorumlamaktır. Counce (2008:8) için sözlü tarih, tarihçilerin dayandıkları kaynakları tamamlayan belgeler olarak ifade edilir.

Danacıoğlu’nun (2008:135) ifade ettiği gibi sözlü tarih ismini 1942 yılında “oral history” olarak kullanan ilk araştırmacı Gould’dur. İlk sözlü tarih bölümü Amerika’da Columbia Üniversitesi’nde 1948 yılında kurulmuştur” (Somersan, 2007: 369).

Arşiv kayıtlarının güvenilirliğini dahi tartışmaya açmayan bazı tarihçiler sözlü kaynakları dikkate almadıklarından belge fetişisti olmak şeklinde bir eleştiriye muhatap kalırlar. Belge fetişisti eleştirisi yapanların söylemek istediği şey bir topluma ait olan historik üretimlerin sadece yazılı form olarak üretilip aktarılmadıklarıdır. Görmelerini istedikleri şey sözlü kaynakların tarih yazıcılığında yarattığı imkanlara burun kıvrılmasıdır. Tarih araştırmaları yazılı kaynaklarla yapılabileceği gibi sözlü kaynaklarla da yapılabilir. Hatta sözlü kaynaklardan elde edilen bilgi çeşitliliği yazılı kaynaklarınkinden daha zengin, diri ve fazladır. Hatta bazı araştırmalarda sözlü kaynaklar arşive dayalı belgelerin önüne geçmiş, tarihsel bilginin gerçek kaynağı olarak görülmüştür. Thukydides’in Poloponez Savaşları, İbn-i Haldun’un Mukaddime’si yada Katip Çelebi’nin sözlü kaynakları olmaksızın historia hakkında

söyledikleri daima yarım ve eksik kalmaz mıydı? Sade historik değil, teolojik pek çok konu sözlü kaynak temellidir. İncil ve Kur'an kitap haline getirilirken yazılı kaynakların yanında sözlü kaynaklardan da yardım alınarak kitap haline getirilebilmiştir. Buhari, Müslim, Tirmizi vb hadis yazarları, sözlü kaynaklar olmadan hadis kitapları yazabilirler miydi? Bütün toplumlarda bulunan destan, söylence, hikâye, adet, gelenek yazılı olmasa da kaynak niteliğindedir ve tarih yazıcılığında belge olarak kullanılırlar. Sözlü kaynakların belge olarak kullanılmasına daha fazla alan açılması ile ilgili tartışma 2000'den beri konuşulmasına karşın konuyla ilgili tarihçi kesimindeki muhafazakârlık yüzünden düş kırıklığı şeklinde devam etmektedir. Zekeriya Kurşun'un 2010 yılında Söğüt ve Bilecik çevresinde düzenlenen "*Söğüt'ten Üç Kıtaya Uluslararası Osmanlı Sempozyumu*"nda belirttiği gibi "tarihçiler sahaya inmeden tarih yazıyorlar."

Halen sözlü tarihsel bilgilere karşı eski yazı uzmanı tarihçiler arasında kalıp önyargılar sürüyor olsa da bugün artık daha çok sayıda insan sözlü tarihin genel tarihin bir tamamlayıcısı olduğunu kabul etmektedir. Bunu, konusu sözlü tarih olan yüksek lisans, doktora tezlerinde görülen nicel artış da doğrular. Tarih Vakfı'nın sözlü tarih çalışmalarında öncülük eden bir kurum olarak bu türden çalışmalara ilgi gösterip merkezinde tutmasıyla da yukarıdaki fikri destekleyebiliriz. Bu ilgi sahipleri, sözlü tarih araştırmalarının sunacağı zengin bilgiler ile tarihi olayların karanlıkta kalan taraflarının daha aydınlık olduğu, yanı sıra, tarihin doğru aktarılması, kapsam kazanması imkanı yarattığı ortak fikirlerini savunur ve üzerinde anlaşılırlar. İleride sözlü tarihe yönelik ilginin giderek artacağı ve içeriği bu türden daha fazla çalışmanın yapılacağı öngörülmektedir. Tarih ve sosyoloji bölümleri için bu tür arayışlar şimdiden başlamıştır (Arslan:2017).

Konu savaş tarihi yazıcılığı olunca yazılı belgelerin dışında bir hareket alanında dolaşan tarihçileri bulmak güç bir konudur. Tarihçilerimizin bu konuda iyi bir sınav verdiklerini söylemek zordur. Örneğin Yılmazçelik'in (2010:186) resmi kaynaklardan bilgiler vererek izaha çalıştığı Pülümür direnişinde Dersimlilerin kahramanlığını görememesi eleştiriye konu edilen tarih yazıcılığının açık bir örneğidir. Bunun sebebi sözlü kaynaklara karşı var olan bakış açısı, onları gerektiği gibi işe katmamaktan kaynaklanan dar görüşlülük ve saha çalışmalarının getirdiği maddi-manevi yüküdür.

Kıbrıs, Kore Savaş Tarihi yazıcılığında sözlü kaynaklara başvurularak istisnai çalışmalar yapılmışsa da bunların sayıları yeterli kabul edilemez. Taşkın ve Tuncel (2017), Bilgin (2012), Ahmet Oğuz (2012), Yıldız ve Doğramacı (2014), Cem Fakir'in (2010) çalışmaları sözlü tarihe dayalı savaş tarihi yazıcılığında ilk akla gelenlerdir. Bunların da 2010 sonrası olduğu görülür. Çünkü Türkiye'de sözlü kaynakları tarihsel çalışmalarda kullanma fikri, çoğunlukla 2000 sonrası bir döneme denk geldiğinden öncesine dair malumat ve kayıt çok görülmez. Nitekim I. Dünya Savaşı tanıklarıyla yapılmış savaş tarihi çalışmalarına rastlamak güç bir konudur.

Bu makalede Tunceli'nin bir ilçesi olan Pülümür'de I. Dünya Savaşı sırasında Rus birliklerine karşı kahramanca savaşan Dersimlilerin anılarına yer verilmiştir. Sözlü tarih tekniği ile bu anıların eski tarihli olanlarını derleyen kişi Hayri Dalkılıç olup, doktora tezim sırasında bu görüşmeleri değerlendirmem için şahsıma göndermiştir*. Yeni tarihli görüşmeler tarafımdan yapılmıştır. Elimdeki verilerin tamamına burada yer vermem mümkün olmadığından kısaltılarak verilmesi yoluna gidilmiştir. Yayımlanan veriler ile Pülümür'de yaşanan savaşa dair belli detaylar böylece gün ışığına çıkmış olacaktır. Bu konu ile ilgili daha önce bazı çalışma ve bilgilerin yayımlanmış olduğu malumdur. Bunlar arasında ilk sırada Karabekir'in (1939) "*Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu*", Fevzi Çakmak'ın (2005) "*Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekatı*" adlı eserleri sayılabilir. Bir diğeri Evsile'nin (1996) yazılı belgelere dayanarak yayımladığı bir makaledir. Hüseyin Aygün'ün (2010) sözlü tanıklara dayanarak yayımlamış olduğu eserde bu konudan da bahsedilir. 2014 yılında Oda Tv'de akademisyen Mehmet Yıldırım'ın demeci de konuyla ilgilidir. Yıldırım, Munzur Dergisi'nde de zaman zaman konuyla ilgili sözlü kaynaklardan edindiği anıları yayımlamıştır. Yine Aksoy'un 2017 yılında Milliyet Gazetesi'nde "*Rusları Püskürten Dersimli Kahramanlar*" (web 1) adlı demeci ile yine 2017 yılında

---

* Dalkılıç'ın sözlü arşivinde yer alan ve bugün hayatta olmayan görüşmecilerin demografileri şöyledir: "*Pardi, Uzunevler köyünden, Sey Uşenê Khali'nin yeğenlerinden Aliyê Mursayın torunu şair Hüseyin Çelik, ve o günün tanıklarından Anıge (Akdik) köyünden Hesene Sadıqê Weli (1902-1997), Uşenê Sileman 1903-1996, Sixan'an Uşenê Avaşi 1880-1985, Hesene Avaşi (1898-1983), Aliyo Kılm (1901-1985), Pasaê Şixan (1912-1990), Hemedê Avaşi (1912-1983), Karvan (Han) köyünden İsmailê Hesene Sür ve 1880 doğumlu Kesıs köyünden (Arezanlı köyü) Hemedo Semt, Mezre'den Heseno laze Hesene Gul (Heseno Qız), 1992 de Kemero Şia dan Kekil amca, 1999 ve 2001 yılların da Mezra köyünden Müdür Ağa, (1915-2002) Askirg köyünden Hesene Khek (1914-2004). Şixana, Pasaê Xıdıre Hesene Lolze.* Hiçbiri hayatta olmayan savaş tanıklarıyla bu kıymetli görüşmeleri yaptığı ve geleceğe miras bıraktığı için Dalkılıç'a bu vesileyle teşekkür etmek isterim.

Emek Gazetesi'ne "Tarih Kitapları Yeniden Yazılmalı" (web 2) demeci de bu konuya örnek teşkil eder. İlk kez bu makalede açık edilen kimi bilgiler daha önceki çalışmalara ufak bir katkı olacaktır.

2. Sözlü Tarih Çalışması Işığında Rus ve Ermenilere Karşı Pülümür Direnişi

Pülümür (Kuziçan) direnişine dair savaş tarihi anılarına yer açmadan önce sözlü kaynakların Pülümür direnişi için yaptıkları değerlendirmelerden çıkan ana fikri açık ederek konuya giriş yapmamız uygun olacaktır. Buna göre Pülümür, bir baraj kapağı metaforu olarak tarif edilir. Pülümür direnişi başarısızlıkla sonuçlansaydı Rusya kuvvetlerinin seli Elazığ, Malatya'yı dibine katıp ilerlerdi. Ayrıca Erzurum'da işgal kalıcılaşır ne Sivas ne Erzurum Kongresi yapılamaz dolayısıyla milli mücadele Doğu Anadolu'su olmadan kuvvet harcayan bir hareket olurdu. O vakit başarılı olur muydu? Tartışılır. Dersimliler, bu direnişleriyle Anadolu'nun işgal altına girmemesi için tarihi bir rol oynamışlardır. Bu katkılarının ders kitaplarında yer almaması önemli bir eksikliklerdir. Tarih kitapları yeniden yazılmalıdır*.

Görüşmecilerin kafasındaki ana fikre ilişkin bu kısa değerlendirmeden sonra makale konusuna dönülebilir. Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı'nda Almanya kendi yükünü hafifletmek için Osmanlı Devleti'nden Rusya ile savaşmasını istemiş, Osmanlı Devleti de doğuda kaybettiği toprakları geri kazanmak isteği ile Kafkas Cephesi'ni açmıştır. Enver Paşa'nın emriyle 22 Aralık 1914'te Osmanlı kuvvetlerinin yaptığı Sarıkamış Harekâtı faciayla sonuçlanınca Rusya birlikleri karşısında direnecek bir Osmanlı ordusu neredeyse kalmadı. Erzurum işgal edildi. Erzurum'un işgali tamamlanınca Rus birlikleri Erzincan'a ilerleyip işgal ederler. Buradan Dersim'i işgal edip, zengin maden yatakları bulunan Elazığ ve Malatya'ya ulaşmak istenir.

Bu gayeyle işgal edilen yerlerden biri, yukarıda baraj kapağı metaforuyla tarif ettiğimiz Pülümür olmuştur. Pülümür'de Rus birliklerine karşı Dersimlilerin kahramanca bir direniş örneği ortaya koyduklarına kuşku duyulamaz. Fevzi Çakmak (2005:146) Erzurum'daki çatışmalarda yer alan Palandöken müfrezesinde 670

---

* Mustafa Aksoy da, 05.05.2017 tarihinde Tunceli Emek Gazetesi'ne verdiği demeçte bu istek ve talebi dile getirmiştir.

Dersimli er'den bahseder. Bu sadece Palandöken müfrezesindeki sayıdır. Karabekir, 1917 yılında Doğu Dersim'de 919 kişi, Batı Dersim'de 2.567 kişi milis olduğunu ifade etmiştir. Evsile (1996:923-24) 4. Kolordu'nun Dersimlilerden oluştuğunu kaynaklardan açık etmiştir. Bunun yanı sıra cephe gerisi faaliyetleri olan yol yapımı, köprü, nakliye, örtme faaliyeti gibi işlerde görevli Dersimliler de bulunduğundan bu rakamın daha yüksek olduğu kuşku götürmezdir. 10.000 civarında Dersimlinin Pülümür direnişinde yer aldığı bir tahmin olarak ileri sürülebilir.

Osmanlı Devleti'nin doğu topraklarında ilerleyen Rus birliklerinden oluşan süvari ve piyade birlikleri* Erzurum Aşkale'de Dersimli milis kuvvetleriyle ilk çatışmaları yaşayacaklardır. Aşkale'den sonra Tercan, Gavrancıye, Pardiya Lolu, Derê, Balaban`u, Sülemere, Rezik, Balikan, Qonağ, Mazra, Gonikan, Canbey, Darvike, Sor, Camurderê, Menku, Vizan, Sansa, Qurk, Tanyeri, Hasankale, Şevdın ve Pülümür merkez köylerde çatışmalar sürecektir, güçlü Rus birliklerine karşı pek çok noktada başarısız olunacaktır.

Dalkılıç, dedesi ve Şıxan köyünden Ali'yo Kılm ile yaptığı görüşmede o günlere ait tanıklıklarını şöyle anlattıklarını ifade eder:

“Pülümür bölgesinde Dersimliler çok zayıf verdi. Çok çatışma yaşandı. Bir gün kol başı (lider) durumunda olan Mistê Heşin torunları Sey Uşenê Khali ve amcasının oğlu Xıdırê Mursay vuruldu. Bunlar vurulunca bizim kuvvetlerimiz geri çekildi. Herkeste moral bozukluğu hakimdi. Rus ordusunda milis olan Ermeni'ler, onların (Dêsim'lilerin) komutanları vuruldu, vurun Pülümür'ü alalım dediler. Bunun üzerine Ruslar tüm gücüyle saldırıyorlar. Bu iki kahramanın ölümü ve Rus ordusunun Pülümür'e girmek üzere olduğu haberi çok kısa zamanda yayıldı. Kol başı olan Sey Uşen`ê Khali ve Xıdır`ê Mursay`ın ölüsü aşağı Pülümür'e getirildi. Xıdırê Mursay`ın kardeşi Ali yê Mursay kardeşi Ali'nin ölüsünü Pülümür'den sırtlayarak, kimseye vermeden tek başına sırtladı ve Kırmızıköprü'nün Pardiye (Uzunevler) köyünde defin etti. Aşağı Dêsim Aşiretleri Alu [Alanlılar], Demenu [Demenanlılar], Heyderu [Haydaranlılar], Khuresu [Kureyşanlılar] ve aşağı Arezu aşiretleri tüm kuvvetleriyle yardıma gelerek, Kırmızıköprüden geçip, Pülümür kuvvetleriyle yukarı Rabat`in ilerisinde Pirdê Xanime (Hanım Köprüsü) ve Linga Dundile (Dündül ayağı) muntıkasında birleşerek, qoli barekerd (savaş taktiğini

* Rus ordusunun bu bölgede faaliyet yürüten kolunun hacmen Kazaklar'dan oluştuğuna dair bilgiler vardır. Silan'ın (2010:163) Rus Kazakları, Pülümür içine dalarak Şah Hüseyin ve Mustafa Bey'in evine tecavüz edince...” ifadesinde bu vurgulanır. Bununla birlikte Kazım Karabekir'de (1939) Hozat'a keşfe giden bir Kazak birliğinden söz etmektedir.

uyguladılar). Biz o zaman silah kuşanmış genç insanlardık. O gün artık ölüm kalım günüydü, ölüm gelip kapıya dayanmıştı, ölümden kaçınılmazdı”.*

Dersim bölgesindeki diğer ilçelerden, Pülümür ilçesine silahlı ve atlı birlikler gittiği bilinmektedir.

Erdoğan o döneme ait şu tespiti yapıyor: “Yöremizin [Tunceli’nin Pertek ilçesinden söz ediyor], Derenahiyesi’nin Pohoteris, Voskovan, Ulupınar ve Gülperi köylerinde cemevleri vardı. Ruslarla savaşa gidenler bu cemevinde ibadetini yapıp gittiler (Erdoğan, 2009:150).”

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi yazarlarından olan Uluğ (2007), Çemişkezek ve Pertek beylerinin gönüllüleri ile Pülümür’e çatışmaya gittiklerini ifade eder. Bununla birlikte Sılan (2010: 90-91) Ovacık aşiretlerinden “Yukarı Abbas aşiretinin Harb-i Umumi’de (Rus Harbi) hükümet kuvvetleri ile mesai birliği yapıldığını”** belirtmektedir.

Munzur Dergisi’nin 2001 yılında yayımlanan bir sayısında Kieser, “Dersim’in güçlü aşiret ağası Seyit Rıza’nın karşı koymayı hep tehlikeli bulduğunu, fakat sonunda Ovacık’taki aşiretlerin bir kısmıyla birleşip Ermeni güçlerini Erzincan ve Erzurum’dan kovmaya karar verdiğini” yazar*. Hacı Bektaş tekkesine bakan Çelebi Cemalettin’in 1916 yılında Dersim bölgesine gelip Dersim aşiretlerini Ruslara karşı savaşa katılmalarını desteklemişlerdir (Gezik: 2000, Dersimi: 1997).

Tunceli ve Bingöl milletvekilliği de yapmış olan Sılan’ın (2010) eserinde yer alan JUK raporunda “genel harpte Dersimliler’den temin edilecek 15.000 milisin ordu muvasala hatlarının emniyetini temin edeceği” üzerinde durulup, bu hususta

---

* Bütünüyle yazılı kaynaklara göre yazılmış Yılmazçelik’in (2010:186) referans verilen makalesinde Pülümür direnişinin sebebi “Mustafa Bey’in malına ve namusuna tasallutta bulunulması” olarak belirtilmesi, yukarıdaki sözlü kaynakların beyanları okunduğunda eksik ve hatalı bir tarih bilgisi olduğu açıkça görülür. Yılmazçelik’in adı geçen makalesini yazarken Evsile’nin (1996) makalesini görmediği anlaşılmaktadır. Eğer görmüş olsaydı Dersimlilerin Kafkas Cephesi’ndeki faydalarını görmemesine imkan olmayacak ve tarihsel bilginin aktarımında hataya düşmeyecekti.

** Seyit Rıza’nın başında bulunduğu aşirettir. Seyit Rıza I.Dünya Savaşı’nda Ruslarla olan mücadelede gösterdiği başarılar karşılığında hükümetten maaş ve madalya almıştır. Daha sonra 18 Kasım 1937’de Elazığ’da Elazığ Meydanında oğlu ile birlikte idam edilmiştir.

* Söze konu makale Munzur Dergisi’nde yayımlanmıştır. Bu dergi Tunceli tarihi, etnografyası, inancı ile ilgili nitelikli ürünler veren az sayıda süreli yayından biridir. Tunceli üzerine yerel ve sözlü tarih araştırması yapacak olan araştırmacıların bugün artık unutulmaya yüz tutmuş çok sayıda gelenek, inanç, kültür motiflerini bu derginin sayfalarında bulmaları mümkündür.

faidasının çok olacağı ifade edilmektedir. Fevzi Çakmak (2005) Erzurum, Bingöl, Erzincan çevresinde Dersimlilerin gösterdiği başarılarla yer vererek söze konu faydanın elde edildiğini açık eder.

İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra genelkurmay başkanı olan "Ahmet İzzet Paşa Dersimlileri harekete geçirmek için Karir, Hormek, aşireti reisi Küçük Ağa'yı Dersim'e göndermiş, Küçük Ağa bir ay içinde Dersim ağalarından yirmi dört aşiret reisini Gazik'te [Bingöl] Ahmet İzzet Paşa'nın yanına getirip hükümete dehalet ettirmişti. ...Ahmet İzzet Paşa Küçük Ağa'ya bir saadet nişanı ile taltif ederek bütün Dersim ağalarına, ayrı ayrı hediyeler vermiş"tir (Fırat, 1983:150).

Ahmet İzzet Paşa, Dersim milislerini kolordu** kuvvetleriyle birleştirerek Rus birliklerine karşı konumlandırmıştır (Dersimi, 1997:122).

Hozatlı Mehmet Zeki Bey'de (Saltuk)* bu cephe komutanlarından. Mehmet Zeki Bey, 1881 yılında Dersim'in Hozat ilçesinde doğmuş, İstanbul'da Harbiye Mektebi Aşiret sınıfında okuyup, süvari teğmen olmuş, Osmanlı ordusunda yüzbaşılığa kadar yükselmiştir. 1. Dünya savaşında Pülümür'de Ruslara karşı savaşmıştır. 1925 yılında idam edilecek olan Dersim mebusu Hasan Hayri bey de

---

** Sözü geçen kolordu, 4. Kolordu olup demografik olarak şöyleydi:
"Şeyh Şerif Milis Alayı: 3 taburlu bir alay,

Pülümür Milis Alayı: Komutanı, Yarbay Mustafa Bey, 3 taburlu bir alay

Nazimiye Milisleri: 1 tabur,

Birinci Şeyh Hasenanlı Alayı: Komutanı, Kanfuzade Mehmet Ağa, 3 taburlu bir alay,

İkinci Şeyh Hasenanlı Alayı: Komutanı, Seyit Rıza Ağa, 4 taburlu bir alay,

Seydanlı Birinci Alayı: Komutanı, İdare İbrahim Ağa, 2 taburlu bir alay,

Seydanlı İkinci Alayı: Komutanı, Kasımoğlu Mustafa Ağa, 3 taburlu bir alay ve 1 bölük Pejkar bölüğü.

Müstakil Kalan Taburu, Ekrek Taburu, Karaçor Taburu" (Evsile, 1996:923-24). Aynı makalede bunun dışında cephe gerisi işlerinde (yol yapımı, köprü, nakliye, örtme faaliyeti gibi) görev yapmak üzere görevlendirilmiş birliklerde de Dersim aşiretleri olduğu anlaşılır:

"Pülümür Milis Alayı: Doğu Dersim'de Yağacık-Sekbanbaba tepesi hattında

Nazimiye Milisleri: Doğu Dersim'de Nazimiye civarında,

Birinci Şeyh Hasenanlı Alayı, İkinci Şeyh Hasenanlı Alayı, Seydanlı Birinci alayı, Seydanlı İkinci Alayı, Müstakil Kalan Taburu: Batı Dersim Bölgesinde. Ekrek Milis Taburu: Haçtur'da 36. Alay Bölgesinde" cephe gerisi işleri yapmakla görevli oldukları anlaşılmaktadır.

* Hem I. Meclis hem de II. Mecliste mebus olarak görev yapmıştır.

meclis konuşmasında Pülümür direnişinde yüzbaşı rütbesiyle savaştığını ifade eder (TBMM Gizli Celse Zabıtları).

1902 doğumlu Hesenê Sadıqe Weli işgalin yaklaştığı zamanda aşiret liderlerinin yaptığı hazırlığı şöyle anlatıyor:

“Haber tez yayılarak Pülümür’e ulaştı. Careku aşireti lideri Sauşen ağalardan Mustafa Bey Kırmızıköprü’nün Pardi (Uzunevler), Arezu (Arezan) köyünde Sey Uşenê Khaliyi görmeye gitti. Mustafa Bey, Sey Uşenê Khaliye: “Sey Uşe durmanın zamanı değildir. Rus orduları Erzurum, Erzincan’ı alarak Mutu’ya dayandı. Zamanımız kalmadı diyor. Orada yemin ederek söz birliği ediyorlar. Sausen ağalar ve Mustafa Bey çevredeki öteki aşiretlere haber salarak direniş için hazırlık işine başladılar” (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından).

Rus birlikleri Pülümür köylerine girmeyi başarıp karargahlarından birini Cankurtaran bir diğerini Altınhüseyin köyünde kurmuştur.

Bu konuda İstanbul Şahkulu Cemevi’nde görüştüğümüz Pülümürlü bir vatandaşın şunları dinledik:

“1932 Doğumluyum. Yetmiş dokuz yaşındayım. Ben babamdan böyle gördüm, böyle işittim...Biz davara gidiyorduk, biz böyle elle mermi topluyorduk. Mevzi kurmuşlar, mevzi bağlamışlar...Orus[Rus] gelince Pülümür’ün dağlarını hep işgal etmiş. Bizim köyün içinden[Altınhüseyin] 40 kişi öldürmüşler bizim köyün içinde. Bizim millet efendim kaçmış, Pülümür köyleri virane olmuş. Fık ile yaşamış, efendim buğday kalmamış efendim hepsi ot ile yaşamışlar; efendim buğday kalmamış, kimi Malatya’ya kaçmış, kimi Orus [Rus] götürmüş Erzurum’da hapis etmiş kırmışlar. Efendime söyleyem, O Ruslar götürmüş bazılarını Erzurum’da vurmuşlar. Efendime söyleyem öylede olmuş. Ne ekin kalmış, ne insanlık kalmış, ne bir şey kalmış. Öyle olmuş!”

Pülümür’ün Hasangazi köyünden 1932 doğumlu bir vatandaşın yine Şahkulu Cemevi’nde bize anlattıkları işgalin başka boyutlarını gösteriyor.

“Ruslar 1914’te geliyorlar. Pülümür o zaman Erzincan’ın kazasıdır. Pülümür’ün içini işgal ediyorlar. Hükümet konağını yakıyorlar, tapu dairesi yanıyor bilmem ne yapıyor...Pülümür’ün aşağısında Kırmızıköprü var. Kırmızıköprü’den aşağı gidemiyorlar. Çünkü orda aşiretler birleşiyor. Areyli, Lolu aşireti efendime söyleyeyim Meskan, Karsan aşireti onlara karşı savaşıyorlar.”

İstanbul Kartal'da görüştüğümüz Pülümürlü başka bir vatandaş ise şunları anlattı:

“Bizim köyümüzü diğer köyleri işgal ediyorlar. Bizim o köyler hepsi sürgün, kimisi Mazgirt'e, Elazığ'a, kimisi Sivas'a gidiyor. Benim babam Tasni'ye gidiyorlar. Babam anlatıyor, malı davarı bırakıyorlar. Ruslar alıyorlar.”

1942 doğumlu Pülümür Salördek köyünden bir vatandaşın anlatımlarında Rus ordusunun işgalinden sonra toplumsal dirlik ve düzenin bozulduğu bir kıtlık başladığı anlaşılıyor:

“İnsanlar ekmek bulamamış. Ondan sonra dağlarda olan Cenabı Allah'ın emrettiği bitkileri götürmüş, yer patatesi, höliğe diye, ondan sonra savile diye, riveş diye, süngé kınkor diye bunlarla, mesela götürmüş pişirmişler. Benim babamdan, teyzelerimden, büyüklerimden, babamdan duyduğum bunlar.”

Dalkılıç'ın sözlü arşiv kayıtlarında o günlere ait babasından dinlediği tanıklığı anlatan bir görüşmeci şunları ifade etmiştir:

“Pülümür'e bağlı Dağveg (Dağbek), bir Lolu (Lolan) köyüdür. 1916-17 Pülümür-Rus savaşı sürecinde Ruslar Pülümür'ün batısında Ovacık hududuna yakın olan Hel Dağın'da konaklanmışlardır. Burada konaklayan Rus orduları ekin zamanın da Dağbek'i ateşe vererek yakarlar. Kadınlar yanmış olan başakları toplayarak çocuklara yedirir”.

Kıtlık nedeniyle Galatalı Şevket Bey idaresindeki 13. tümenin bastırıldığı Nazımiye civarında Aliyo Gax öncülüğünde bir kalkışma olduğunu belirtmek gerekir.

Gurk (Karagöz) köyünden bir görüşmeci ile 2001 yılında yapılmış sözlü tarih çalışmasında şunlar yer almaktadır: “Biz Avasu aşiretine mensubuz. Amcam ve babam Rus savaşını çokça bana anlatmışlar. Rus geldiğinde babam 12-13 amcam ise 20 yaşlarında imiş. Ruslar geldiğinde bizim bölgede Hel dağına yerleşerek, orada mevzi kurarak iki kış kalır. Yollar hep konserve kutuları ile doluydu. Mevzi yerleri hala bellidir (Dalkılıç arşiv kayıtlarından).”

Hesenê Sadıqe Weli'nin anlatımlarından, işgal süresinde Rus kuvvetlerine esir düşenlerle ilgili ilginç bilgilere rastlıyoruz:

“Rus ordusunun bir kolu Mutu güzergahını kullanarak Cankurtaran'da mevzi kurar. Pülümür, Erzincan arasındaki ulaşımda zorlaşır. Bu ulaşım esnasında Rus ordusuna esir düşen Kırmızıköprü'nün Şixan(Akdik) köyünden dedemin kardeşi Heseno Qız, bana böyle anlatmıştı: Erzincan'dan köye gidiyorduk, Vile Avzerd mıntukasında Ruslar önümüzü çevirip bizi esir alarak, Cankurtaran'a gotürdüler. Mevzileri Cankurtaran'daydı. O kış orada kaldık.

Ulaşımın çoğunu atlarla yapıyorlardı. Kışın atlara leğende şarap içirerek yola koyuluyorlardı. (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Rus birliklerinden esir düşenler vardır. Yıldırım'ın (web 1) Oda Tv'de yazdığı makalede buna ilişkin bilgi ve belgeler bulunmaktadır.

Dalkılıç, “Pülümür’e bağlı Ovacık ile sınır olan Gurk (Karagöz) köyünden bir görüşmeci ile 2001 de yaptığı sözlü tarih çalışmasını şöyle ifade etmiştir:

“Biz Avasu (Avasunê Koru) aşiretine mensubuz. Amcam ve babam Rus savaşını çokça bana anlatmışlardır. Rus geldiğinde babam 12, 13 amcam ise 20 yaşlarında imiş. Ruslar Erzincani aldıkları zaman amcam o sene evlenmiş (1916 - Dalkılıç). Ruslar bizim bölgede (Koê Hêl), Hel Dağı'na yerleşerek orada mevzi kurarak iki kış kalır. Ekize denen yerde, orası Karadaş'ın arkası, Qerze Qalanın arkasındadır. Daha ötesi Ekize, Devecuxure, Saveqol, Erzincan tarafı Gırnawu (Girlevik), Qelecuğe (Kalecik). Bizim köyden, Erzincan'a bu yoldan çok gidip gelmişimdir. Eskiden araba yolu yokken hep buradan giderdik. Yollar hep konserve kutuları ile doluydu. Mevzi yerleri hala bellidir. Ruslar Erzincan'dan çıkarak Ovacık hududuna yani bizim köye Gurk(Karagöz), Birmu(Eskigedik) ya kadar gelir. Bu çatışma sürecinde bizim köy ve Birmu'dan çok ölen olur. Fakat Ovacık tarafına geçiş verilmez, o tarafa geçmez. Ruslar geldiğinde köylüler karşı koyar ve vurulanlar olur. Amcam bir olayı bana böyle anlatmıştı: Bizim köyden iki kişi vurulmuştu yayla zamanı idi 7 tane Rus hayvanları (binek) ile geldiler, yolu şaşırmışlardı biz getirdik bizim köyün arkasında nalbor denen yerde vurduk. Bendim, Weliyê Gulavi idi, Ailyê Khelayın babası, Xıdırê Khelay idi, annesi idi orada vurduk, üzerinden silahları alıp geldik. (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Görüşmeciler, Rus kuvvetlerinin yollarını şaşırmadan, Pülümür-Ovacık'ın meşeyle kaplı ve aynı zamanda dağlık coğrafyasında hareket kabiliyetlerini Ermeni milislerinin Rus birliklerine kılavuz olması ile açıklarlar. Ermeni birliklerinin Pülümür ve çevresinde verdiği zarar ziyanda anlatılar arasındadır. Rus ve Ermeniler'in geçtikleri yerleri ateşe verip zayıat verdikleri yaşlılarca anlatılmaktadır. Dalkılıç amcasından dinlediği bir tanıklığı şöyle anlatıyor: “Amcam anlatırdı. Ruslar Pülümür'e yeni geldiğinde halka zarar vermediler ne zamanki Ermenilerle iç içe girdiler o zaman hakaret etmeye başladılar”.

Dersimlilerin Doğu Cephesi komutanı Mustafa Bey iken, Aliyo Gağ*, Sey Uşen`ê Khali, Xıdır`ê Mursay, Seyid Rıza, Güli Bey Pülümür direnişinde milis üyesi olarak savaşan kol başı önderleridir. Aylarca süren çatışmalarda Seyid Rıza ve Aliyo Gağ dışında hiçbiri hayatta kalamaz.

“Qol başı olan Sey Uşen`ê khali ve Xıdır`ê Mursay`in ölüsü aşağı Pülümür'e getirildi. Xıdırê Mursay`ın kardeşi Ali yê Mursay kardeşi

* I.Dünya Savaşı esnasında Kafkas Cephesi'nde Aliyo Gax madalyalar alarak ayrılır, ancak 1938'deki olaylarda o ve ailesi Mazgirt Dağı eteğinde topluca öldürülürler.

Ali'nin ölüsünü Pülümür'den sırtlayarak, kimseye vermeden tek başına sırtladı ve Pardiye (Uzunevler) köyünde defin edildi. ...Güli Bey'de Qerzakale'de hayatını kaybetti (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)''.

Sözlü kaynaklar Pülümür'den sonra işgal güçlerinin Ovacık'a yöneldiğini ifade etmektedirler.

“Rus orduları artık her taraftan Dêrsime saldırarak kuşatmak ister. Tırsike Gediği'nden Pulur'a (Ovacık) bağlı Birmu, Gırнау, Vilé Polike, Xıncoriye, Eşşek meydanı, Warê hari, Verê sol, Gaze, Qawax, Hêl (Hêl dağı) üzerinden Gurk(Karagöz)köyüne varırlar. Birmu köyü mintikasındaki sıkı çatışmada da çok kayıp verilir. Gurk'de(Karagöz)Avasu aşireti mensupları yaşamaktadır (Abbasu, Seyd Rıza aşireti değil)onlarla beraber Kecelu, Boliu, Birmu, Asuru aşiretleri de çatışmaya iştirak ederler. Çatışmanın Gurk köyü cephesinde de çok kayıp verilir. Rusların karargahı ise Hêl dağının eteğindedir. Birleşmiş aşiret güçleri toplanarak taarruza geçerler. Hel dağı, Gönêli, Pülümür ve Şevdın'de ki Rus ordularını yerlerinden sökerek Erzincan'a, oradan da Erzurum'a kadar kovalarlar (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)''.

Sözlü kaynaklar, aşiretlerin ayrı, Osmanlı askerlerinin ayrı örgütlendiklerini, birinin diğerinin emri altına girmediğini gösteriyor. Sözelimi Kalan köyünde oturan Şıh Hasan Efendi'nin, 1934 doğumlu Hüseyin Erdoğan'a (2009:31) anlattığı hatıralarında söze konu durum şöyle dile getirilmektedir: “1915 yılında Ruslar Ovacık sınırına kadar geldiklerinde bu yörenin halkı milis olarak oraya savaşa giderler. Bunlardan Ergenli(Işık) denilen İsmail Efendi şöyle anlatmış: Düşmanla karşı karşıya savaşıyorduk, resmi asker ayrı, milis ayrı çarpışıyorduk. Çok kötü bir arazi vardı, orada resmi asker çarpışıyordu.”

1977 yılında Şıxana Pasae Xıdıre Hesene Lolize'nin hafızasından bu durum şöyle kayıt altına alınmıştır: “*Huris (Rus), sare Desimi qılaynara; Dewlete sekerd?(Rus'u Dersimliler mevzilerden söktüler, devlet ne yaptı ki?*” (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından) .

Hatta Ergenli İsmail Efendi'nin anlatımında Osmanlı ordusundan Ruslarla işbirliği yapan bir Osmanlı Albay'ından söz edilmektedir:

“Çok kötü bir arazi vardı, orada resmi asker çarpışıyordu. Fakat her nedense birliğin kumandanı olan Albay her gün 30-40 kişiyi o cepheye gönderir onlar o gün şehit düşer, ertesi gün yine aynı durum tekrarlanırmış. Bu duruma sabrı kalmayanlar Albay'ı vurmak ister. Fakat bazıları şöyle mani olurlar. Bu bir devlet askeridir, eğer vurursak başımız derde girer. En

iyisi şikayet edelim derler ve gizlice şikayet ederek durumu hükümete bildirirler. Şikayet üzerine albay oradan alınır ve bir hain olduğu tespit edilerek gereken ceza verilir (Erdoğan, 2009: 31)”

Dersim aşiretlerinin Rus ve Ermeni milisleri ile girdikleri çatışmalarda pek çok can kaybı olduğu da sözlü tanıklıklarda ortaya çıkmaktadır. 1928 doğumlu bir vatandaşın anlatımlarından sadece kendi köyünden kırk kişinin ölenler arasında olduğunu öğreniyoruz.

Karabekir’e (1939) göre “Şubat 1918 itibariyle Garbi Dersim Milisleri Komutanlığı’nın emrindeki milislerden 485’i şehit düşer. Nizamiye[Nazımiye] Taburu’ndan ise 30 asker sağ kalmıştır. Dersimli aşiret savaşçılarının yarısından fazlası vatan savunmasında yaşamını kaybetmiştir.”

Dalkılıç’ın sözlü arşiv kayıtlarından tespitine göre, Qerzeqela (Karacakale) dağındaki çarpışmalarda cephanesi biten ve arkadan destek kuvvetleri gelmediği için bu cephedeki savaşçılardan 31 kişiden hiç biri kurtulamaz. Hatta bu çatışmada Keçelu aşireti liderlerinden Danzik’li Baké Gulavi’nin oğlu Gül Bey (Guli Beg) şehit düşer. Bu hadiseyi konu edinen bir ağıt “Hewa Guli Beği” adı ile sanatçı Mikail Aslan tarafından seslendirilmiştir*. Bu çarpışmalardan birinde bu satırları yazanın büyük dedesi de şehit olanlar arasındadır. Kendisi Pülümür cephesine gitmiş, şehit olmuştur. Yine köyümüzden altı kişi daha bu çatışmalarda şahadete ermişleridir. Şehitlerle ilgili hazırlanmış bir pano Nazımiye Kıl köyünde sergilenmektedir.

---

* Dalkılıç, bu ağıdın orijinalini Pülümür, Kırmızıköprü, Sıxan (Akdik) köyünden Pasaê Xıdırê Hesenê Lohze’den 1977 yılında derlemiş olup, orijinal hali Dalkılıç’ın arşivinde mevcuttur.

Gül Bey ile beraber, Lolu Aşireti Cırıg köyünden(Sağlamtaş), Memê Haj`in iki oğlu, Arezu aşireti Xıvere köyünden Khekilê Fatose, Khuresu aşiretinden Sa İsmailê Bavay ile birlikte 31 kişilik bir kayıp verirler, ama Ruslara geçiş verilmediği anlatılır.

Dalkılıç`ın 2001`de Qurk köyünden bir vatandaşla yaptığı görüşmede şunlar anlatılmıştır:

“Amcam anlatırdı. Muhabere telefon, telsiz nedir onları bilmezdik, diyordu Ruslar gidiyor, arkasından da teller sürükleniyordu. Onlar haberleşiyordu o zaman. En büyük çatışma Qerzeqala da yaşandı. Bizim kiler bu taraftan (Pülümür tarafından), Ruslar`da Erzincan tarafından gelir. Qerzeqala muntkasında savaşırılar. Ruslar telsizle arayarak Pülümür tarafından gelen Rus ordularını bilgilendirip bizimkilerin arkasını keserek çembere alır, o gün orada 40 kişi ölür. Amcam anlatırdı, kavakları keser ğızara çekerek kepek haline getirerek, arpayla karıştırıp hayvanlara(atlara) verirlerdi. Ben sorardım, amca Ruslar Hel Dağı`nda ne yiyiyordu? Diyordu ki asker diziliyordu, elden ele karargahta elden ele nakliyat yapıyorlardı. Survan, Mağacur tarafında Gedigê Zini (Zini Gediği) tarafında yol yapmışlar, at arabası yolu, o yolu Ruslar yapmış, yeri hala bellidir. Yapılan bu yol at arabası yoludur nakliyat, top, mop için yapmışlar. Qerzeqala da mevzi yapmışlar, üstünü toprakla kapatmışlar, kar altında kalmışlar. Devletin gücü yoktu zayıftı ancak ki birkaç tane subay

görevledirebilmiş. Rus'u bizim Pülümür aşiretleri mevzilerden sökerek kovaladılar”.

Kazım Karabekir’de (1939) “*Dersim aşiretleri (Ruslarla yapılan) savaş sonlarına doğru Pülümür cihetindeki Rus kıtalarına karşı hakkıyla savunmada bulunmuş; bunlara hayli zarar ziyan vermişlerdir*” der.

Pülümür direnişinde ölen Dersimliler için söylenmiş bir hayli halk türküsü, ağıt vardır (Çem, 1999:84). Bu ağıtlar Özcan’ın (2002) “*Öyküleriyle Dersim Ağıtları I-II*”, Cengiz’in (2010) *Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi: Sey Qaji*“ adlı eserinde toplu olarak okunabilir. Dalkılıç’ın sözlü arşiv kayıtlarında da bazı kayıtlar mevcuttur. Zazaca söylenen bu ağıtlardan birinin çevirisi şöyledir: “*Baba Rus ordusu gelmiş / Her birimiz bir kahramanız/ Hiç birimiz kolay adam değiliz/ Siz kendinize üzülmeyin oğul/ Yiğit adam beşiğinde bellidir/ Vatan uğruna Rus ordusuyla savaşıyorsunuz/ Niceleri sizin gibi vatan uğruna şehit düştü*” (Dalkılıç’ın sözlü arşiv kayıtlarından).

1933 doğumlu İstanbul’da görüştüğümüz bir vatandaş bu gerçeği şöyle hatırlıyor: “*Şimdi bizim en sekban insanlar dağlar başında, ormanda savaşmışlar. Şaheyder diye...Şaheyder çok münevver bir insanmış, onları kovalamış, o taraftan biri ateş etmiş, orada yaralanıyor, ölüyor. Şaheyder Kureşanlıymış, çok manevra yapıyor ölüyor*”.

Bu sözlü bilgiyi bir takım yazılı kaynaklar doğrulamaktadır. “Bu mücadele esnasında Tunceli’nin Kureşan aşiretlerinden Şah Haydar[Saheyder] yaralanır. Yarası ağır olduğu için inlemeye başlar. Bunu duyan kardeşi ona “*Sen Horosan arslanısın, Ruslar işitir de sana güler*” diyerek kardeşini teselli eder (Yuvalı, 1985:365).”

Fırat’a (1983:150) göre, “*aşiretlerden en fazla çalışanı Balabanlı Gül Ağa ve daha sonra Çarekli Mustafa Bey ve Kureşanlı Şah Haydar olmuştur. Şah Haydar bu savaşta şehit olarak ve büyük yararlılıklar göstererek canını vatanına kurban etmişti.*” Gül Bey, 1914 ten itibaren İttihat ve Terakkinin önemli bir adamıdır ve mühid alaylarının kurucularındandır (Özgül:2010). Mustafa Bey ise 1916 da Doğu Dersim milis komutanıdır. Yarbay ve Pülümür kaymakamıdır*.

---

* Detaylı bilgi için, Şükrü Aslan’ın editörlüğünü yaptığı 2016 yılında yayımlanan “Pülümür”) isimli eser de yer alan Cihangir Gündoğdu’nun “Bir Fotoğrafın İzinde: 1. Dünya Savaşı’nda Dersim’de Milis Örgütlenmesi, Pülümür Aşiret Milisleri ve Mustafa Bey” isimli makalesine bakılabilir.

Dalkılıç, dedesi Hesenê Sadikê Weli ve aşağıda bahsi geçen Cemal beyden dinlediklerini şöyle özetliyor:

“Dedemin amcasının oğlu Aliyê Cîv, büyük oğlu Ahmet ve küçük oğlu Cemal, iki oğlu ile Ruslara esir düşerler. Ruslar bunları alarak beraberinde Trabzon'a götürür. Orada fırsatını bulan Aliyê Cîv küçük oğlu Cemal ile kaçarak köyüne geri döner. Ahmet'den ise haber alınmaz. Rusların esir alarak Rusyaya getirdikleri anlatılmaktadır. Cemal o zaman 20- 22 yaşlarında olup, 1968 de Erzincan muntakasında olup Pülümüre bağlı olan Bırastik (Salkımözü) köyünde ölür”.

Dalkılıç, Rusların eline esir düşen Ali ismindeki bir kişinin akrabasından dinlediklerini şöyle özetliyor:

“Harşıya Lolu(Lolu ,Lolan)aşiretine ait bir Pülümür köyüdür. Bu köyde Cengu diye bir Père vardır(aşiret kolu). Rus-Pülümür savaşında Rusları kovalarken Aliyê Bêzaz Ruslara esir düşer. Aliyê Bêzaz kaçarak üç ay yürüdüktan sonra köyüne varır. Ancak ayakları çürümüştür, bir kaç ay sonra ölür”.

Yaklaşık iki yıl süren Dersimliler ile Rus kuvvetlerinin savaşında her iki taraftan pek çok kişi ölmüş ya da yaralanmıştır. Çarlık Rusya'sın da Ekim 1917 Bolşevik İhtilali çıkınca Rus birlikleri geri çekilmeye başlar. Dersim aşiretleri çekilen Rus kuvvetlerini Erzurum'a kadar takibatlarını sürdürürler.

Dalkılıç'ın Hesenê Khekê Aliyê Senik in oğlundan konuyla ilgili derlemesi şöyledir:

“Hüseyin Bey (Aksu*) o zaman kendisine yüzbaşılık rütbesi verilmiş, komut veriyordu, yetkiliydi. Birmu (Eskigedik) köyünden annemin dedesi Silemanê Gilorik Erzurum [Hınıs], Kalecik de vurulur. Oğlu da Erzincan'da vuruldu. Bu kovalama esnasında Boliu aşireti, Askirek (Kocatepe) Köyü'nden meşhur silahşör Seydxan Ağa'nın (Seydxanê Khalik) kardeşi Sori de Erzincan'da vuruldu. Hüseyin Bey (Aksu) kendisi bana anlatmıştı “Biz Rus ordusunu kovalayarak Erzurum'a kadar gittik. Erzurum'da Silemanê Gilorik vuruldu. Kendisi benim iyi arkadaşım. Erzurum'da bir evden bize ateş ediliyordu kim ki o tarafa gidiyorsa peş peşe vuruluyor. Tam 7 kişi vuruldu. Sonra bizden biri ateş etti silah sesi kesildi. İçeri gittiğimizde kapı arkasında eşik bağlamış ve kapının üstünde delik açarak oradan bize ateş eden Ermeni imiş. O olayla ilgili ağıt vardı. Sileman Ağaye mi Erzurumo tepe u tumi/ Ondêra raa çêyi biya, raa olimi. Rahmetli Hüseyin Bey(Aksu) bunu hep söylerdi”.

Başka bir tanıklıkta aşağıdaki gibidir:

“Bu kovalama surecinde aşağı Dêsim, Mamekiye, Nazimiye ve Pulur (Ovacık) aşiretleri de yardıma gelerek Abbasu aşireti lideri Seyd Rıza, Khuresu (Kureşan) aşiretinin saygın ve ileri gelenlerinden Aliyê Gax, Heyderu(Haydaran) aşireti reisi Xıdırê Ali(Xıdê Alê İsmê), Avaşu, Avaşunê Kuru(Kör Avasanlılar) reisi Hüseyin Bey(Aksu), Demenu aşiret reisi Cîvê Khej, Lolu aşiretinden Rıza Beğ, Weliyê Khali ve Arezu(Arezan) aşiretinin büyük bir bölümü ve ileri gelenleri ile bir çok milis kuvvetleri Erzurum'a kadar gider. O zamanki Osmanlı yönetimi tarafından “Cephe Komutanı” sıfatıyla kendilerine köstekli saat, dürbün, tüfek ve ağızlık gibi hediyeler armağan edilir (Dalkılıç sözlü arşiv kayıtlarından)”.

Konuyla ilgili başka bir tanıklıkta şöyledir:

* 1. Dönem Erzincan milletvekili.

“Arezu (Arezan) aşireti reisi Mezra köyünden, Sileman Ağa, Silemane Sadik, (Süleyman Ağaya madalya ve bir tüfek hediye edilir) ve Uşenê Ferat Ağa'ya(Sixan, Akdik) köyünden dedemin amcası Hesenê Aliye ve bir çok Arezanlıya. Lolu (Lolan) aşireti Harsi (Kovuklu) köyünden Aliyê Kaf'a, Dağveg (Dağbek) köyünden Welyê Khali,Uşene Aliyê, Xıdırê Qemere (Xidê Qem) - Birmu(Birman) aşiretinden Khekilê Xiloriğ`a,Silemanê Xiloğın oğlu'na- Boliu aşireti, Askirek(Kocatepe)köyünden Apile Mursay`ın babası Musayê Boli`ya- - Avaşu, Avaşunê koru(Kör Abasan) reisi Girlevikli 1 . dönem Erzincan Millet Vekili Hüseyin Aksu`ya- Heyderu (Haydaran) aşiret reisi Xıdır Ağaya (Xidê Ale İsme)ye- Usıvu (Yusufulan) aşireti reisi Kamer Ağaya- Khuresu(Kureşan) aşireti reislerinden Aliyê Gax`a- Abbaşu, Avaşu reisi Seyd Rıza'ya – Careku (Carekan) aşireti Reisi Mustafa Bey ve bir çok kişiye madalya ve hediyeler verilir”.

Yukarıdaki anlatıyı Sevgen'de ifade eder. Sevgen'e (1999: 9) göre “bu hizmetlerinden dolayı Dersimliler'in bir kısmına harp madalyaları” verilirken Çakmak da (2001:38) “[y]aşlıların anlatımlarına göre Ruslar'ın geri çekilmesinden sonra Erzincan Hükümet Konağı'nda bir tören düzenlendiğini ve Dersimli aşiret liderlerine Mareşal Fevzi Çakmak tarafından [gösterdikleri yararlılıklar sonucunda] madalyalar takıldığını” Munzur Dergisi'nin 5.sayısında dile getirir. Dalkılıç 2001 yılında yaptığı Qurk köyünden bir görüşmecinin “Ben bu madalyaları görmüştüm dedem almıştı. Dedemin kardeşi Tercan da vurulmuş, üzerinde asker resmi ve ay yıldız vardı. Hala eşim saklamaktadır” tanıklığını anlatmıştır.

Dalkılıç'ta Pülümür, Kırmızıköprü, Şixan (Akdik) köyünden dedesinin kardeşi Uşenê Avaşı'nın (1885 doğumlu) I. Cihan Harbinde dört sene askerlik yaptığını ve kendisine başarı belgesi verildiğini, bu belgenin kendisinde bulunduğunu ifade etmiştir.

“Pülümür'ün Ruslardan Kurtuluşu” törenleri geleneksel olarak her yıl düzenlenir. Bu törenlerde 1915'te elde silah savaşan Dersimli savaşçılar temsili olarak Pülümür'ün düşmandan kurtuluşunu canlandırırlar (Aygün, 2010:186).”

SONUÇ

Bu makalede biri mikro diğeri makro olmak üzere iki sonuç yer alır. Mikro sonuç tarih ders kitaplarında yerel ve sözlü tarihin inkar edilmesine ilişkindir. 2012 yılında Doç. Dr. Mustafa Aksoy'un danışmanlığında tamamladığımız doktora tezinde Tunceli bölgesinde yerel ve sözlü tarihin ortaöğretim öğrencileri üzerinde etkilerinin nasıl olduğunu araştırmıştık. Buna göre, Tunceli'de yerel ve sözlü tarih ile resmi tarih

bazı konularda birbirine tezat bazı konularda da birbirinden ayrı kulvarlarda gittikleri anlaşılmıştı. Öğrencilerin hatta veli ve öğretmenlerin tarih ders kitaplarındaki konuları yerel ve sözlü tarih bilgilerini içeren bir içerikle yeniden düzenlenmesi yönünde talepleri olduğunu dile getirmiştik. Çünkü böylesi tarih kitapları daha doğru olmasının yanında okullarda tarih derslerine olan ilgiyi de arttıracaktı. Fakat aradan geçen yedi seneye rağmen değişen hiçbir şey olmadı. Dersimlilerin Ermeni ve Ruslara karşı kahramanca bir direnişle ortaya çıkardığı Pülümür direnişi Aksoy’unda dikkat çektiği gibi ders kitaplarına konu olmayı başaramadı. Bu da ülkemizde tarih ders kitaplarını hazırlayanların bilimsel sonuçlara ne derece ilgi ve kıymet verdiklerini anlamak açısından başka bir bilimsel sonuç. Umarız ilerleyen zamanlarda bu yanlıştan dönülür, tarih ders kitaplarına halkın önemseydiği tarihi gerçeklerin konulması mümkün olur. Aksoy’un (web2) dediği gibi Tunceli halkı tarih makalelerinde, tarih kitaplarında, lise tarih ders kitaplarında hep Dersim İsyanı ile anılmak yerine gösterdikleri kahramanlıkla anılmak istiyor.

Makalenin makro sonucuna gelecek olursak savaş tarihi yazıcılığı ve sözlü tarih ilişkisi hakkındadır. Buna göre ülkemizdeki tarihçiler arasında savaş tarihi yazıcılığında sözlü kaynakların kullanılmasına yeteri kadar eğilindiği söylenemez. Tek kaynak olarak kabul edilen yazılı belgelerin tarih yazıcılığında yeterli kıstas olarak kabul edilmesine dayanan hegamonik düşüncüyü daha okul sıralarında özümseyen tarihçilerimiz bu alışkanlıklarını değiştirmedikleri sürece yazdıkları tarih kitapları ne kadar yetkin olursa olsun bir tarafları daima karanlıkta kalmaya mahkum eserler olarak görülecektir. Üstelik, diri ve çeşitli olan tarihi, soluk ve tekdüze sunmak da cabası olacaktır. Yerel ve sözlü tarih alanında doktora düzeyinde çalışmış biri olarak yazılı kaynakların sözlü kaynaklarla desteklendiği tarih yazımlarına yönelmenin darboğazdaki tarih yazıcılığına karşı merak ve ilgiyi arttıracığı ve bu türden bir tarih yazıcılığını en doğru tarih aktarımı olarak gördüğümüzü belirtmek isteriz. Umarız ülkemizde günün birinde bu türde bir tarih yazıcılığı boy verip filizlenir.

KAYNAKÇA

Arslan, Y. (2017). Tarih ve Sosyoloji Bölümleri İçin Yeni Arayışlar: Geronto Tarih ve Geronto Sosyoloji. Uluslararası Anadolu sosyal Bilimler Dergisi.C.1. S.1.Ss.5-15.

- Aygün, H. (2010). Dersim 38 Resmîyet ve Hakikat. Ankara: Dipnot.
- Bilgin, A. (2012). Samsun'daki Kıbrıs Gazilerinin Gözüyle 1974 Kıbrıs Barış Harekati Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Cengiz, D. (2010). Dizeleriyle Tarihe Tanık Dersim Şairi Sey Qaji, İstanbul:Horasan.
- Çakmak, F. (2005). Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi Harekati, (Haz. Ahmet Tetik, Sema Kiper, Ayşe Seven. Genelkurmay.
- Çakmak, H. (2001). Munzur Dergisi, Yıl:2. Sayı: 5.
- Çem, M. (1999). Dersim'de Alevilik. İstanbul: Peri.
- Danacıoğlu, E. (2008). Geçmişin İzleri, Yanı Başımızdaki Tarih İçin Bir Klavuz. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Dersimi, N. (1997). Kürdistan Tarihinde Dersim. İstanbul: Doz.
- Erdoğan, H. (2009). Tunceli Gerçeği. İstanbul: Ayırkotu.
- Evsile, M. (1996). Birinci Dünya Savaşında Kafkas Cephesi'nde Aşiret Mensuplarından Oluşturulan Milis Birlikleri. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt:12. Sayı:36. Ss. 911-926.
- Fakir, C. (2010). Şimal Yıldızı Son Kore Gazileri. İstanbul: NTV Yayınları.
- Fırat, M. Ş. (1983). Doğu İlleri ve Varto Tarihi. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Gezik, E. (2000). Alevi Kürtler. Ankara: Kalan.
- Karabekir, K. (1939). Karabekir, Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, Koşkun Basımevi.
- Kyvıg, D. E. ve Marty, M. A. (2011). Yanbaşımızdaki Tarih. (Özsoy, M., (Çev.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Oğuz, A. (2012). Sözlü Tarih Çerçevesinde Kore Gazilerinin Kore Savaşıyla İlgili Hatıraları. Milli Folklor. Sayı:94, Sayfa: 123-136.
- Sevgen, N. (1999). Zazalar ve Kızılbaşlar. Ankara: Kalan.
- Sılan, N. S. (2010). Doğu Anadolu'da Toplumsal Mühendislik, Dersim-Sason. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

Somersan, S. (2007). Sözlü Tarih, Araştırmacılık ve Tarih Yazımına Katılım.
Özbaran, S. (Haz.). Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları. Ss.368-379. İzmir: Tarih Vakfı.

Özgül, V. (2010). Balabanlılar/Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret. İstanbul: Pan.

Taşkın, Ç. Ve Tuncel, C. O. (2017). Kıbrıs Türk Milli Mücadelesinde Erenköy Direnişi: Bir Sözlü Tarih Çalışması. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 18, S. 33, s. 555-586.

Thompson, P. (1999). Geçmişin Sesi: Sözlü Tarih. Layıkel, Ş. (Çev). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt 2, Devre 1, İctima 2.

Yıldız, Ö. ve Doğramacı, H. (2014). Muğla-Milas Kore Gazilerinin Anıları Işığında Kore Savaşı Üzerine Bir Değerlendirme. Tarih Okulu Dergisi. Sayı: 17. Sayfa: 545-570.

Yılmazçelik, İ. (2010). Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar (1875-1918). Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Dergisi. C:28. S:28. Ss.163-214.

Yuvalı, A. (1985). Tunceli ve Yöresi Tarihi Üzerine. Doğu Anadolu'nun (sosyal, kültürel,

iktisadi) Meseleleri Simpozyumu Tebliğleri. Mayıs 1985, s.355-366. Ankara:

Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yüksek Okulu.

Web1<https://odatv.com/dersimin-iscalci-ruslara-karsi-savasinin-belgeleri-var-1409141200.html> Erişim:21.05.2019

Web2<http://www.milliyet.com.tr/ruslari-puskurten-dersimli-gundem-2437722/> Erişim:21.05.2019

Web3<https://www.tunceliemek.com.tr/NewsDetail/Aksoy-Tarih-kitaplari-yeniden-yazilmadi/176/37903> Erişim:21.05.2019

Sözlü kaynaklar:

Hayri Dalkılıç'ın sözlü arşiv kayıtları.

1932, Erkek, Altunhüseyin köyü doğumlu

1932, Erkek, Hasangazi köyü doğumlu

1933, Erkek, Harsi köyü doğumlu

1940, Erkek, Tasni köyü doğumlu

1942, Erkek, Salördek köyü doğumlu.

EK 1

Tunceli Pülümür ilçesinde I. Cihan Harbi'nde Dersimli aşiretlerin Ruslara karşı yaklaşık iki sene boyunca süren çarpışmaları sonucu cephede şehit olan 3 Dersimli'ye ait koç başlı mezarlar (Foto Kaynak: Mustafa Aksoy Arşivi).

**Kültürel Anlamaların Taşınması: Koç Başlı Mezar Taşları
(Elazığ Gülmez Mezarlığı Örneği)*
(Y. Cemalettin ÇOPUROĞLU)**

“T’u-kueler dendi onlara en başta... Orta Asya’nın bozkırlarından ve Altay’ın dağlarından doğdular. Çin’den Güney Sibirya’ya Afganistan’dan Anadolu’ya ve hatta bu kitabın yazarının ülkesi Polonya’ya kadar gittiler. Altaylılar, Beltirler, Çuvaşlar, Gagavuzlar, Karaimliler, Kırgızlar, Tengirler, Tuvalılar, Uygurlar... Sayısız coğrafyada sayısız adlarla anıldılar. Şamanist, Lamaist, Maniheizt oldular, Hıristiyanlıkla ve İslam’la tanıştılar. Hayata ve ölüme dair benzer tavırlar geliştirdiler; sadece dillerini değil, bu tavırlarını da gittikleri yerlere taşıdılar. Hangi inanç sistemine dahil olurlarsa olsunlar, ölüm gelip yurt’un kapısını çaldığında geçmişleri canlandı, ortak bir sezginin etkisiyle hareket ettiler”. Edward Tryjarski**

Özet

İnsan, başlangıçta dünyayı ve varoluşu anlamlandırmak ve yorumlamak dahil, doğruluğuna kesin olarak inanılan bilgi ve bu bilgilere dayalı yorumlar şeklinde olmak üzere anlam sistemlerini ve onların davranış kalıplarını, ritüelleri öğrenir. Çünkü bütün kültürlerde kâinatı anlama ve açıklamada, meydana gelmiş ve gelecek olayları bir bütün halinde birbirleriyle ilişkilendirmede kullanılan ve doğruluğuna mutlak olarak inanılan bir bilgi sistemi, yani kozmoloji vardır. Dolayısıyla toplumun tarihin derinliklerinden süzülüp gelen değerlerin, estetiğin, ideolojilerin, inançların oluşturduğu anlam sistemleri, doğal çevre şartlarının sunduğu imkânlar çerçevesinde bütün maddi kültür unsurlarını şekillendirdiği gibi, mezar taşlarını da şekillendirir. Bu çerçevede, günümüzde daha çok Alevi kültürünün bir görünümü olarak kırsal bölgelerde görülen koçbaşlı mezar taşlarının ve sembollerinin kentleşme sürecindeki, Elazığ Gülmez mezarlığındaki örneği ele alınmıştır. Bu çalışma bir “örnek olay” çalışmasıdır. Bu çalışmada eylemlerin ne anlamda yapıldığının anlaşılabilir olması için hem yüz yüze görüşme yoluyla sözlü veri toplanmış hem de toplanan bu verilerin referans alındığı anlam sistemleriyle ilişkilerini görebilmek için yazılı kaynakların taramasına dayalı karşılaştırma yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kültür ve Göç, Koçbaşlı Mezartaşları, Gül Motifli Mezar, İnanç, Alevilik

Transporting Cultural Meaning: Ramhead Tombstones (Elazığ Gülmez Cemetery Example)

Abstract

Learns the social patterns and information after the human being. Because in all cultures, the human cosmos tries to understand and learn. Therefore, all the values,

* Prof. Dr. Bu makale Geleneksel Türk Mezar Taşları I. Ulusal Sempozyumu’nda (24-26 Mart 2017, Aydın-Kuşadası) bildiri olarak sunulmuştur. Fırat Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, ccopuroglu@firat.edu.tr

** TRYJARSKÍ, Edward, *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012, arka kapak.

aesthetics, ideologies, beliefs created by the belief systems undergo a change. This change also affects the tombstones. In this article, ramheaded tombs in Elazığ Gülmez cemetery were investigated. This study is case study and both written and oral sources evaluated together.

Keywords: Culture and migration, ramhead tombstone, rose pattern tombstone, fait, Alavis.

Giriş

İnsan doğar, büyür ve ölür. İnsan bu süreçte sosyal ilişki ve etkileşimlerle başlar. Doğduğu andan itibaren muhatap olduğu bu etkileşimler, içine doğduğu topluluğun yapısına ve kültürüne göre farklılıklar gösterir; o toplumun uygulamalarına göre çok çeşitli başlangıçlar söz konusu olabilir; böylece her çocuk doğduğu toplumun yapısına göre farklı uyarıcılarla karşılaşır. Algıladığı her uyarıcıya karşı bir tepki vererek, anlamaya kavramaya çalışır, tekrar edenleri öğrenerek sonuç çıkartır ve tavır geliştirir.

Artık öğrenerek ve bilerek insan olacaktır. Çünkü insan bilerek var olur. İnsanın bu var olma sürecine sosyalleşme diyoruz. İnsan, bu süreçte içine doğduğu toplumun bir bireyi olurken, hem fiziki çevresiyle hem de sosyal kültürel çevresiyle etkileşime gireceği her şeyi, yani kendisini var eden bütün nitelikleri edinir. Böylece insan başlangıçta dünyayı ve varoluşu anlamlandırmak ve yorumlamak dâhil, doğruluğuna kesin olarak inanılan bilgi ve bu bilgilere dayalı yorumlar şeklinde olmak üzere anlam sistemlerini ve onların davranış kalıplarını, ritüelleri öğrenir. Çünkü bütün kültürlerde kâinatı anlama ve açıklamada, meydana gelmiş ve gelecek olayları bir bütün halinde birbirleriyle ilişkilendirmede kullanılan ve doğruluğuna mutlak olarak inanılan bir bilgi sistemi yani kozmoloji vardır. Böylece insan, kendi varlığını kâinatta anlamlı bir konuma yerleştirirken, edindiği kültür içerisinde var olur.

Peter Burke, kültürü “toplumun paylaştığı anlamların, tutumların, değerlerin ve bunların dışı vurulduğu ya da yer aldığı simgesel biçimlerin (gösterilerin, nesnelere) oluşturduğu bütün” olarak tanımlamaktadır.¹ İnsan bu kültürel bütünü hem ürünü, hem de onun gerçekleştirici, taşıyıcı ve aktarıcı, değiştirerek ve yenileştirerek oluşturucu aktördür. Böylece, yeni anlam sistemlerinde insan kendini yeniden var edebilmektedir

Kültürel semboller halinde organize olan anlam, norm ve değerler, bu sembol sisteminin öğrenilmesiyle yani kültürel dil vasıtasıyla aktarılarak, sosyal ve fiziki

---

¹ BURKE, Peter, *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, Çev: Göktuğ Aksan, İmge Yayınevi, Nisan 1996, s:11.

çevreyle olan ilişkilerde kullanılır. Doğumla başlayan sosyalleşme sürecinde, içine doğulan kültürün var olagelen değer ve sembolleri aktarılır. Bu sürecin, tekrar tekrar bütün nesiller tarafından yaşanması ise, gelenekleri oluşturur. Kültürün mensupları tarafından paylaşılan ve gelenekler şeklinde somutlaşan anlamlar sistemi, sosyalizasyon mekanizmalarıyla nesilden nesile aktarılarak, karşılaşılabilecek somut durumlara uygulanır.²

Semboller toplumun kültür hafızasında, bireysel zihinlere yansiyarak, kendini devam ettirir ve zamanda veya mekânda meydana gelen değişikliklerde, bireysel hafızalarda kodlanmış olan toplumun kültürel hafızası, bireysel bilinçleri harekete geçirerek kendisini yeni koşullarda yeniden üretir. Burada eğer anlam sisteminde değişme olmuşsa bir yeniden yorumlama yeni anlam sistemi çerçevesinde bir rasyonelleştirme söz konusu olabileceği gibi, değişen çevreye bağlı olarak anlam yeni form ve malzemelerde yeniden üretilebilir.

Ölüm, bireysel bir olgu olmakla birlikte, ölüm olayı etrafında meydana gelen bütün faaliyetler toplumsal karakterlidir. Ölümle ilgili bu faaliyetler de meydana geldiği toplumun kültürüne göre şekillenir. Dolayısıyla toplumun tarihinin derinliklerindsüzülüp gelen değerlerin, estetiğin, ideolojilerin, inançların oluşturduğu anlam sistemleri, doğal çevre şartlarının sunduğu imkânlar çerçevesinde bütün maddi kültür unsurlarını şekillendirdiği gibi, mezar taşlarını da şekillendirir. Ancak ölüme dair, hayatın bittiği ve yeni bir hayatın başladığı inancına dayalı bu şekillendirme, aslında yaşayanların bir etkileşimidir. Yaşayanların kültürün bütün alanlarında olduğu gibi, edindikleri kültürel potansiyeli, dışavurumlarıdır, mesajlarıdır. Onların ölümü ve ölüm sonrasını yorumlamalarıdır. Böylece biz diğer bütün kültür kalıtlarından edindiğimiz gibi, mezar taşlarından da yapıldıkları dönemin ortak sosyal ve kültürel özelliklerini taşıyan, bireysel ve toplumsal mesajlar almaktayızAncak bu mesajlar bize, o mezarlarda yatanlardan değil onları yaptıranlardan gelmektedir. Eğer meftunlar, mezarlarını ölmeden önce yaptırmışlarsa veya vasiyet etmişlerse, sonuçta verilen mesaj yine dirilerden aynı kültürün anlam sistemi çerçevesinde gelmektedir. Farklı zamanlardan ve mekânlardan gelse de bu mesajlar insanlararası etkileşim

---

² ÇOPUROĞLU, Cemalettin, ÇETİN, Beyzade Nadir, Eski Türk İnançlarının Anadolu'da Farklı Tanımlanan İki Kimlikteki Görünümleri, Sosyoloji Konferansları Dergisi, 43: 81-112, 2011. S: 83. ; ASSMAN, Jan, Kültürel Bellek, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001. S: 26.

oluştururlar. Fakat bu mesajlar, eğer kültürün yaşayanları varsa veya o kültürle herhangi bir şekilde bağ kurabiliyorsa anlamlıdır.

Bu çerçevede, günümüzde daha çok Alevi kültürünün bir görünümü olarak kırsal bölgelerde görülen koçbaşı mezar taşlarının ve sembollerinin kentleşme sürecindeki görünümü Elazığ Gülmez mezarlığındaki örneği ele alınmıştır.

Bu çalışma bir “örnek olay” çalışmasıdır. Bu çalışmada eylemlerin ne anlamda yapıldığının anlaşılabilir olması için hem yüz yüze görüşme yoluyla sözlü veri toplanmış hem de toplanan bu verilerin referans alındığı anlam sistemleriyle ilişkilerini görebilmek için yazılı kaynakların taramasına dayalı karşılaştırma yapılmıştır. Birinci kaynak kişi ile bir kez 23.02.2017 Perşembe saat 14.00’te, ikinci kaynak -kişi aynı zamanda mezarları yaptıran kişi- ile ilk olarak 02.03.2017 Perşembe günü saat 12.30’da, ikinci olarak da 22.03.2017 Çarşamba günü saat 14.00’te görüşülmüştür. Daha sonra her iki kaynak kişiyle zaman zaman telefon görüşmesi yapılmıştır. Birinci kaynak kişi ile genel olarak anlam dünyalarındaki hem Aleviliğe ilişkin, hem de Tunceli’ye ilişkin doğrudan sözlü bilgiler elde etmek amacıyla görüşülmüştür. İkinci kaynak kişi ile görüşme nedeni ise, örnek olayımızı teşkil eden mezarları yaptıran olması nedeniyle bu tutum ve tavır alışın anlam dünyasındaki karşılığını doğrudan sözlü ifadelerle dayalı veriler olarak elde etmek amacıyla.

Öncelikle bu mezarlarda defnedilmiş olan canlara Allah’tan rahmet dileriz. Örneğimizi Elazığ Gülmez Mezarlığı’nda bulunan, bir koçbaşı erkek ve onun hemen yanında gül başlıklı iki bayan mezarı teşkil etmektedir. Gül motifi geleneksel olarak Türk ve İslam kültüründe yoğun olarak görülen bir motif olarak günümüzde de hala çeşitli yansımalarla mezarların yan yüzlerine veya baş veya ayak taşlarının gövdelerine işlenmektedir. Ancak buradaki örneğimizde baş taşının üzerinde tepelik olarak yer aldığını görüyoruz. Aynı şekilde koçbaşı mezarda da “koçbaşı”, baş taşının üzerinde koçbaşı başlık olarak, kaide üzerinde bir büst gibi yer almaktadır. Arkadan bakıldığında ise kaideyle baş kısım bir bütün halinde ve yanlardan boynuz kabartmaları çıkmaktadır; böylece baş taşı arkadan bakıldığında bir bütün olarak koç silüeti vermektedir. Bayan mezar baş taşlarının arka yüzünde birer “Zülfikar” kabartması yer almaktadır. Bu üç mezar da aynı platform zemin üzerinde yan yana yer almaktadır. Mezarların arasında altı boş yanları kapalı taştan bir oturak, onun hemen önünde ortası toprak doldurulmuş bir çiçeklik, mezarların hemen başuçlarında birer tane mum yakmak üzere içi oyulmuş birer taştan mumluk bulunmaktadır.

Fotoğraf 1: Gülmez Mezarlığı'nda koçbaşı mezar taşı. Mezar taşında ölüm tarihi 2012 yazıyor.

Mezarların gövde kısımlarında ise, erkek mezarında yanlar taş plakalarla çerçevelenmiş, baş kısmından ayakucuna doğru hafif bir eğimle alçalıyor, üzeri açık. Bayanların mezarları ise düz dikdörtgen prizma sanduka şeklinde yapılmış. Bu mezarlarda bir erkek, eşi ve eşinin ablası defnedilmiştir. Aile 1957 yılında Tunceli, Nazimiye, Ramazan (Ramadan) köyünden Elazığ'a göç etmiştir.

Bölgede daha çok, Tunceli yöresinde görülen koçbaşlımezar taşlarının, balkanlardan Asya'nın nerdeyse tamamına kadar olan geniş bir bölgede görüldüğü bilinmektedir. Ancak, öncelikle örneğimizi teşkil eden mezarların sahibi olan ailenin, Tunceli'nin (Dersim) Nazimiye ilçesi Ramazan Köyünden göç etmiş olmasından dolayı, her ne kadar örneğimizi teşkil eden mezarlar Elazığ'da bulunsa da, Tunceli bölgesiyle olan kozmogonik bütünlüğe ilişkin bazı örnekleri görmek gerekiyor. Çünkü bu bütünlük sadece koçbaşlı mezarlara dayanmıyor; kökleri Türk tarihinin derinliklerine inen aynı anlam sisteminin bölgede ölüm ve mezarla ilgili tezahürü olarak gerçekleşmektedir.

Bu bakımdan konuyu üç temel çerçevede ele alacağız. Birincisi Türklerin inanç sistemleri ve Tunceli'den bazı örneklendirmeler, ikincisi bu inanç kültürünün Tunceli'ye taşınması süreci ve üçüncüsü Gülmez Mezarlığı örneği şeklinde olacaktır.

Fotoğraf 2: Mezarların baş ucundan görünümü.

Anlam Sistemleri; İnanç – Kozmogoni

Türklerdeki inanç sistemini, birbiriyle ilişkili çeşitli kültürler, onlara ilişkin ritüeller, bütün bunları bazen bütünleştirilmiş şekilde bazen de eklektik bir şekilde bağladıkları bir yaratan ve yaratılış inancının oluşturduğu, varlığı ve varoluşu içeren bir anlam sistemi olarak ifade edebiliriz. Bütün inanç sistemlerinde olduğu gibi Türk kozmogonisinde de sistem, yaratılış ve onun sürekliliği esası üzerine kurulmuştur. Çünkü ölüm bir yok oluş değil, yerine göre bir dönüşüm, yerine göre bir zaman ve mekân (evren) değişimi ya da yeniden yaratılana kadar geçici süre bir uzaklaşmadır; özellikle ruhun göğe yükselmesi temel bir inançtır. Bu bakımdan öldü yerine uçtu, uçmağa (cennete) vardı gibi benzeri ifadeler geçmiş dönem kaynaklarında geçtiği gibi, günümüz halk ağzında yaygın olarak mevcuttur.

“W.Eberhard tarafından ifade edildiği şekliyle, ön-Türkler olarak ifade edilen Çu’larda (MÖ 1059-249) ilk olarak görülen ve daha sonra Hunlarda ve Göktürklerde görülen gök ve yeryüzü (yer-su) nün kâinatın bütün tezahürlerini temsil ettiği birbirine zıt fakat birbirini tamamlayan iki nefesten oluşmuş bir evren anlayışı, Türklerin en eski, belki de öz kozmolojisiydi. Kâinatın çeşitli tezahürlerini, mekân ve zaman içinde tüm evreni kapsayan bir düzen olarak açıklama girişimi olarak tanımlanan ve Evrenselcilik olarak adlandırılan bu kozmoloji merkezî devlet dini mahiyetindeydi. Böylece, Gök tanrının hükümdarın atası sayılmasıyla, merkezî devlet dini kozmolojik bir açıklama bulmaktaydı. Hunlarda olduğu gibi, Kök Türk kağanları da "*Terigri-teg, tengride kut bulmıs*" yani 'göksel hükümdarlar' olarak kabul

ediliyordu”³. Kâinata ilişkin bu düzen kurma, aynı zamanda toplum düzenine de yansiyarak kaynağını ve meşruiyetini Tanrı’dan alan bir sosyal yapı oluşturmaktadır.

İnsanlar, yaşanan coğrafyadaki doğal şartlar, diğer topluluklarla mücadeleler ve hayatın zorluklarına karşı kendilerine yardımcı olabilecek daha pratik inanmalar geliştirerek çeşitli kültürler oluşturup, aynı zamanda bunları soyut anlam sistemiyle sentezleyerek bunlara ilahi bir kutsallık kazandırmaktadırlar. Böylece sihri ya da doğaüstü gücü olduğuna inanılan canlı yada cansız varlıklar inanç sistemlerinin parçası haline gelmektedir. “Modern araştırmalar, Gök Tanrı kültürünün, toprakla ilgisi bulunmadığı için göçebe, avcı ve çoban toplumlarda mevcut olabileceğini, dolayısıyla bu kültürün kaynağının Asya bozkırlarında aranması gerektiğini göstermektedir.”⁴ Çok fazla ayrıntıya girmeden ifade edersek; belli bir çerçevede farklı dinlerden de etkilenmiş olmakla birlikte, Türklerin İslamiyet’ten önceki genel olarak yaygın ve baskın inanç kültürü, Gök Tanrı inancı temelinde oluşan bir anlam sistemine dayanmaktadır. “Theophylacte Simocatt adlı bir Bizans tarihçisinin bu husustaki tespiti şöyledir: “Türkler toprağı, suyu, ateşi ve havayı kutsal sayarlar ve onlara saygı gösterirler. Bununla birlikte gökyüzü ile yeri yaratan tek bir tanrıdan başka bir şeye tapmazlar. Ona, atlar, sığırlar ve koyunlar kurban ederler”. Bunun gibi farklı coğrafyalarda ve birbirinden habersiz yaşamış birçok tarihçi, Eski Türk dinî inancının tek tanrılı bir inanç sistemi olduğunu belirtmişlerdir.”⁵ “Hemen bütün Orta Asya Türk toplumlarında çok köklü bir inanç olması sebebiyle, Gök tanrı kültürünün etkisi, İslam sonrası dönemde dahi kendini göstermiştir”⁶ Bu inanç çerçevesinde oluşan ölüme ve mezara ilişkin uygulamalar, zaman içerisinde çok farklı şekillerde olabilmıştır. Bunların ölümlerin yakılması, vahşi hayvanlara veya kuşlara terkedilmesi, yüksek yerlere asılması, mumyalanması, eşyalarıyla, insan veya hayvan kurbanlarla gömülmesi, at, koç, koyun, balbal gibi mezar taşları yapılması, hayat ağacı, gül, güneş gibi çeşitli simgelerin mezar üzerine veya taşlarına işlenmesi gibi çok farklı uygulamalar şeklinde olduğunu pek çok kaynakta görebilmekteyiz.⁷

Gök Tanrı inancı ve Kamlık kültürleri üzerine Budizm ve Maniheizm’in de etkileriyle oluşan Orta Asya Türk kültürünün bu uygulamalarının İslamiyet’le birlikte değişerek ve İslamlaştırılmış yorumlarla sembolik formlara dönüştürülerek uygulanmaya devam edildiğini söyleyebiliriz. “Hunlarda ve Asya’daki Türk

---

³ ESİN, Emel, *Türk Kozmolojisine Giriş*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s:19-20.

⁴ OCAK, Ahmet Yaşar. *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s:3.

⁵ İLTAR, Gazanfer, *Eski Türklerde Mezar Kültürleri ve Günümüze Yansımaları*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 27, 2003, s:7.

⁶ OCAK, age., s:4.

⁷ ESİN (2001), ÇAY (1983), İNAN (1976), İGİT (2012), OCAK (2015), TOKSOY (2008)

topluluklarında görülen mezara, ölü yanına kılıç-hançer koyma geleneğinin bir nedeni belki de ölenin, ölüm nedenini belirtmek içindi. Bu gelenek zamanla kılıç ve hançer motifi biçiminde mezar taşlarına işlenerek mezardaki yatanın ölüm nedenini veya asaletini öne çıkarma şekline dönüşmüş olmalıdır⁸ Aslında bu tip nesnelerin ölünün yanına konulurken, sonraları bundan neden vazgeçilerek mezar taşlarına işlenmeye başlandığını, İslamiyet’le birlikte mezarlara eşya koymanın yasaklanmasından dolayı, eskiden mezarlara konan kılıç, ok, yay ve özel bazı eşyaların, mezar taşlarında sembolleştirilerek yansıtılmasıyla anlamın devam ettirilmesi olarak ifade edebiliriz. Özellikle balbal figürü, ok, yay, kılıç, ya da çeşitli eşyaların, tengri damgası, güneş, ay, hayat ağacı, lale, gül, kazayağı, boynuz gibi simgelerin mezar taşlarına işlendiğini görüyoruz. Ancak yine de, özellikle balbal ve koç heykelli mezar taşlarının pek çok bölgede devam ettiğini çeşitli örneklerde görebiliyoruz. Bunların en yoğun olarak ve geç tarihlere kadar (1962) görüldüğü yer ise Tunceli ve civarındır.

Fotoğraf 3: 1962 Tarihli Koç Heykel Mezar Taşı. Kaynak: Mustafa Aksoy⁹

Kültürel Anlamaların Göçü

Hopper (2007), kültürel küreselleşmenin gelişimi ve kökenlerinin araştırılması için:

- 1- premodern (1500 öncesi),
- 2- modern (1500-1945) ve
- 3- çağdaş küreselleşme aşaması (1945’den itibaren) olarak üç dönem belirlemiştir.¹⁰

---

⁸ BERKLİ, Yunus, Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları, EKEV Akademi Dergisi, Sayı:31 (Bahar), s.67-80, 2007, s: 73.

⁹ AKSOY, Mustafa, *TUNCELİ’de Koç-Koyun Heykelleri, Balballar ve Bunların Tarihi Kaynakları*, Türkiye Yeni Ufuklar Dergisi, Sayı 17, s,11-14, Nisan Mayıs Haziran 2013. S:10.

Buna ilişkin olarak küreselleşemeye katkıda bulunan dört etken durum belirlemiştir. Bu etken durumları ise:

- erken insan göçü
- dünya dinlerinin ortaya çıkışı
- erkenemperyal sistemler
- bölge-aşırı/ötesi ticaret ağlarının gelişmesi olarak belirtmektedir.

Büyüyen ve karmaşıklaşan toplumların ihtiyaçlarını karşılamak ve güvensiz ortamlardan uzaklaşarak hayatta kalabilmek, inanç veya çeşitli nedenlerden gördükleri baskılar, yeni dinlerin ortaya çıkması ve yayılması, imparatorlukların kurulması ve ipek yolu gibi uzun mesafe ticaret yollarını ve ticaret ekonomisinin gelişerek kültürel etkileşimleri artırması; hem toplumların küre boyunca hareketlenmelerine, hem de bir yandan yarı tarım toplumlarına evirilmelerine yol açmıştır.¹⁰

Yukarıda belirttiğimiz gibi kültürün taşıyıcısı insandır, dolayısıyla insanlar göç ettiği zaman sadece nüfusun yer değiştirmesi değildir söz konusu olan, aynı zamanda o nüfusu oluşturan topluluğun kültürü de yer değiştirir. İnsanlar gittikleri yere kültürlerini de götürürler. Taşadıkları kültürle gittikleri yeri etkileyebilir ve etkilenebilirler. Böylece, göç sonucunda kültürel ilişkiler kurularak karşılıklı etkileşimler meydana gelir, fakat göçün yoğunluğu, sürekliliği ve göçle gelen toplulukların güç ve baskınlığı gelenlerin kültürlerini devam ettirmelerini sağlar. Bazı değişikliklere rağmen özünü muhafaza ederek yeni bir yorum ve form kazanır. Böylece arkalarında bıraktıkları coğrafyadaki yer adlarını, kutsal yerlerini, onların hikâyelerini yeni coğrafyaya taşırlar, kültürü yeniden üreterek yeni bir vatan inşa ederler. Artık sonraki nesiller sadece yeni vatanın evlatları olarak yetişirler. Çünkü onların anlam dünyası artık burasıdır.

İmparatorluklar, buldukları coğrafyalara sıkışmış olan nüfusların önünde geniş hareket alanları açarak onlara göç imkânı yaratmış, bir yandan da bu göç hareketleri domino etkisi yaparak, daha önce göç eden grupların üzerinde baskı oluşturarak, daha ilerilere hareketlenmesine yol açmıştır. “M.Ö. 2000’lerde başlayıp, M.Ö. 7. yy’a kadar Yenisey-Altay bozkır kuşağında geçen süreçte ön-Türkler olarak adlandırılan bir göçer-yerleşik kültürün oluştuğu, daha sonra, M.Ö. 3. yy’da Hun’ların Çin’i ele geçirerek Türklerle bağlantılı ilk oluşum gerçekleşmiştir. M.S. 4.yy’a kadar Asya’dan Avrupa içlerine kadar yayılan Hunların oluşturduğu baskıyla kavimler göçü başlamış ve Türk dilli halkların bu coğrafyaya yayıldığı görülmüştür. Daha sonra

---

¹⁰ HOPPER, Paul, *Understanding Cultural Globalization*, Polity Press, Cambridge, 2007, s: 13.

¹¹ Aynı eser, s: 13-19

da 6. yy'da Türk adıyla ilk devlet Gök Türkler kurulmuştur"¹² Bunları takip eden Uygur, Selçuklu, Karahanlı, Gazneli, Avar, İlhanlı devletleri çok geniş bir alanda kültürün yayılmasına yol açan bir göç hareketi oluşturmuşlardır. Böylece Kara Denizin kuzeyinden Avarlar ve Hunlar Orta Avrupa, Fransa, İtalya hatta bir kısmı İberik yarımadasına; Uzlar, Peçenekler, Macarlar ve Bulgarlar ağırlıkla balkanlara kadar gitmişlerdir. Bir yandan da özellikle çeşitli oğuz boyları ve kolları yoğun bir şekilde batıya göç etmeye başlamışlardır. Bin yılı aşkın bir süre devam eden bu göç hareketi Asya ve Avrupa'nın tamamı ve Kuzey Afrika'yı etkileyerek, Hopper'ın belirlediği modern öncesi dönemi belirgin bir şekilde yansıtmaktadır.

Bu göç fırsatlarını sadece o devletleri kuranlar değil, diğer birçok Türk topluluğu da kullanmıştır. 24 Oğuz boyundan birisi olan Bayındırlılarda, bazı görüşlere göre Selçuklularla bazı görüşlere göre de İlhanlılarla birlikte batıya geldiler.¹³ Bir süre bölgede hâkim olan Bayındırlıların zayıflaması ve Timur'un Anadolu'ya gelişiyle birlikte, meydana gelen olaylar, büyük bir Türk boyu olan Bayındırlıların büyük ölçüde Kara Yülük Osman Bey'in etrafında toplanmalarına sebep olmuştur. Böylece Akkoyunlu Devletinin kuruluş süreci başlamıştır.¹⁴ Bölgede geniş bir coğrafyada hâkimiyet kuran Akkoyunlular, önce Diyarbakır, sonra Tebriz merkezli olmak üzere, Kafkaslardan Umman Denizine, Horasan'dan Diyarbakır'a, Erzincan'dan Halep'e kadar olan bir coğrafyada hüküm sürmüşlerdir. Ancak Bayındırlılar döneminde de, Timur döneminde de, Devlet kurdukları dönem ve sonrasında da Dersim, Mazgirt ve civarı Akkoyunlular için önemli olmuş, daima bir sığınma bölgesi olarak zor zamanlarında Alevi Türkmen aşiretleri bu bölgeye yerleşmiştir.

"...Coğrafi özelliğinden dolayı Dersim, tarih boyunca ya zulümden ya da meşru otoriteden kaçanların sığındığı bir sığınak özelliği taşımıştır. Örneğin: 1212 tarihli Moğol saldırılarından kurtulmak için Erzincan, Erzurum, Palu havalisinin ovalarında ve dağ eteklerinde yasayan pek çok aşiret, yine XII. yüzyıldaki Moğol hareketinin önünden kaçan aşiretler, İlhanlı döneminde bu devletin baskından kaçan aşiretler, 1387 yılında doğu illerine Timur akınlarının başlaması üzerine birçok Türk boyu ve Akkoyunlu aşireti, 1473 yılında Akkoyunluların Osmanlı'ya mağlubiyeti üzerine Akkoyunlular ve onlara destek verenler, Yavuz tarafından Sah İsmail'e destek verdiği için cezalandırılanların pek çoğu, Dersim'in içinde ordu yürütmenin neredeyse

---

¹² BİLİCİ, Z. Kenan, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Anadolu ve Öncesi Türk Kültür Ve Sanatı İslâmiyetin Kabulünden Önce Türk Sanatı*, T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009, s: 2.

¹³ TOKSOY, Ahmet, *Kitab-ıDiyarbakriyye'de Bayındırlılar (Kara Yuluk Osman Bey'e Kadar)*, TurkishStudies International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureAndHistoryOf TurkishOrTurkic Volume 3/4 Summer 2008, s: 1-2.

¹⁴ a.e., s: 11-12.

imkânsız olduğu bu coğrafyasına sığınmışlardır.”¹⁵ Osmanlı devletinin iç bölgesinde kalması nedeniyle olsa gerek, yüzlerce yıl bölge ile çok fazla ilgilenilmemiş, düzen altına alınmaya, vergi toplanmaya çalışılsa da, yeterince başarılı olunamamış, “Aşiretlerin Dersim’e gelmesi bu yöredeki nüfusun artmasına sebep olmuştur. Daha önce 13. asırda yöreye yerleşmiş bulunan diğer Türkmen aşiretleriyle de kaynaşmışlardır. Dersim’in dağlarına yerleşen bu aşiretler, gerek mezhep çekişmesi gerekse coğrafyadan aldıkları güçle, asırlarca Osmanlı yönetimine asker ve vergi verme konusunda diremişlerdir. Bu yöreye yerleşen aşiretlerin büyük çoğunluğu idareye muhalif kişilerden oluştuğu içindir ki, devlet de asırlar boyu burayı kendi haline bırakmıştır.”¹⁶ “Harput valisi ve Anadolu Ordusu komutanı tarafından 14 Ekim 1851 tarihinde gönderilen arzda “...üç-dört yüz seneden beru içlerine hükümet girmemiş ve kendüleri dahi dağ ve ormanlarda gezerek...” ifadesi, Osmanlı Devleti’nin bu bölgeyi uzun yıllar ihmal ettiğinin önemli bir delilidir”¹⁷

Bütün bu süreçlerin, göçlerin, yerleşmelerin konumuz açısından önemi, bu nüfus yığılmasının oluşturduğu kültür ortamıdır; bu ortamın içeriğini oluşturan anlam sistemidir. Değişmeye yol açabilecek etkileşimlere büyük ölçüde kapalı bir yapının oluşması, kültürel sürekliliğin büyük ölçüde orijinal formlarıyla devam etmesine yol açmıştır. Bunu Doğan Kuban (1993) *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri* isimli eserinde bu sürekliliği kendi çalışmasıyla ilgili olarak vurgulamaktadır: “*Anadolu’ya doğru bir insan ve kültür akımının sanatsal verilerini konu aldım. Böylece bir yandan değişmeyi etkileyen parametreleri doğru saptarken, öte yandan bu günkü Türkiye’ye kadar uzanabilmiş süreklilikleri bulup çıkarmak gerekmektedir. Bizim için başta gelen süreklilik kendini Türk sayan bir toplumun kendine özgü diliyle bir düşünce yapısını ve herhalde duyarlılıklarını, analizini kesin olarak yapamamış olsak bile, bu güne kadar iletebilmiş olmasıdır.*”¹⁸ Bu sürekliliğin Tunceli yöresinde hala devam ettiğini söyleyebiliriz. Burada elbette ki bu günkü veya geçmiş Orta Asya Türk kültürü ile bir aynılık iddia edilmemektedir. Fakat on bin kilometre ötede ve 1500 yıl 3000 yıl geçmişteki mezar taşları ve balballar ile Anadolu’da ve Tunceli’dekiler arasındaki sürekliliği oluşturan ilişkiyi bu mesafenin her kilometresinde ve zamanın her döneminde ve özellikle bu güne kadar süre gelmiş olmasını görmezsek, bu kültürün

¹⁵ KOÇLAR, Bekir, Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Dersim’de Yönetim Sorunu, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, Sayfa: 261-273, ELAZIĞ-2011, s: 2-3.

¹⁶ TAŞ, Kibar, Tunceli/Dersim’in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi ve Osmanlı’nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu ve Bunun Dersim’e Etkisi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* s:79-107, 2015, s 96.

¹⁷ YILMAZÇELİK, İbrahim, Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Dönemde Yazılan Raporlar, (1875-1918), (OTAM, Sayı: 28, s:163-214, 2010, s: 168.

¹⁸ KUBAN, Doğan, *Batıya Göçün Sanatsal Evreleri Anadolu’dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1993, s: 16.

kökleriyle olan bağı koparsa, aynı kültür üzerine elbette ki bir başka kimlik inşa edilir. Belki Türkmenler arasında egemenlik meşruiyeti sağlamak amacıyla yapılmış da olsa, Uzun Hasan Bey'in Ebu Bekir Tahrani'ye yazdırdığı, Ak Koyunlu kaynağı *Kitab-ı Diyarbekriyye*'deailenin elli dördüncü sıradaki atasının, Oğuz Kağan'a dayandırılması, bu bağın önemini ve sürekliliğini göstermektedir.¹⁹ Aynı durumu Osmanlı Silsilenamelerinde görmekte mümkündür.

Gülmez Mezarlığı (Elazığ) Koç Başlı ve Gül Tepelikli Mezar Taşları

Söz konusu olan Koç Başlı mezarlar olunca akla doğrudan Akkoyunlular gelmektedir. Örneğimizi teşkil eden ailenin özellikle Tunceli kökenli olması bu konuyu ele almayı gerektirmektedir. Çünkü Ş.Y. beyin babası mezarının köklerine, kökenlerine uygun olmasını isterken, Ş.Y. da babamın meşrebi böyleydi, bende böyle yaptım” demektedir. Şu halde bu örneğe kaynaklık eden Tuncel (Dersim) ve özelde de Nazimiye civarının anlam dünyasını ve kaynaklarını ele almak gerekmektedir.

Koç başlı mezar taşları ve gül motifi hakkında bilgisine başvurduğumuz birinci kaynak kişi C.Y., konuyu şu şekilde ifade etmiştir: “ *Bizim Alevi inancında, mezarları böyle çok lüks, şatafatlı yapmak kesinlikle yasaktır. Ne için yasaktır? Biz şuna inanırız; İslam coğrafyasında yaşayan topluluklar olarak, nedir bizim İslam inancımız: insanoğlu topraktan gelmiş toprağa gider, onun için kişi öldükten sonra, çok böyle, biz “budallah” deriz, böyle parayla, pulla, şehvetle ilgisi olmayan bir kişi, çok düzgün, sade ve sadece kendini Allah yolunda adanmış insanlara “budallah” deriz. Bunlara sembolize edilecek şeyler konulabilir. Nedir? Hz.Ali'nin kılıcı, nedir? O yörede bir türbenin şemasıdır, ya da o yörenin çok güzel sembolize eden, ters lale var ya, çok bulunmaz o tür bitkilerden kendisine has bir şey kullanabilirler, kabartma olarak taştan. Gül tabi onu da ekliyorum.*”

Koç başlı mezarlar hakkında ise : “ *İşte koç başları Ak Koyunlulardan geliyor. Yani Ak Koyun soyundan geldiklerini, o koyun başlarının, koç başlarının mezarlarında bulunmasının en büyük nedenlerinden biri bu. Bir diğer şeyde tabi Artuklular var bizim orda yaşamış, Selçuklular var bizim orda yaşamış, Osmanlılar gibi.Bu gün, Cumhuriyet tarihinden sonrada bizim Dersim bölgesine Tunceli'ye yerleşen, yerleşik halk kitlesinden halen o Türkmen boyluları bu mezar konusunda çok hassaslar, mutlaka ya koçbaşlarını korlar ya da silah ya da at, bu da Türkmenlik boyutlarından esinlendiklerini gösterir. Böyle bir yapı halen Dersim Bölgesinde mevcut, devam ediyor.* “ (K1) Emel Esin Türk Kozmolojisine Giriş adlı kitabında buna ilişkin olarak “Ötügen çevresinde milattan önceki binyıldan kalma alp mezarlarındaysa, madeni ayna ve içki boynuzu kadehi, kemere asılı silahlarla birlikte, bazen resmedilmiştir. Bu mezarlarda görülen geyik, at ve yaban domuzu resimlerinin kurbanları resmettiği

¹⁹ TOKSOY, age., s: 2.

sonucuna. Kök Türk dönemi mezarlarından birindeki kitabeye dayanarak vardığını” ifade etmektedir.²⁰

“Gül ya da lale gibi şeylerde bayanı sembolize ettiği gibi, aynı zamanda çok iyi bir nitelikte, insani değeri yüksek bir kalitede insan olduğunu gösteriyor. Tabii bunlar özellikle bu yönüyle kullanılıyor, bu yörede”(K1). Aksoy’da, Kazakistan ve Kırgızistan’da mezarlarda yaptığı araştırmalarda, koç başlarının sıkça görüldüğünü ve bunların; cesur-batır, önemli mevki sahibi olmayan birinin ve kadınların mezarlarında görülmediğini, Kazak ve Kırgız kadın mezarlarında koç başının aslının nadir de olsa görülmekle beraber koç – koyun heykeline rastlayamadığını, fakat koç başı damgalarının çok yaygın olarak görüldüğünü belirtmiştir.²¹

Fotoğraf 4: Gülmez Mezarlığı’ndaki koç başlı mezar taşının önden görünüm.

Aynı kaynağımız C.Y. devamla, bu mezar taşlarının yakın dönemlere kadar devam ettirilmesini ise şöyle açıklamaktadır: “Ama niye bunu sembolize ederek günümüze getirmişler, çünkü o dönemde ciddi bir baskı altındalarmış, kolay kolay kendilerini kabullendiremiyorlar. Ya ben Akkoyunluyum Türküm diyor, hayır, ... Onun için o kabileler kendi soyunu kendi tarihini kaybetmesin diye o bölgeye geldiği zaman burda falan kişiler yaşıyor diye birbirine, aynı zamanda bir parola birbiriyle iletişime geçmesi, birbirine sahip çıkması duygularıyla yapmışlardır. Ama günümüzde artık bunlar çok fazla yok...Bazı yerlerde Ermeni mezarları da var. Bu doğrudur, ama Ermeni mezarları bellidir, onların kible yönü de bellidir. Onlarda da bazı figürler var ama koç başı Ermenilerde hiç olmaz. Türkmen boyları yapmıştır. Orta Asya’dan geldikleri için, o kabileler halinde, biz burada yaşıyoruz, bu halk da burada, tarihlerini, izlerini sembollerini kaybetmesinler diye o devam ettirilmiş. ... Daha doğrusu şöyle diyeyim; bizim Hozat’ın kuzeyinde ikinci girişteki köyde 1960 tarihli

²⁰ ESİN, age., s: 125.

²¹ AKSOY, Mustafa, Kazakistan’da Koç - Koyun Heykelli Mezar Taşları, Türk Dünyası Tarih Dergisi, Şubat 2012, s: 31.

koçbaşları duruyor. Bir kısmını asker kırdı yıktı, ama hala yıkık da olsa duruyorlar. Ama 1960'lardan sonra kesilmiş."

Örneğimizi teşkil eden mezarları yaptıran ikinci kaynak kişi Ş.Y' a mezarların neden böyle yapıldığı sorulduğunda da; *"Koç taşlı mezartaşları erkeklerde özellikle toplumda yer ve statü edinmiş ama o özellikleri taşıyan beylerin veya değerli bulunan erkeklerin mezarı öyle yapılmış. Değerli bulunan, değerli kılınan yani bu sıfatı hak eden... Herkesin mezarı bu şekilde olmuyor. Ben böyle gördüm ve dedim ki benim babam da böyle biriydi, hem yiğitti hem mertti hem de dürüsttü, Sesi de gür ve tok çıkardı, koç gibiydi, geldiği meşrepte mezhepte bu, böyle olsun dedim."*

"Özellikle inancımızın gereği hocam, yani, niye biz şeye inanırız, büyüklerimize, geleneğimize, yolumuza, şöyle diyelim; Ali! Koç yiğitliğini Hz. Ali'den alır. Koç insanın yüzünerdir, arkasına konuşmaz, dürüsttür, samimi ve içtendir. Ne varsa iyide de kötüde de insanın yüzünerdir. Bu bir erkeğin doğasında olması gereken inancında olması gereken bir şeydir ve Hz.Ali de böyledir. Dostuna da, düşmanına da, yüzünerdir, arkasına değildir, olmamıştır." (K2)

"Biz buna inandığımız için, babamı da böyle gördüğüm için; babam dobra dürüst bir adamdı. Kızsaydı da komşusuna, çocuğuna yüzüneydi, ama asla kin tutmazdı, nefret etmezdi kimseden. Ertesi gün eskisinden daha cömert, daha üretken, daha böyle paylaşımcı olurdu... Ben de dedim babam en azından, olsa olsa mezar taşı bu olur hem de geldiğimiz yere ait oluruz." (K2) şeklinde açıklamıştır.

Neden bilinen şekilde bir koç yada gül motifli değil de, bu şekilde bir düzenlemeyle yaptırdığını ise; *"... bir resim öğretmeni arkadaşına söyledim. Böyle böyle, benim bir mezar taşı projem var. Sağ olsun o yazdı çizdi de, ben Elazığ'da bunu yapacak kimse yok, özellikle taşının Ahlat taşı olmasını istedim"*.(K2) Çizimin yapılandan biraz daha farklı olduğunu belirterek, ustaların çizimi tam olarak yapamadıklarını belirtmiş ve *"işte bizim şu andaki yaptırdığımız ustaların teknoloji ve sanat anlayışı bu kadara el veriyor. Daha sanatsal olmasını isterdim."*(K2) ifadeleriyle açıklamıştır.

"Ben özellikle babamı daha yiğit ve mert bulduğum için öyle seçtim; biz de koç başının hikâyesi şeydir hocam, bu taa 400 yıl 500 yıl öncesi mezarlarda görülür Anadolu'da, özellikle Akkoyunlularda ve Karamanlarda, taa Konya'dan başlar Karaman'dan başlar, Kars'a kadar gelir bu koç başı mezar taşı motifleri. Bi de koçun kendisinin bütün olduğu mezar taşları var". (K2)...*"inancımızın ya da geldiğimiz beslendiğimiz kaynağın şeyi olarak hayat ağacı ve güneş motifleri (de) vardır."*

"Bu topraklarda bin yıldır var olan bir geleneği yada bir zenginliği, kültürel zenginliği yani, kaybolmaması adına, dedim böyle bir şeyi yapalım, desinler yüz yıl sonrada bin yıl sonrada – ahlat taşını seçmemizin sebebi o, çağa direnen ötede Selçuklu mezarlarında olan, zamana karşı ayakta kalabilen bir taş olmasından dolayı

- aradan bir yüz yılda geçse bin yılda geçse, bu topraklarda böyle insanlar, böyle kişiler yaşamış varmış diye geleceğe bir nişan bir iz bırakmak. “ (K2)

İslâm öncesi Türklerin kültürü hakkında yaptığı özellikle Çince kaynaklara dayalı araştırmalarıyla birinci el kaynaklara dayalı bilgiler aktaran Emel Esin, Türklerdeki hayvan motifleri yanında koç motifiyle ilgili şunları ifade ederek: “Zoomorfik motiflerden, oturmuş koç heykelleri de Siwet-ulan ve Moğolistan’daki Gök-Türk muhitine has görünmektedir. Bunların bilhassa mezarlarda bulunması, henüz daha anlaşılmamış bir mânâîfâde etmiş olsa gerek. Tabgaç mezar taşındaki koçbaşı ejder tasvirini de bu münasebet ile hatırlıyoruz. Siwet-ulan üslubunda, bir çift karşılıklı koç heykeli Kül Tigin külliyesinde, yazılı taşın bulunduğu avlunun girişinde durmakta idi. Bu koç heykelleri, Türk mezarlarının bir hususiyeti olarak, Türklerin göç ettiği yollar boyunca dizilmiş ve Mangışlak’dan geçerek Anadolu’ya kadar” uzandığı bilgisini vermektedir.”²² Burada töz ve totem kavramları çerçevesinde Ş.Y. beyin sözlerini değerlendirirsek, köken, menşe ve kök anlamında bir yaklaşım görülse bile bu yaklaşım bir totem bağlamında değil, bir kültürel kimliğin vurgulandığı sembol şeklinde yorumlanmaya daha uygundur ki bunu kendisi de belirtiyor.

Bu çerçevede bu mezarların sadece nostaljik, duygusal bir düşünceyle değil bilinçli bir tavır alışın sonucunda yapıldığını ifade etmektedir: “Tabi tabi, kendi kimliği ve kişiliğiyle buluşması. Öyle diyelim. Babamız öyle biri olmasaydı yapmazdım yani. Ama babam öyleydi. Tanıyan herkese sormuşumdur, öyle kanaat getirmişimdir. (K2)

“Deminde söyledim ya hocam, anamızın babamızın hem toplumsal yaşamda hem bizim köyde, ama ben böyle bir fikri abilerime de söyledim, büyüklerimize söyledim, kendi başıma yapmış değilim. Sen bilirsin dediler, uygundur dediler, yaptırabildiğin kadar yaptır dediler, Mesajımıza da ulaştık aslında bir de şöyle bir şey var... Zaten benim amacım deyinca benim aslında vurgulamak istediğim şey şuydu; bu topraklarda bu kültür ve bu insanlar var. Reddiyeyle olmaz. He var ya kültürel kimlik, biz varız, böyle varız. Sizden ricam dışarda olan kim olursa olsun bizi bizim gördüğümüz gözle görün, bizi kendi gözünüzle görmeyin.” (K2)

Annesinin ve teyzesinin mezarlarını neden gül tepelikli mezar taşı şeklinde yaptırdığını ve arka taraflarında Zülfikar motifi kabartmasını ise şu şekilde açıklamaktadır. : “Tabi kadınlar için gül, böyle narin yapılı bitkilerin, böyle hoş alımlı bitkilerin kadın mezarlarında seçilmesi özellikle ne olur, yani biz kadını bakış açımız olarak öyle görüyoruz. İşte deminde söylediğim gibi hem kendini hem dışarıya karşı iki özelliği var, bir; çevresine hep pozitif enerjiye sahiptir, anaçtır kucaklayıcıdır, o

²² AKSOY, 2013, s: 19; ESİN, Emel, *Ötügen İllerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San’atkarAdları*, Türk Kültürü El-Kitabı, Cilt: II, Kısım I, İstanbul 1972, s:50.

kokudur gülün kokusudur. Herkesi etkisi altına alır. Narinliği, güzelliği alımı da çalımında kendisinedir, öyle gördük o yüzden, böyle bir şey denedik. “

“Zülfikar kılıcı bizde mezarlarda arka planda kullanılan bir fondur fakat asıl mezarlarda öne çıkan şeyler gül, kadınlar için gonca gül özellikle, erkekler için koç başı, bunun dışında birde inancımızın ya/da geldiğimiz beslendiğimiz kaynağın şeyi olarak hayat ağacı ve güneş motifleri vardır. Kadınlarımız için seçtiğimiz, Kırmızı gül motifi. Kırmızı gülü, beyaz gül olarak da..., ama biz kırmızı gül olarak seçeriz. Gül saflığın, narinliğin ve kırılğanlığın sembolüdür. Aynı zamanda da üretmenin, çevresine iyi ve güzel şeyler yaymanın sembolüdür koku, halkımıza. Hem dış hem de iç güzelliği temsil eder. Biz de anamızın öyle olduğuna inanıyorduk. Anamız dokuz tane çocuk büyüttü etrafını güzelleştirdi. (K2)

Fotoğraf 5: Gülmez Mezarlığı'ndaki mezar taşlarından bir ayrıntı.

C.Y., Zülfikar ve gül motiflerini ise genel olarak şu şekilde değerlendirmektedir: *“Normalde Zülfikar erkekte de olur, bayanda da olur, sıkıntı yok, Alevilerin sembolüdür, biliyorsunuz “bu Zülfikardan başka keskin Zülfikar yoktur, Hz Ali'nin desturundan başkada kuvvet yoktur” anlamında. Onu genelde Aleviler kullanır. Bayanların genelinde de böyle genç, hatırı sayılır, iyi niyetli bir insansa ona genelde gül, lale falan kullanılır. Zülfikar'da, Zülfikar kadar bu esnekliği, bu keskinliği, bu güzelliği insanın gönlünde çok ciddi bir sembolü vardır... Onun için onun sembolüdür”.*(K:1)

Bu mezarların hemen arka tarafında bulunan taştan oyularak yapılaş olan mumlukların neden yapıldığını ise Ş.Y. şu şekilde açıklamaktadır: *“Nur suresi var. Hem orda var, ışığa ilişkin; birer ışığız biz, ışık halinde geliriz, ışık halinde gideriz. Yani nuruz biz, Nurdan yaratılmışız. Onlar nur içinde yatsınlar diyerek, böyle bir dilek ve temennide bulunarak yaparız. Işık karanlığı def eder, karanlık şeytan işidir.*

Aydınlık melekte de nurdur, meleklerle birlikte olsun deriz. Niyetimiz o, hakikatinde nasıl onu bilemeyiz.”(K2)

“Orta Asya’dan veya İran Zerdüştizminden gelen bir şeyler vardır belki, yoktur diyemem, ama asıl niyetimiz bu. Biz nurdan yaratılmışızdır, ışık taifesinin çocuklarıyızdır, nur içinde yatın, ışıkla yatın, ışıkla kalın, belki bizde bir ışıkla dünyanıza geliriz. Zaten biz şey yaparken de duamız öyle. O niyetle yakarız, mumumuzu diker çıkarız. Ve duamızın ben kendi adıma söylüyorum mumun ne kadar tortu bıraktığıyla da ilgilidir biraz. Eğer mumun tortusu ne kadar az kalırsa niyetimiz o kadar hasıl olmuştur, eğer mumun tortusu çoksa o kadar kalbimiz temiz değil. Yani masumiyet, temizlik ve arınmışlıkla alakalı. Cuma akşamları zaten...özel bir gün özel bir akşam, özellikle o günlerde yakmayı tercih ederiz. Cuma akşamı.”

Diğer kaynağımız C.Y. ise “Alevi kültüründe mum şu; Kur’an-ı Kerim’in (Nur Suresi) 35 ve 36. Ayetlerine dayanarak, çünkü orda mumun çok kutsal olduğunu, Allah’ın nurundan olduğunu, bir zeytin ağacından olduğunu, benzerinin olmadığını, bu amaçla aydınlık amacıyla yakılır. Biz mumu bundan, özellikle Cem evinde de yakarız, mezarlarımızda da yakarız, ibadetlerimizde de yakarız, ama burada Kur’an’ın o ayetine dayanarak yapıyoruz.” Şeklinde ifade etmektedir”(K1.) Her iki kaynağımız da mum yakma inancını Nur Suresine bağlamaktadır.

Fotoğraf 6: Gülmez Mezarlığı’nda 2012 tarihli bayan mezar taş ve mezarlığın genel görünümü.

“Mumun tamamı yanacak yandıktan sonrada dibinde kalan mumun tortusu ne kadar az olursa, ettiğin niyet dua olarak temiz pak imiş o kadariyi karşılığı olmuş

deriz, ertesi gün yada ertesi hafta gelip yaktığımızda, bir dahaki mezar ziyaretinde.”(K2)

Kültler inanç ve anlam sistemleri çerçevesinde oluşurlar ve zaman içerisinde yeni anlam ve inanç sistemleri çerçevesinde yeniden yorumlanırlar. Böylece bazen ritüeller aynı kalıp anlamlar değişirken, bazen de anlamlar aynı kalır ritüeller farklılaşır. İnançlarla ilgili ritüeller bir kültür örüntüsü haline geldiği ve kimliğin belirleyici bir etkeni olduğu için, zamanla anlamları değişse bile, bu kültürle köken ve menşe bağını ortaya koymak için bu ritüellere ihtiyaç duyulmaktadır.²³ Türk etnik-kültürel geleneğindeki ‘iye’ler, bu yüzden de bazen melek, evliya ve benzeri adlarla karşımıza çıkarlar”²⁴. Bu çerçevede ateş kültürünün Türk kültüründe ateşin hem gelecekte haber verme, temizleyici-arındırıcı, hem de Tanrıyla bağ kurma, dileklerin ona iletilmesine aracılık ettiği inancı olduğu gibi, ayrıca koruyucu iye’lik rolü de olduğunu görüyoruz. Ateş eskiden beri temizleyici olarak kabul edilmiştir.²⁵ Geleneksel inancına göre onu, Gök Tanrı’sı vermiştir. Tanrı tarafından gönderilmiş sayılan "ateş" hakkındaki diğer bir rivayet de onun, ulu cet Türk tarafından keşfedildiğini anlatır. Altay mitolojik metinlerine göre ise ilk ateşi büyük Ülgen (Bay Ülgen) yakmış, sonra da ocağı kurup insanlara vermiştir.²⁶

Ateş ve ocak iyisi, Tanrı ve insanlar arasındaki en büyük araçlardan biridir. Kayıpov, Altay inançlarında ateşin, insanlar, ruhlar ve tanrılar arasındaki bağdaştırıcı bir güç sayıldığını, insanların isteklerini ateşe, ateşin de öbür ruhlara ve tanrıya ilettiğini ifade etmektedir.²⁷ Çuvaşlar da bazı tören ve dualardan sonra samandan bir demet yakarak bu demet yoluyla dualarının tanrıya ulaşacağına inanırlar. Çünkü onlar ateşe dua eden kişinin ruhuna ateşin sirayet ettiğine inanırlar. Böylelikle insan ruhuyla ateşin birleşmesi sonucunda insanın ruhu ateşin karşısında meleklerle karşı karşıya gelmiş olur, insanın ateş karşısında söyledikleri de meleklerle ve tanrıya da ulaşır.²⁸ Bu

---

²³ KOÇ, Adem, *Kütahya Soğukçesme (Avdan) Köyü’nde Kurban Ritüeli*, Dumlupınar Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, s: 21-34, Nisan 2008, s: 22-24.

²⁴ BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev: Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayıncılık, Ankara, 2005, s: 274-275.

²⁵ ÖZTÜRK, Murat, *İslamiyet’ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini*, HistoryStudies, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 5 Issue 2, A Tributeto Prof. Dr. Halil INALCIK p. 327-346, March, 2013, s: 344.

²⁶ BEYDİLİ, age., s: 436-437.

²⁷ KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, *Türk Kültüründe Ateş Ve Ocak İyeleri*, *Journal of Black SeaStudies*, Issue43, p175-190, 2014, s:178.;

KAYIPOV, SulaymanTurduyevič, *Avesta ve Orta Asya Türk Folkloru*, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları, Seksiyon Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 165–173., 2002, s: 171.

²⁸ ARIK, Durmuş, *Hiristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005, s: 167.

inanmalar mezarlara yansımıştır. Çin'de olduğu gibi Türk mezarlarında da isigöz't(sıcak ruha) *yarukkuvveti* verdiği sanılan eşya ve simgeler bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu konuya, mezarlara konan Türkçe adıyla *bağır közngüazr*(bakır aynalar), mezar taşlarındaki Kök-luu, gök cisimleri, güneş haleli insan resimleri işaret etmektedir. Türkler de her ay, bin mum yakarak ruhların Yitiken burcuna varması için dua ederdi.²⁹ Gardîzî'ye göre Türklerin ateşe olağanüstü saygısı bu unsurun her şeyi temizlediği düşüncesine dayanıyordu.³⁰ Eski Türk kültüründe yer alan inanmalara ilişkin buraya kadar aktardığımız uygulamaların çoğunu Anadolu'nun hemen her yerinde çeşitli uygulamalar şeklinde görmemiz mümkün olmaktadır. Özellikle hemen pek çok ziyaret, yatır, türbe ve ocaklar hem Sünniler hem de Aleviler tarafından ziyaret edilmektedir.³¹

Son olarak sözü yine Ş.Y.'a bırakmak uygun olacaktır: “*Bu, göçüp gidenlerin, Hakka göçenlerin, biz öldü demeyiz hocam, biz ölürse tenler ölür canlar ölesi değil deriz, biz kimseyi öldürmeyiz, çünkü yaradan ölümsüzdür. Onun yarattığı O'ndan kopup gelen canlar ve tenlerde ölümsüzdür. Hele bir de iyi ve güzelse, doğru ve düzgün yaşamışsa, karıncayı ezip serçenin kanadını kırmamışsa, insanın gönlinü incitmemişse onlar daima yaşar. Ben mesela annem öldüğü zaman dedim ki herhalde çok ağlarım etrafi parçalarını yıkarım, ama annem öldükten sonra öyle çok acı duymadım doğrusu, çünkü sebebi bu. Biz onu...Hakka yolcu ettik, biz de yolculuk günümüz geldiği zaman inşallah o kervana katılacağız.*”

Sonuç

Sonuç olarak, Elazığ Gülmez Mezarlığında, yapılan 2012 tarihli Koçbaşı ve Gül motifli mezar taşlarının ve aynı platform üzerinde bulunan mumluk gibi diğer unsurlarla birlikte, bu olgunun kültürün bir yeniden üretimi şeklinde ortaya çıktığını görüyoruz. Çünkü artık, Koç Başı mezarların kendilerini ortaya çıkartan orijinal kozmogonik bağlamından farklı olarak, değişen bir kültürel konseptte, modern bir kent mezarlığında, stilize edilmiş yeni bir formda kendini yeniden üretmesi söz konusudur. Dolayısıyla günümüz kültür yapısı çerçevesinde geleneksel anlamları yansıtmakla birlikte, özellikle modern kent mezarlığında, bireysel bir estetik tarzla yeni bir form oluşturulmuştur. Özellikle modern kent mezarlığında ortaya çıkması; eğer cenazeler köye götürülerek aynı şekilde defnedilseydi ya da diğer mezarlar gibi, bazı sembolik motiflerle yetinilerek, içinde bulunulan kültür çevresiyle daha uyumlu bir tarz seçilmiş olsaydı sadece geleneklerin sürdürülmesi ve tekrarı olarak düşünebilirdi, oysa bu konsept köken ve kimlik (hem inanç hem soy kimliği) olarak orijiniyle ilişkiye girmek isterken, bu ilişkiyi gerçekleştirme gayesi olarak da geleneğin sürdürülmesi yoluyla kendini ve kültürü geleceğe taşıma niyetini ortaya çıkarmaktadır. Bu da kültürel anlamların yeni bir zamanda ve yeni bir mekânda yeniden doğuşudur. Çünkü

²⁹ ESİN 2001, s: 52.

³⁰ age., s: 118.

³¹ COPUROĞLU, ÇETİN (2011)

bu mezarlar tek bir kişinin fikri olmakla birlikte, bir dizi görüşme sonucunda bir fikir birliği ve uzlaşmayla alınmış bir karardır. Bu bakımdan da toplumsal bir tavır alıştır. Dolayısıyla bir kültürün taşıyıcılarının ortak akıl yoluyla ortaya koyduğu ortak bilinç halidir. Bunu kültürün kendini daha klasik bir sembol formunda, daha çarpıcı ve etkileyici bir stille, kökleriyle birlikte bir kimlik göstergesi olarak ifadesi, şeklinde değerlendirebiliriz. Öte yandan, otantik Türk kültürünün belirgin izlerini taşımakla birlikte, bütün unsurlarının, Kur'an'ı Kerim, Hz.Muhammed, Hz.Ali gibi İslam'ın temel değerlerine bağlanarak sentezlendiğini ve bu konuda güçlü bir inanç olduğunu da belirtmek gerekir. Özellikle Yunus Emre, Hacı Bektaş-ı Veli gibi Türk-İslam tasavvufunun temsilcilerinin hümanistlik değerlerinin belirgin şekilde kendini gösterdiğini ifade edebiliriz.

Bu gün bu kültürün hala yaşatılmaya çalışılıyor olması, tarihi süreçte Anadolu'ya geldiklerinden itibaren sürekli maruz kaldığı kısımlardan kurtulmak için zorlu bir coğrafyaya sığınarak var olma mücadelesi vermiş, oraları yurt edinmiş; o coğrafyada yüz yıllarca unutulmuş, kaderine terkedilmiş, komşuları tarafından asimile edilmeye çalışılmış büyük ölçüde de edilmiş, kimlik değişimine rağmen kimliğinin özünü kültüründe yaşatmış bir halkın torunlarının mezar taşlarıyla ölüm sessizliğinde karşı çıkışı, olarak değerlendirilebilir mi? Değerlendirilebilir.

Kaynakça

AKSOY, Mustafa, *Kazakistan'da Koç - Koyun Heykelli Mezar Taşları*, Türk Dünyası Tarih Dergisi, s: 29-31, Şubat 2012,

AKSOY, Mustafa, *Tunceli'de Koç-Koyun Heykelleri, Balballar ve Bunların Tarihi Kaynakları*, Türkiye Yeni Ufuklar Dergisi, Sayı 17, s,11-14, Nisan Mayıs Haziran 2013.

ARIK, Durmuş, *Hıristiyanlaştırılan Türkler (Çuvaşlar)*, Aziz Andaç Yayınları, Ankara, 2005.

ASSMAN, Jan, *Kültürel Bellek*, Çev: Ayşe Tekin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.

BERKLİ, Yunus, *Mezartaşlarında Görülen Kılıç, Hançer, Ok-Yay Ve Bayrak Motiflerinin Sembolik Anlamları*, Ekev Akademi Dergisi, Y.L: 11 Say.: 31 (Bahar), S.67-80, 2007

BEYDİLİ, Celal, *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Çev: Eren Ercan, Yurt Kitap-Yayıncılık, Ankara, 2005.

BİLİCİ, Z. Kenan, *Arkeoloji Ve Sanat Tarihi Anadolu Ve Öncesi Türk Kültür Ve Sanatı İslâmiyetin Kabulünden Önce Türk Sanatı*, T.C. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.

ÇAY, Abdulhaluk, Anadolu'da Türk Damgası,Koç-Heykel Mezar Taşları ve Türkler'de Koç-Koyun Meselesi, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983.

ÇOPUROĞLU, Cemalettin, ÇETİN, Beyzade Nadir, Eski Türk İnançlarının Anadolu'da Farklı Tanımlanan İki Kimlikteki Görünümleri, Sosyoloji Konferansları Dergisi, 43: 81-112, 2011.

ESİN, Emel, Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

ESİN, Emel, *Ötüken İllerinde M.S. Sekizinci ve Dokuzuncu Yüzyıllarda Türk Abidelerinde San'atkar Adları*, Türk Kültürü El-Kitabı, Cilt: II, Kısım I, İstanbul 1972.

GÜNAY Ünver, GÜNGÖR Harun, *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.

HOPPER, Paul, *Understanding Cultural Globalization*, Polity Press, Cambridge, 2007.

İLTAR, Gazanfer, *Eski Türklerde Mezar Kültleri Ve Günümüze Yansımaları*, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi, Sayı 27, 2003

İNAN, Abdulkadir, Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri No:9, İstanbul, 1976

KAYIPOV, Sulayman Turduyevič, Avesta ve Orta Asya Türk Folkloru, VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları, Seksiyon Bildirileri, Ankara: Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yayınları, 165-173., 2002.

KOÇ, Adem, *Kütahya Soğukçesme (Avdan) Köyü'nde Kurban Ritüeli*, Dumlupınar Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, s: 21-34, Nisan 2008.

KOÇLAR Bekir, OSMANLI İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Dersim'de Yönetim Sorunu, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 21, Sayı: 2, Sayfa: 261-273, ELAZIĞ-2011

KUBAN, Doğan, Batıya Göçün Sanatsal Evreleri Anadolu'dan Önce Türklerin Sanat Ortaklıkları, Cem yayınevi, İstanbul, 1993.

KUMARTAŞLIOĞLU, Satı, Türk Kültüründe Ateş Ve Ocak İyeleri, *Journal of Black Sea Studies*, Issue 43, p175-190. 16p., 2014.

OCAK, Ahmet Yaşar. Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015

ÖZTÜRK, Murat, *İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini*, History Studies, ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print) Volume 5 Issue 2, A Tributeto Prof. Dr. Halil INALCIK p. 327-346, March, 2013

TAŞ, Kibar, Tunceli/Dersim'in Osmanlı Hâkimiyetine Girişi Ve Osmanlı'nın XVI. Asırdan İtibaren Sınırları İçindeki Kızılbaşlara Karşı Tutumu Ve Bunun Dersim'e Etkisi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* s:79-107, 2015

TOKSOY, Ahmet, *Kitab-I Diyarbekriyye'de Bayındırlılar (Kara Yuluk Osman Bey'e Kadar)*, TurkishStudies International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureAndHistoryOf TurkishOrTurkic Volume 3/4 Summer 2008

TRYJARSKİ, Edward, *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2012

YILMAZÇELİK, İ. Dersim Sancağının Kurulmasından Sonra Karşılaşılan Güçlükler ve Dersim Sancağı ile İlgili Bu Donemde Yazılan Raporlar, (1875-1918), (OTAM, Sayı: 28,s:163-214, 2010.

Kaynak Kişiler:

1-C.Y., Elazığ Cem Kültür Merkezi, Tunceli Ovacık doğumlu,

2-Ş.Y.: Öğretmen, Elazığ doğumlu, aslen Dersim (Tunceli) Nazimiye, Ramazan köyünden.

SOVYET TÜRKOLJİSİ'NDE “TÜRK DİLLİ” MESELESİ

(Osman YORULMAZ)*

Özet

Türkoloji çalışmaları denince ilk akla gelen ülkelerden biri kuşkusuz Rusya'dır. Tarihi Çarlık dönemine kadar giden bu ülkedeki Türk tarihiyle ilgili çalışmalar, Sovyetler döneminde hız kazanmış, Türkolojinin hemen her sahasında pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak Sovyet dönemi Türkoloji çalışmalarında tarihi gerçeklere aykırı olarak “tarih yazımı” yerine “tarih yapımı” bir anlayışın benimsendiği ve Türk halkları tarihinde etkileri günümüze kadar gelen tahribatlar yapıldığı görülmektedir. Sovyet Türkolojisi'ndeki suni tarih yazımına dair pek çok örnek vermek mümkündür, ancak bunlar arasından bu çalışmada konu edilen Türk halklarının kökenlerine dair geliştirilen yaklaşım, Türklük sahasındaki etkileri bakımından diğerlerinden çok daha önemlidir. Türklüğü tehdit olarak gören Sovyet yönetimi, Sovyet rejiminin kurulmasını müteakip Sovyet coğrafyasından Türklüğü silip atacak kapsamlı çalışmalar başlatmıştır. Ana hedef olarak soy birliğinin ifadesi olan “Türk” kavramı seçilmiş, “Türk” kavramı üzerinde yapılan tahribat ve “Türk dilli” şeklinde literatüre sokulan yeni bir kavramla Türk halkları arasında soy birliği ortadan kaldırılmaya ve taşıdıkları isimler üzerinden Türk dilli ayrı etnik yapılar üretilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Türkolojisi, Tarih yazımı, Türk, Türk Dilli, Türkistan, Türk halkları

The Turkic Matter in The Soviet Turcology

Russia is undoubtedly one of the first countries that comes to mind when the subject is Turcology studies. Studies on Turkish history and culture in this country, which goes back to the historical Tsarist period, accelerated during the Soviet period and, many studies were conducted in almost every field of Turcology. However, in the studies of Soviet period Turcology, it is seen that, contrary to the historical facts, history-making approach was adopted rather than historiography and destruction in the history of Turkish people has been led until today. It is possible to give many examples of the artificial history writing in the Soviet Turcology, but the approach developed for the origins of the Turkish people, mentioned in this study is more important than the others in terms of its effects in the field of Turkishness. The Soviet government, which saw Turkish as a threat, initiated extensive studies to eradicate Turkishness from the Soviet geography following the establishment of the Soviet regime. As the main target, the concept of “Turkish” was selected as a lineage unity expression, with the destruction of “Turkish” and the new concept introduced into the litterateur as “Turkic” language, the unity between the Turkish peoples was destroyed,

---

*Prof. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl. Öğr. Üy.,
osmanyorulmaz@hotmail.com

that is, the Turkish peoples were detached from Turkishness and separate ethnic structures in Turkic language over the names they carry were produced.

Keywords: Soviet Turcology, historiography, Turkish, Turkic, Turkestan, Turkish peoples

Giriş

Tarih, insanoğlunun büyük oranda dille taşınan hafızasıdır ve asırlar içinde elde edilen çok kıymetli tecrübelerle dayanır. Günümüzü anlamada ve geleceğe yönelik sağlıklı değerlendirmeler yapmada en çok tarihten faydalanıldığı gibi tarih, modern dönemde milli kimlik inşasında da ilk müracaat kapısı olarak görülmüştür. Demek ki, geçmişin mirası üzerinde kendine gelecek arayan insanoğlu için tarih, sıradan bir merak giderme arzusunun ötesinde anlamlar taşımaktadır. Bununla birlikte tarihin bütünüyle bilinmesi imkansızdır ve bir dereceye kadar anlaşılması için dahi, ciddi anlamda uzmanlaşmaya ihtiyaç vardır. İşte bundan dolayıdır ki zamanla “tarih araştırmaları” adıyla ayrı bir disiplin ortaya çıkmış, geliştirilen kendine has araştırma usulleri ile 19. ve 20. yy.larda yoğun bir şekilde tarih araştırmaları yapılmıştır. Ancak bu araştırmalar daha çok sömürgeci ülkeler tarafından yapıldığı için amaç her zaman gerçeği ortaya çıkarmak ve insanlığın geçmişteki tecrübelerinden faydalanmak olmamıştır. Aksine modern dönemde daha çok çeşitli gerekçelerle gerçeklerin kasıtlı olarak çarpıtıldığı, geliştirilen araştırma usulleriyle uyuşmayan, yanlış ve yapay tarihler ortaya çıkmıştır. Bunun en dikkat çeken örnekleri Türk halkları tarihi yazımında 20. yy.da Sovyetlerde görülmektedir.

Bilindiği üzere Rusya, Türkoloji çalışmalarıyla ön plana çıkmış ülkelerden biridir. Bu ülkedeki Türkoloji çalışmalarının tarihi Çarlık dönemine kadar gider. 18. ve özellikle de 19. yy.da yazılı kaynaklar ve saha araştırmalarına dayalı olarak Türk halklarının tarihi, dili ve kültürüyle ilgili çoğu kaynak değerinde epeyce eser kaleme alınmıştır. Sovyet döneminde çalışmalar daha da artmış, Rusya’yı Türkolojinin en önemli merkezlerinden biri haline getirecek pek çok araştırma yapılmıştır. Ancak, zengin kaynak kullanımı ve son derece detaylı oluşları gibi olumlu yönlerinden bahsedebileceğimiz Sovyet dönemi çalışmalarında; Türk halklarından her birinin ayrı etnik yapılar olarak ele alınması, mevcut isimlerin ortaya çıkışından önceki tarihlerinin bulunmaması, Rus işgalinin gönüllü birleşme şeklinde sunulması ve Türk tarihinde meydana gelen hadiselerin Marksist-Leninist anlayış gereği feodalizmle izah edilmesi gibi daha başka pek çok problem dikkat çekmektedir.³⁵¹ Kuşkusuz, Sovyet tarih yazımından kaynaklanan bu problemlerden her biri ayrı ayrı ele alınmayı gerektirecek kadar önemlidir. Ancak, bu çalışmanın da konusu olan bunlardan ilki, yani Türk

---

¹ Kazak tarihi yazımındaki problemlerden hareketle Türk halkları tarihinde Sovyet tarih yazımından kaynaklanan problemler için bkz. O. Yorulmaz, ”Ötkennen Bastap Bugini Kunge Deyingi Kazah Tarihinin Jazılına Sini Közkaras”, *Kazakistan Respublikası Tavelsizdiginin 20 Jıldığına Arnalğan “Tavelsiz Kazakistan-Bizdin Tağdırımız” Halıkaralık Ğılımi-Tejiribelik Konferensiyannın Materialdarı*, Semey, 2011, s. 3-6.

halklarının ayrı etnik yapılar olarak sunulması hususu diğerlerinden çok daha önemlidir. Zira bununla soy, tarih, kültür gibi Türk halklarını birbirine bağlayan ortak değerler hedef alınarak Türklük sahasında tarifi mümkün olmayan tahribatlar yapılmıştır.

Kısaca örneklendirmek gerekirse, mesela Kazaklarla ilgili olarak Rusya ve Kazakistan'da yazılmış çok sayıdaki Kazakistan tarihleri "ilk insan ve ilk kavimler dönemi" ile başlar, "Saklar dönemi", "Hunlar dönemi", "Türkler dönemi", "Moğollar dönemi" şeklinde devam eder ve ancak bu aşamadan sonra "Kazak halkının etnik oluşumu" şeklinde bir konuyla Kazak tarihine giriş yapılır. Anlaşılmaz ve çelişkili ifadelerle Kazakların etnik oluşumu verildikten sonra XV. asrın ikinci yarısında Kazak adının ve Kazak Hanlığı'nın tarih sahnesine çıkışıyla da Kazakların tarihi başlatılır

¹. Adeta gökteki bulut gibi asılı duran ve "Türk dilli" yeni bir etnik oluşum şeklinde sunulan Kazakların, kökenleri gibi bu çalışmalarda yer alan önceki siyasi yapılarla ilişkileri de belli değildir.

Kazak tarihi yazımındaki bu durum, Sovyetler Birliği içerisinde yer almış diğer Türk devlet ve toplulukları için de geçerlidir. Özbek, Kırgız, Türkmen vd. Türk soylu halkların tarihleri de Kazak tarihinde olduğu gibi kendi isimlerini taşıyan cumhuriyetlerin siyasi sınırları içinde kalan coğrafyanın tarihinden ibaret olup, aynı şekilde ilk insan ve ilk kavimler dönemiyle başlar, sonrasında kısaca söz konusu ülkelerde ortaya çıkmış ya da buraları ele geçirmiş olan siyasi yapılardan seçmeler verilir. Moğol dönemi ve sonrasında "etnik oluşum süreçleri" diye ifade edilen anlaşılmasız devirler başlar. Buna göre; Kırgızların etnik oluşumu 13-14., Türkmenlerinki 13-15., Özbeklerinki ise 15-16. yy.larda gerçekleşmiştir.² Burada isimleri zikredilmeyen diğer Türk soylu halklar için de benzeri etnik oluşum süreçleri söz konusudur. Dahası, izahı mümkün olmayan bu anlayış işi daha da ileri götürerek Türk halklarına yönelik bir Türk asimilasyonundan bahseder ve Türk halkları için "Türk dilli halklar" şeklinde bir tanımlama yapar.

Burada açıkça görüldüğü üzere, Türk halkları taşıdıkları isimlerle Türk'ten ayrılmış, "etnik oluşum süreçleri" adı altında tarih sahnesine çıkmış Türk dilli ayrı etnik oluşumlar olarak ele alınmışlardır. Geçmiş tarihlerinin verilememiş olması ve coğrafi sınırlar üzerinden bir tarih yazımına gidilmesi de bu yüzdendir. Çünkü, her biri tarihin farklı dönemlerinde tarih sahnesine çıkmış boy ve boy birliklerini ifade eden Kazak, Özbek, Nogay gibi isimleri takip etmek suretiyle müstakil tarihler yazmak mümkün olamadığından, üzerinde yaşadıkları coğrafyanın tarihini yazmak gibi bir yaklaşım benimsenmiştir.

¹ Sovyet döneminde yazılan Kazak tarihlerine örnek olarak bkz. *İstoriya Kazahskoy SSR*, I-II, Alma-Ata 1977-79.

² Burada sözü edilen Özbek, Kırgız ve Türkmen tarihleri yazımına birer örnek olarak bkz. *İstoriya Kirgizskoy SSR*, I-II, Frunze 1984-86; *İstoriya Uzbekskoy SSR*, I-II, Taşkent 1967-68; *İstoriya Turkmenskoy SSR*, I-II, Aşgabat 1957.

Peki, neden böyle bir tarih yazımına gidilmiş ve neden her biri Türklüğün birer şubesi olan Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Nogay, Başkurt vd. Türk halklarından ayrı etnik yapılar meydana getirilmek istenmiş olabilir? Hemen belirtelimki neden sorusunun cevabı tek cümle ile ifade edilecek olursa Türklüğün Sovyetler tarafından büyük bir tehdit olarak görülmesidir. Bunu anlamak için Sovyetlerin hemen öncesindeki gelişmeler ile Sovyet coğrafyasına ve Sovyetlerin demografik yapısına bakmak yeterli olacaktır.

Kabul edileceği üzere Sovyet Rusya, Gürcü ve Ermeniler gibi küçük birkaç etnik yapı dışında tutulacak olursa, esas itibarıyla hakim durumdaki Ruslar ile onların idaresindeki Türk halklarından oluşan bir devlet hüviyetinde idi ve Çarlık'tan intikal eden toprakların (İdil'in doğusu yani Asya Rusyası ile Karadeniz'in kuzeyi) büyük çoğunluğu da Türk halklarının tarihi yurtlarından ibaretti. Çarlık döneminde işgal politikalarıyla sindirilen bu devasa coğrafyada, 19.yy.ın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya başlayan eğitim faaliyetlerine bağlı olarak milli bir uyanışın kapıları aralandı. 20. yy.ın hemen başında I. Rus devrimiyle (1905) gelen kısmi yumuşamanın da etkisiyle Rusya Türklerinin siyasi ve kültürel faaliyetleri hız kazanırken, aynı zamanda din (İslam) ve soy (Türklük) temelli ortak bir tavır da gelişmeye başladı. 1906 ve 1907 yıllarında Duma'ya giren Müslüman-Türk milletvekillerinin ekseriyetle birlikte hareket edip, dini ve milli meselelerine birlikte çözüm aramaları, 1916'da Türkistan coğrafyasının bağımsızlık talebiyle topyekun ayaklanması ve 1917 Bolşevik Devrimi'ni müteakip kurulan milli hükümetler ve bunlar arasındaki temaslar ve talepler sıradan bir uyanışın değil, İslam ve Türklük gibi iki ortak değer beslediği "birlikte uyanışın" neticesiydi. Söz konusu faaliyetler siyasi ve askeri tedbirlerle önlendi, ancak 20. yy.ın başındaki olaylarla iyice gelişen ortak şuurla ayaklandı ve Sovyet yöneticilerini ciddi oranda rahatsız ediyordu. İşte bu nedenle Rus İç Savaşı'nı kazanarak Çarlık mirasını devralan Sovyetler, rejimin kurulmasını müteakip ilk olarak Türkistan'da "milli-devlet sınırlarını belirleme" çalışmalarıyla Türkistan Türklerini parçalama, ardından da Türklüğü Sovyet coğrafyasından silip atacaktır, Türk soylu halkların Türk ve Türklükle bağlarını koparacak kapsamlı çalışmalara giriştiler.

Hemen belirtelim ki Rusya'da bu istikametteki çalışmaların tarihi Çarlık dönemine kadar uzanmaktadır. Bu nedenle Sovyet dönemine geçmeden önce kısaca bundan bahsetmek, hem Sovyet dönemindeki çalışmaların kaynağına işaret edilmesi hem de genel olarak Rusya'nın Türk halklarına yönelik kültür politikalarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Çarlık döneminde Rusya Türklerine yönelik böyle bir anlayışın gündeme gelmesinde, Sovyet döneminde olduğu gibi, Türklüğün tehdit olarak görülmesinin etkisi vardı ve bu da Tatarların eğitim faaliyetlerine bağlı olarak bozkırlı Türklerin din ve dil temelli tek bir yapı haline gelmelerine dayandırılmıştı. Rusya'ya ve Ruslara karşı olumsuz yaklaşımlar da buraya bağlanmıştı. Müslüman Türk halkları arasındaki Rusya'ya karşı olumsuz bakışı sadece bununla izah etmek güçse de, Tatarların eğitim faaliyetleri kapsamında önemli işler yaptıkları bir hakikatti. Yukarıda, 19. yy.ın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmaya

başladığı belirtilen eğitim faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan uyanışın baş aktörleri Tatarlardı. Bunlar bozkırlı Türkler arasında köy köy gezerek bir taraftan İslamiyet’i yayarken diğer taraftan da yürüttükleri eğitim faaliyetleri ile Tatarca’yı (Türkçe) eğitim dili haline getiriyorlardı.³ İşte bu süreçte eğitim faaliyetlerine bağlı olarak Türk halklarının Tatarlar eliyle din ve dil temelinde birleştirildikleri fark edildi. Bunu ilk fark edenlerden biri Misyoner N. İlminskiy’ di.

İlminskiy’e göre bu durum, misyonerlik faaliyetleri için olduğu kadar Rusya’nın geleceği açısından da oldukça tehlikeliydi ve mutlaka engel olunmalıydı. 19. yy.ın ortalarından itibaren bütün mesaisini bu istikamette harcayan İlminskiy, hazırladığı projelerini ve fikirlerini öğrencilerine ve Rus devlet adamlarına kabul ettirmeye çalıştı. Onun düşüncelerinin özünü, ortak değerleri aşındırmak ya da yok etmek suretiyle Rusya’da yaşayan Müslüman Türkleri birbirinden ayırmak oluşturuyordu. İlminskiy’in hedefindeki ortak değerlerden biri, misyonerliğe engel teşkil ettiği kadar Rusya’daki Müslüman Türkleri Rusya karşısında din temelli tek bir yapı haline getiren İslam, diğeri ise doğrudan konumuzla ilgili olan ve İslamiyet gibi Türklerin ortak değerlerinden biri olan Türkçe idi. İslamiyet’in yayılmasını engellemek için çok yönlü bir İslam karşıtı propaganda yürütülmesi gerektiğini düşünen İlminskiy’e göre, dil kapsamında ise, Türkçenin ağız ve lehçelerinden her biri müstakil bir yazı dili haline getirilmeli, İslam’ı hatırlatan Arap alfabesi yerine farklı Kril alfabeleri hazırlanarak Türk halklarından dil temelli ayrı etnik yapılar oluşturulmalıydı.⁴

İlminskiy’in fikirleri doğrultusunda gerek kendisi gerekse talebeleri tarafından öğrenci yetiştirilmesi, alfabe çalışmaları, gramer ve okuma kitaplarının hazırlanması, kitap çevirileri gibi önemli çalışmalar yapıldı.⁵ Fikirleri bazı bölgelerde uygulama alanı buldu. Özellikle 20. yy.ın başından itibaren her biri ayrı bir yola evrilecek olan Türk lehçelerinin yazı dili haline gelmelerinde onun katkısı büyüktür. Buna rağmen denilebilir ki, İlminskiy’in projeleri çeşitli sebeplere bağlı olarak döneminde bir devlet

³ Tatarların bozkırlı Türkler arasındaki faaliyetleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. A. V. Remnyov, “Tatarı v Kazakskoy Stepı: Sorakniki i Soperniki Rossiyskoy İmperii”, *Vestnik Yevrazi*, S. 4, 2006, s. 5-32.

⁴ İlminskiy’in faaliyetleri ve fikirleriyle ilgili olarak geniş bilgi için bkz. D. Kydyraliyev, *Türkistan’da Cedidcilik Hareketi ve Bunun Türkiye İle Münasebeti*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış doktora tezi, İstanbul, 2001, s. 33-40; T. Somuncuoğlu, *Türkistan’da Eğitim (1865-1917) ve Çarlık Rusyası’nın Sosyo-Politik Açısından Eğitime Yaklaşımı*, GÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, doktora tezi, Ankara, 2006, s. 66-73; A. Kolçerin, “Pravoslavnaya Missiya Çerez Prosveşçeniye: Şkolı N. İ. İlminskogo Vo Vtoroy Polovine XIX-Naçale XX vv.”, *Hristianskoye Çteniye*, No: 1, 2013, s. 114-135.

⁵ Sözü edilen çalışmalarının hepsini burada verme imkanı yoktur. O nedenle sadece İlminskiy’in kendi eserlerini vermekle yetiniyoruz. Onun tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır: *İz Perepiski po Voprosu O Primenenii Russkago Alfavita K İnorodçeskim Yazıkam*, Kazan 1883; *İz Perepiski Ob Udostoeni İnorodtsev Svyaşçennoslujitelstkih Doljnostey*, Kazan 1885; *Opıtı Pereloeniya Hristianskih Verouçitelnih Knig Na Tatatskiy İ Drugiye İnorodçeskiye Yazıkı V Naçale Tekuşçago Stoletiya*, Kazan, 1885; *Perepiska O Treh Şkolah Ufimskoy Gubernii. K Harakteristike İnorodçeskih Missionerskih Şkolah*, Kazan, 1885; *Sistema Narodnago İ V Časnosti İnorodçeskago Obrazovaniya V Kazanskom Kraye*, Sanktpeterburg, 1886; *O Perevodah İ Soçineniyah Na İnorodçeskih Yazıkah*, Kazan, 1871; *Pisma N. İ. İlminskago K Kreşçennım Tataram*, Kazan, 1896; *Neizdannoye Pismo N. İ. İlminskago O Sposobah Obuçeniya İnorodtsev*, C.-Peterburg, 1900.

politikası halini alamamıştır. Ancak kısa bir süre sonra Sovyet döneminde hayata geçirilecek olan çalışmaların onun fikirleri üzerinde inşa edildiğini ya da onun çalışmalarının devamı olduğunu belirtmek gerekir.

İlminski'ın çalışmalarının devamı mahiyetinde olan Sovyet dönemine gelince, bu dönemde de gerekçe, amaç ve yöntem aynıdır. Farklı olan, konunun çok daha kapsamlı ve sistemli bir şekilde ele alınması ve bir devlet politikası olarak siyasi ve kültürel sahada yürütülmesidir. Bu dönemde tarih başta olmak üzere Türkolojinin her sahasında ayrı ayrı yürütülen çalışmaları genel olarak, sadece Türkistan Türkleri için değil, dünya Türklüğü için de ortak vatan bilincine işaret eden "Türkistan" kavramının kullanımdan çıkarılmasına, Türk halkları arasındaki soy ve tarih birliğinin ifadesi olan "Türk" kavramının tahrip edilmesine yönelik kapsamlı faaliyetler olarak ifade edebiliriz. Sovyet döneminde Türklük bütünüyle hedef alınmış, böylece Türk ve Türklüğün Sovyet coğrafyasından silinip atılması, Türk soylu halkların Türk ve Türklükle bağlarının koparılması amaçlanmıştır.

Sovyet döneminde bu istikamette yürütülen çalışmaları 1924 yılında, Türkistan ASSR'in (Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) lağv edilmesiyle başlatabiliriz. 1918 yılında Taşkent'te ilan edilmiş olan Türkistan ASSR'in ilgası, "Orta Asya Sovyet Cumhuriyetlerinin milli-devlet sınırlarının oluşturulması", yani kurulması planlanan yeni devletlere ait siyasi sınırların belirlenmesi amacıyla, 1922-1924 yılları arasında yürütülen çalışmalara dayandı. Bu çalışmalar sonucunda Türkistan ASSR kaldırılırken yerine Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti, Özbekistan Sovyet Cumhuriyeti, Tacikistan Muhtar Sovyet Cumhuriyeti, Karakalpak Muhtar Eyaleti ve Kara Kırgız Muhtar Eyaleti olmak üzere zamanla her biri Sovyet cumhuriyetine dönüşecek (Karakalpak muhtar cumhuriyet olacak) olan devletler kuruldu.⁶ Bu hadise, bir taraftan günümüz Türk cumhuriyetlerini tarih sahnesine çıkaran olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilecekse de, öte taraftan Türkistan, tarihin farklı dönemlerinde ortaya çıkmış olan boy ve boy birliklerini ifade eden farklı isimler altında parçalanmış oldu. Artık Türkistan yoktu; onun yerinde, Türkistan Türklerinin gururlarını okşayan ve "milli" statüde sunulan cumhuriyetler vardı. Ancak buradaki "milli" ibaresinin gerçek manadaki millilikle izahı mümkün değildir. Meseleye böyle yaklaşılmasının sebebi, Özbek milli devleti, Kırgız milli devleti, Türkmen milli devleti şeklinde bir algıyı yerleştirmek ve Türkmen, Kırgız, Özbek gibi isimler üzerinden farklı milli kimlikler inşa edecek süreci başlatmaktı. Elbette bu zamanla olacak ve diğer çalışmalarla desteklenecekti.

Kısaca bahsedilen siyasi sahadaki çalışmalar, "Orta Asya ve Kazakistan" (srednyaya Aziya i Kazahstan) ile "Merkez Asya (tsentralnyaya Aziya)" şeklinde üretilen iki yeni kavramla desteklendi. Türkistan ifadesi yerine kullanılmak üzere literatüre sokulan bu yeni kavramlarla kullanım alanı bütünüyle ortadan kaldırılan

⁶ Bolşaya Sovetskaya Entsiklopediya, T. 11, Moskva, 1973, s. 381; T. 12, Moskva, 1973, s. 161; T. 26, Moskva 1977, s. 339, 341, 346, 492 vd.

Türkistan, siyasi baskılarla 1930'lardan itibaren ağıza bile alınamaz oldu ve büsbütün unutturuldu.

Burada konu edilen Türkistan; Rus, Çin ve İngiliz işgallerine bağlı olarak üç parçaya ayrılmış olan Ulu Türkistan'ın Rusya tarafında kalan ve Batı Türkistan/Rus Türkistanı diye bilinen kısmıdır. Rus literatüründe Türkistan'ın diğer parçaları için zaman zaman Doğu Türkistan/Çin Türkistanı ve Güney Türkistan/Afgan Türkistanı ifadelerine rastlamak mümkünken, erken döneme ait birkaç istisna dışında Batı Türkistan ya da Rus Türkistanı ifadeleri ile karşılaşmak pek mümkün değildir. Bunun her halde tek istisnası, tarihi coğrafya adı olarak birkaç satırla yer verilen birkaç ansiklopedidir.

Bahsedilen ve bahsedilemeyen daha pek çok çalışma neticesinde Türkistan, Türkistan Türklerinin hafızasındaki anlamını büyük oranda yitirmiştir. Bugün Türkistan ya da Türkistan coğrafyası/bölgesi denildiğinde bölge insanının aklına, ya işgal sonrası 1867 yılında Çarlık Rusya tarafından kurulan Türkistan Genel Valiliği ile 1917 sonunda kurulan ve ancak uzmanların bildiği Türkistan / Hakan Hükümeti ya da yakın zamana kadar Kazakistan'ın güneyinde Çimkent'e bağlı bir şehir olan ve günümüzde eyalet merkezine (Türkistan Eyaleti) dönüştürülen Türkistan (Yesi) şehrinin gelmesi, Türkistan coğrafyası ve kavramı üzerinde yapılan çalışmaların neticesini göstermesi bakımından önemlidir.

Türkistan coğrafyası ve kavramı üzerinde yapılan çalışmalar, Türklükle ilgili yapılacak çalışmaların bir safhasını oluşturmaktaydı. Asıl hedef, ortak vatan Türkistan'a ismini veren ve Türkiye Türkleri ile dünya Türklüğü arasındaki soy ve tarih birliğinin ifadesi olan "Türk" kavramı olup, yapılacak çalışmalar bu kavram üzerinde kurgulandı. Bu kapsamda Türk kelimesinin anlamı üzerinde oynanarak çoktan beri var olan eş anlamlı "Turok-Tyurk" (Türk) kavramı üzerinden yeni kavramlar üretmek gibi hileli bir yola başvuruldu ve "Turok/Turki" (Türkiye Türkü/Türkleri), "Turetskiy" (Türkiye Türkçesi veya Türkiye Türkleriyle ilgili), "Tyurk, Tyurki" (Türkiye Türkleri dışında kalan Türk(ler)) ve "Tyurskiy" (Türkiye Türkleri dışında kalan Türk halklarının Türkçesi veya Türkiye dışındaki Türklerle ilgili) şeklinde suni kavramlar üretildi.

"Turok" ve "Tyurk" kavramları "Türk" ifadesinin karşılığı olarak Rus literatüründe Sovyet öncesinde de kullanılan kavramlardı. Bu kavramlara 19. yy.dan itibaren Türkiye Türkü ve diğerleri şeklinde farklı anlamlar yüklemeye çalışanlar olmakla birlikte, onların çabalarının bireysel kaldığını ve ciddi tenkit aldığını belirtmek gerekir. "Türk" ifadesinin karşılığı olarak Rus literatüründe 1930'lara kadar kimi araştırmacıların "Turok", kimilerinin "Tyurk", kimilerinin de her ikisini birlikte

ya da birini diğeri yerine kullandıkları görülür.⁷ “Turok” ifadesinin sadece Türkiye Türklerini, “Tyurk”ün ise dış Türkleri ifade edecek bir şekilde kullanılmaya başlanması, siyasi baskıların artmaya başladığı ve Türklüğün büyük bir tehlike olarak görüldüğü 1930’lardan itibaren. Özellikle 1936 yılında kabul edilen Sovyetler Birliği Anayasası ile 1936-1938 arasında zirve yapan ve katliama dönüşen siyasi baskılar bu süreçte milat olarak kabul edilebilir.

Türklük sahasındaki tahribat; Türkleri, Türkiye Türkü (Turok) ve dış Türkler (Tyurk) şeklinde ayırmakla sınırlı kalmadı. Sovyet Türkologlar (daha doğrusu ideologlar) daha da ileri giderek tam anlamıyla bir sosyal mühendislik marifeti olan “Tyurkoyazıçnıy narod” (Türk dilli halklar) kavramını literatüre soktular.

Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen vs. Türk halklarını ifade etmek için üretilen “Tyurkoyazıçnıy narod” kavramı, “Türkün dilinde konuşan halklar” manasıyla soy birliğini ortadan kaldırıyor, Türk soylu halkları Türkün dilinde konuşan farklı etnik yapılar haline getiriyordu. Dahası, bu düzenlemeyle Türkler, sadece Türkiye Türkleri ve diğeri şeklinde ikiye ayrılmakla da kalmıyor, aynı zamanda kendi içlerinde de ortak yönleri Türk dilinde konuşmak olan farklı etnik yapılara bölünmüş oluyorlardı.

Bundan böyle istenirse bile, bütün Türkleri ifade etmek için “Türk halkları, Türk dünyası, Türk tarihi, Türk medeniyeti” gibi ifadeler kurmak mümkün olamayacaktı. Rusça “Turok, Turki” yani Türkçe deyişle “Türk(ler)”, doğrudan Türkiye Türklerine ait ya da ondan olanı ifade ettiği için, onunla kurulacak cümle de hep Türkiye ve Türkiye Türkleriyle ilişkili hale gelmiş; bundan dolayı da Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki ilişkilerde yanlış anlaşılmalara yol açmıştır. Söz konusu ifadeleri, Rusça’nın yapısından dolayı ya “Turetskiy” (Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkleriyle ilgili), ya da “Tyurskiy, Turkoyazıçnıy” (Türk dilli ve Türk dillilerle ilgili) ile kurmak mümkündür. Bunlardan “Turetskiy” ile kurulduğunda “Türkiye Türklerinin dünyası / tarihi / medeniyeti” anlamı çıkarken, “Tyurskiy” ile kurulduğunda “Türk dilli halkların dünyası / tarihi / medeniyeti” gibi tamamıyla farklı anlamlar kazanmaktadır. Sovyet sonrası dönemde Türkiye tarafından, aradaki akrabalığı ve yakınlığı ifade etmek için iyi niyetle kullanılan “hepimiz Türküz” ifadesinin Türk dünyasında tepkiyle karşılaşması, işte bu nedenle, bu ifadenin “hepimiz Türkiye Türküyüz” şeklinde anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Türk Cumhuriyetleri devlet başkanları arasında yapılan zirvenin adının “Türk Cumhuriyetleri/Devletleri” değil de “Türk Dili Konuşan Ülkeler” şeklinde olması, aynı şekilde 1990’larda büyük bir hevesle başlanan “Ortak Türk Tarihi” yazımı aşamasında karşılaşılan sıkıntılar ve daha başka pek çok sıkıntının arka planında da bu terminoloji ve buna bağlı olarak geliştirilen tarih yazımı yatmaktadır.

⁷ Geniş bilgi için bkz. G. F. Blagova, “Variantniye Zaimsvovaniye Turok-Tyurk i İh Leksışeskiye Obosobleniye v Ruskom Yazıke (K Stanovleniye Obobşçayuşçego İmeni Tyurkoyazıçnıh Narodov)”, *Tyurkologişeskiy Sbornik* 1972, Moskva, 1973, s. 93-140.

Türkleri, Türkiye Türkleri ve dış Türkler şeklinde ifade eden benzeri bir ayrım Anglo-Sakson ve Alman literatüründe de söz konusudur. Anglo-Saksonlar, aslında Rus literatüründen esinlenerek ya da onun tesiri altında kalarak Türkiye Türkleri için "Turk", diğerleri için "Turkic" tabirlerini kullanırlar. Ancak İngilizcede, Rusya Türklerini ifade etmek için kullanılan "Turkic" tabirini kullanmada, gerek ilim adamları gerekse yazarlar ve gazeteciler arasında ortak bir görüş mevcut değildir.⁸ Alman literatüründe bu ayrım o kadar güçlü değildir. Onlar Türkiye Türklerini "Türke(n)", diğerlerini ise Türk halkları manasında "Türk-völker" olarak ifade ederler.⁹

Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Türklerinde ise, doğrudan Sovyet tesiriyle Türkiye Türkleri için "Türk, Türk" diğerleri içinse "Türkî, Türkî halklar/devletler" ifadeleri kullanılır. Türkiye'de böyle kesin bir ayrım söz konusu değildir. Ancak bazı kesimlerce dış Türkler (büyük ölçüde Rusya egemenliğinde kalmış olanlar) için kullanılan ve son zamanlarda basın yayın organları ve halk arasında yaygınlaşmaya başlayan "Türkî halklar, Türkî cumhuriyetler" gibi ifadeler, her ne kadar "Türkî" kelimesinin anlamından hareketle farklı şekilde yorumlanmaya çalışılsa da, bu ifadeleri kullananların bilerek ya da bilmeyerek bir ayrım yaptıkları açıktır ve son derece tehlikelidir. Zira Rusya'da da süreç böyle başlamıştır. Önce kavramlar oluşturulmuş, sonrasında ise, kavramlar üzerinden ayrım gerçekleştirilmiştir.

Rus Türkologların icadı olup, Türklük sahasında tarifî mümkün olmayan tahribatlara yol açan "Türk dilli halklar" ifadesi izaha muhtaç bir kavramdır. Ancak açık bir izahı yapılmamıştır. Kimi araştırmacıların düşündüğü gibi, dış Türkler ile Türkiye Türkleri arasındaki coğrafi ve siyasi farklılıkla ya da ancak belirli dönemleri yansıtan kültürel nüanslarla izah etmeye çalışmak anlamlı görünmemektedir. Çünkü Türk dilli kavramı dünya Türklüğünü sadece Türkiye Türkleri ve diğerleri şeklinde ikiye ayırmakla kalmaz, aynı zamanda dış Türkleri de kendi içlerinde Türkün dilinde konuşan farklı yapılara ayırır. Dolayısıyla burada bir ihtiyacı gidermeye yönelik iyi niyetli bilimsel bir faaliyetten söz edemeyiz. "Türk dilli halklar" ifadesine dikkatli bakıldığında bir "Türk asimilasyonu"na işaret ettiği görülecektir. Tarih yazımında bu asimilasyon ince ince işlenmiş; Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen vd. Türk halklarının Türkler tarafından asimile edilmek suretiyle bir Türkleşme süreci yaşadıkları verilmeye çalışılmıştır.

Türk tarihiyle ilgilenenlerin bileceği üzere Avrasya boyutlarında bir Türk asimilasyonundan söz etmek mümkün değildir. Aksine Türklerin asimilasyonu söz konusu olup, tarihin çeşitli dönemlerinde Çin, Hindistan, Yakındoğu, Afrika ve Avrupa'ya giden Türklerin çoğu yok olmuştur. Öte yandan asimilasyon kabul edildiği takdirde "Türk dilli halklar" diye ifade edilen Türk halklarının gerçek dillerinin ne olduğu hususunun izah edilmesi gerekirdi. Bir asimilasyondan söz edildiğine göre,

⁸ N. Devlet, *Çağdaş Türk Dünyası*, İstanbul, 1989, s. 1-2.

⁹ Devlet, s. 2.

asimilasyon öncesinde kullanılan başka bir dilin ya da dillerin varlığını da kabul etmek gerekir. Bu durumda, asimilasyon öncesinde Türk halklarının kullandığı dil veya diller hangisidir ya da hangileridir? Bu dillere ait herhangi bir yazı söz konusu mudur? Ya da onların farklı bir dile sahip olduklarına dair herhangi bir kaynaktan geçen bir ifade mi vardır? gibi haklı sorular doğmaktadır. Elbette bu soruların muhatabı, “Türk dilli halklar” ifadesini literatüre sokan Sovyet Türkolojisi’dir ve onun bu ve benzeri sorulara verebileceği cevabı yoktur. Çünkü bu ifade, Türk halkları arasındaki soy birliğini yok etmek amacıyla üretilmiş, tarihi gerçeklerle bağdaşmayan bütünüyle ideolojik bir anlayışın ürünüdür. Dolayısıyla asimilasyon vurgusu, üretilen kavramlar kadar ideolojik ve yapaydır.

Türk kavramı üzerinde yapılan çalışmalar, Türkolojinin her sahasında uygulamaya konuldu. Her bir Türk topluluğunu ayrı etnik yapılar olarak ele alan ciltler dolusu tarih kitabı yazıldı. Türkçenin ağız ve lehçelerinden her biri için ayrı gramer kitapları, sözlükler ve Kiril alfabeleri hazırlandı; edebiyatlar oluşturuldu. Tarih gibi etnografyaya özel önem verildi, kültürel çalışmalar ön plana çıkarılmaya çalışıldı. Kısacası sosyal bilimlerin her alanında ayrı ayrı çalışmalarla “Türk dillilik” işlendi ve Türk halkları taşıdıkları isimler üzerinden ayrı etnik yapılar haline getirilmeye çalışıldı.

Kültürel sahadaki çalışmalara hazırlık mahiyetinde, 1936-1938 yılları arasında yoğun olmak üzere 1920’lerin sonundan 1930’ların sonuna kadar okur-yazar kesim; devrim karşıtlığı, ajanlık ve burjuva mensubu gibi ithamlarla yok edildi; yayınları toplattırılıp yasaklandı. Aydınların yok edilmelerinde ve eserlerinin yasaklanmasında en dikkat çeken suçlamalardan biri de Türkçülüktü. Bırakın Türklükle ilgili bir şeyler yazıp çizmeyi, itham edilmek bile öldürülmek için yeterli sayıldı. Binlerce Türk aydını ya ağır sürgün ve hapisane koşullarında can verdi ya da kurşuna dizildi. Kazakistan eski devlet başkanı N. Nazarbayev’in bir konuşmasında belirttiği gibi, yok etmek amacıyla köy köy gezilip okur-yazar arandı. İşte bu nedenle Türklük ağıza bile alınamaz oldu. Böylece hafızalar silinerek devlet eliyle yeni yüklemeler yapıldı. Kısacası, siyasi ve kültürel sahada yürütülen ve Nazarbayev’in, “Sovyetlerin en büyük başarısı Türkoloji sahasında olmuştur” cümlesiyle ifade ettiği çalışmalarla, Türk ve Türklük Sovyet coğrafyasından silinip atılmak istendi. Bütün bunların sonucunda ise, Türklük, Türkiye Türkleriyle (genel olarak Osmanlı bakiyesi olan Batı Türkleri) sınırlı kalırken, her biri Türklüğün birer şubeleri olan Kazak, Kırgız, Özbek, Başkurt, Tatar gibi Türk halkları “Türk dilli” şeklinde ifade edilen ayrı halklar haline getirildi.

Oysa Sovyet Türkolojisi’nin Türklükten ayırıp farklı etnik yapılar haline getirmeye çalıştığı Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Başkurt, Tatar gibi Türk halkları farklı coğrafyalarda, değişik isimler altında karşımıza çıkmalarına ve çeşitli sebeplere bağlı olarak bir takım farklılıklar göstermelerine rağmen, esasında her biri benzer özellikler gösteren aynı milletin temsilcileridir. Zira bunları oluşturan boy ve boylar birliği tarihte farklı siyasi oluşumlar içerisinde bulunmuşlar, bazen aynı devletin bazen de farklı devletlerin çatısı altında yer almışlardır. Birliği oluşturan boylar

ayrıldıklarında devlet yıkılmış ve öncekinden farklı bir isimle yeni devletler kurulmuştur. Tarihin farklı dönemlerinde Sak, Hun, Üysin, Tabgaç, Tingling, Töles, Kanglı, Göktürk, Avar, Uygur, Karluk, Türkiş, Kimek, Kuman-Kıpçak, Karahanlı, Selçuklu, Altın Orda, Çağatay, Timur, Tatar, Özbek, Nogay, Kazak vs. olmuşlardır. Bunların her birisi farklı siyasi teşekkül olmakla birlikte, farklı etnik yapılar değillerdir. Çünkü tarihte kurulan Türk devletleri ve boy birlikleri Hun, Uygur, Kırgız gibi hakim boyun; Türkiye Cumhuriyeti ve Göktürkler gibi mensup olduğu milletin; Gazne, Hive, Buhara gibi kurulduğu şehir veya coğrafyanın; Özbek, Nogay, Selçuklu, Osmanlı gibi devleti kuran veya etkili devlet adamlarının; Kanglı, Kazak ve Bulgar isimlerinde olduğu gibi de şartlara bağlı olarak ortaya çıkan ve sosyo-kültürel mana içeren isimler almışlardır. Kazakları oluşturan boylar Kazak olmadan önce Özbektirler, Nogaydırlar, Şeybanidirlar, Cuci ve Çağatay ulusudurlar. Biraz daha geriye gidersek Kıpçak, Kimek, Karluk, Uygur, Göktürk, Avar, Tabgaç, Kanglı, Üysin, Hun, Sak vs. gibi farklı siyasi organizasyonlarda farklı isimlerle karşımıza çıkarlar. Diğerleri için de benzeri durum söz konusudur. Dolayısıyla bunları Türk değil de, “Türk dilli halklar” şeklinde farklı etnik oluşumlar şeklinde gösteren ifadeler, günümüzde de etkisini sürdüren Sovyet Türkolojisi’nin tarihi gerçeklerle bağdaşmayan ideolojik yaklaşımından başka bir şey değildir.

İNCELEME, ANI VE DEĞERLENDİRMELER

Damgaların İzine Tutsak Düşen Yiğit

(Dursun YILDIRIM)*

Mustafa Aksoy ile ne zaman, nerede, nasıl ve hangi neden ile bir araya geldik, doğrusu şimdi pek hatırlamıyorum. Sen yıllar önce bir yerde de, ben ‘kal ü belâ’ da diyeyim. Hani kimi insanlar vardır, size çok öncelerden beri tanış olduğunuz duygusu ve güveni verir insana. Mustafa Aksoy, insan olarak bende böyle uzun geçmişi olan tanışıklık duygu yüklü bir güven vermiştir.

Türklük bilimi tutsakları hep ilgi odağında olmuştur. Hangi dalda olur ise olsun, Türklük bilimi ardı sıra yürüyüp o kutlu bilgi denizinden bilinmeyenleri dalıp gün ışığına çıkaran tutsaklar ile yoldaşlık etmek, yol yürümek beni mutlu eder. Onlardan yeni bir şey öğrenmek ve bildiklerimi aktarmak, sorularına yanıt vermek yaşadığımız hayat içinde yararlı olmanın bir başka biçimi diye düşünürüm. Genç arkadaşların yazdıklarını eleştirmek, onlara elimden geldiğince, aklım erdiğince güzele, en iyiye erişme yollarını göstermeyi severim. Bunu, Türklük bilimi yolunda alınması icap eden yolu kısaltacağı düşüncesiyle yaparım. Türklük bilimi, gerçekten seçilmiş bir yol ise, bu bir aşk ve uğruna tutsak olup çile çekilecek yol olduğu tâliplerince bilinir. Mustafa, bu bağlamda bir Türklük bilimi tutsağıdır.

Neden mi böyle diyorum? Bu yazı onu övmek üzerine kurulu olmadığını söylemeliyim. Böyle bir yazı kimseye ne birşey kazandırır, ne de yitirtir. Mustafa Aksoy ile ilgili birkaç söz edeceğim ama, bunlar, yazılarını yayınlanmadan önce gördüğüm, çalışırken gözlediğim bilim tutsağı olmuş genç bir arkadaşım ile ilişkili olacaktır.

Mustafa Aksoy, birçok âşık gibi, bilim dervişi, Türklük seyyahı olup yollara düşen yürekli bir tutsaktır. Türk damgalarına gönül vermiştir. Türkleri geçmişten günümüze taşıyan damgaların içlerinde barındırdığı o büyü, yaratıcı gücü ortaya çıkarıp açıklamak için ömür tüketen bir araştırmacıdır.

Taş yüzeylerinde, kaya yüzeylerinde ecdatın bıraktığı boyalı çizimler, yontular <heykellerde> üzerine yerleştirilen, tahta, demir, dokuma, kâğıt gibi türlü nesnelere üzerine yerleştirilmiş damgaları tarih ve coğrafya eksenini boyunca araştırıp tespit etmek uğraşısında ömür süren Aksoy, bunları inceleyip, kadim ile yaşayışını sürdürmekte olanlar arasındaki kültür bağı, birlikteliği ve doku uyumunu açıklama çabasının yanı sıra, yaptıklarını özgün bir teorik çerçeve içine yerleştirmenin de sancılarını çekmekte olan bir bilim adamıdır.

---

* E.Öğretim üyesi. Email:dursun2@gmail.com

Başkalarının ‘dedi-dedim’ ya da ‘dedim-dedi’ araştırma ve incelemelerine zaman harcamayı israf diye niteleyenleri kınamıyorum. Aksoy, bu uğraşa girmek yerine, kendi teorik çerçevesini kurma uğraşı veren bilim adamlarından biridir. Kararlılığı, iradesi ve uğraş azmi sanırım onu bu hedefine eristirecektir. Türklük bilimine, kültür araştırmaları açısından yeni bir yaklaşım, yeni bir teorik çerçeve ve çözümleme ve terkip yolu açacaktır, umudundayım.

Her şey umulan sonuçlara erişmese bile, ‘karıncanın hacca gitme’ kararlılığı var ise, sonunda bir yere varılacaktır. Bu nokta ‘olur’ veya ‘olmaz’ bile gösteriyor olsa, yine de yararlı bir hedefe varılmış, diye düşünürüm.

Türklerin kadim kültürlerini, onları geleceğe taşıyan birliktelik bağlarını pekiştiren, kuşaklar arası iletişimi sıkı sıkıya tutan kadim Türk damgalarının gücünü görüp üzerlerine cezbeye kapılmışçasına çalışıp duran Aksoy, önünde sonunda tutsağı olduğu aşkı, Türk damgalarının incelenmesinde kullanılması icap eden kendine özgü kültürel teorik çerçeveyi kurarak taçlandıracaktır, kanısındayım.

En son kendisini Ötüken yollarında gördüm. Ötüken ile kendini özdeşleştirmiş bir cezbede oralarda dolanıp fotoğraf ile her şeyi tespit ettiğini gözledim. Onun içindeki o enerji, ona yeni eserler vücuda getirme ve tespitlerini konuşurma olanağı sağlayacaktır, diye düşünüyorum.

Damgalar ile bağlı yayınlamış olduğu ilk çalışma üzerine söz etmeyeceğim. Yazdığım tanıtma yazısında düşündüklerimi belirtmişim. Onları burada yinelemeyi yararsız iş görürüm. Fakat, burada, Mustafa’dan Türklük araştırmalarında, kadim Türk damgalarının geçmiş ve günümüz arasındaki bağların incelenmesi, kültürel bağlamın belirlenmesi ve zaman zaman bana belirttiği kendine özgü teorik yaklaşımı gerçekleştirmesini sabırsızlıkla beklediğimi belirtmeliyim.

Türklük tutsağı cümle yolculara olduğu gibi, kendisinden çok şey umduğum bu yolun yolcusu Aksoy kardeşimden de düşüncelerini gerçekleştirecek ve geleceğe taşıyacak uzun, sağlıklı ömür dilerim.

Mustafa Aksoy'un Fikir Dünyası, Araştırmaları ve Yazıları*
(Ahmet VURGUN)

Hayatın anlamı ve yaşamın değeri üzerine konuşmak istediğimizde her birimiz kendince birşeyler söyler, anlatır. Kimi zamanın çok çabuk geçtiğinden dem vurur ve yapamadıkları karşısında hayıflanarak geçmişine hem özlem hem de pişmanlıkla bakar. Kimi de hayatının uzun bir serüven taşıdığı farkında olarak yaptıklarını ortaya koyduğu gibi yapmak istediklerini sıralar, heyecanını diri tutarak daha söyleyeceği şeyler olduğunu sessizce haykırır. İşte bunlardan birisi nam-ı diğer “Gezgin Sosyolog”, “Çağımızın Kaşgarlısı” ya da “Damgaların Seyyahı” olarak bilinen Mustafa Aksoy’dur.

Genelde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da yaşayan “Torin-Torini-Torun” cemaatinin mensubu olarak 1959 yılında, Çukurova’nın önemli iskân merkezlerinden biri olan Kadirli’de dünyaya gelen Mustafa Aksoy, İlkokulu Yusufizzettin köyünde, Ortaokulu Kadirli Merkez Ortaokulunda, Liseyi ise Adana Endüstri Meslek Lisesi’nin Torna-Tesviye bölümünde okumuştur. Bir süre fabrika da işçilik yapmış, sonra askere gitmiş ve askerde üniversite sınavına girerek başarılı olmuştur.

Mustafa Aksoy’un hayatında dönüm noktasını, 1982 yılında yükseköğrenime başladığı Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji bölümünü kazanması oluşturmuştur. Burada bir dönem antropoloji okuduktan sonra YÖK Kanunuyla bölümün ismi sosyoloji olmuş. Ancak ders aldığı hocalarının bazıları antropoloji kökenli olduğu için önemli oranda, antropoloji dersleri almıştır. Bölümün adının sosyoloji olarak değiştirilmesiyle “ilk aşkı olarak nitelendirdiği sosyoloji” ile tanışarak 1986 yılında bu bölümden mezun olmuştur.

Mustafa Aksoy’un sosyolojiyle tanışması aslında üniversite yıllarından çok geriye dayanmakta olup, fikir dünyasının nüveleri daha ortaokul yıllarında atılmaya başlamıştır. Aksoy üzerinde ilk kıvılcımı yakan ağabeyi Hamdi Aksoy’dur. Felsefe okuyan ve daha sonra uzun yıllar felsefe öğretmenliği ve idarecilik yapan Hamdi Bey’in kitapları arasında felsefe eserlerinden başka, çok sayıda sosyoloji ve antropoloji kitabı bulunmakta olup, bunlar onun ilgisini çekmeye başlamıştır. Mesela ortaokul ve lise yıllarında Ziya Gökalp ve Mehmet Eröz’ün eserlerinin birçoğunu okumuş, Töre Dergisi vasıtasıyla da devrin önemli akademisyenlerinin yazılarıyla tanışmıştır. Kısaca Mustafa Aksoy’un sosyoloji ile ilk tanışıklığı böyle gerçekleşmiştir.

---

* Ar. Gör. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniv. Mustafa Aksoy, fikir dünyam başta olmak üzere lisansüstü eğitim hayatımda, yüksek lisans ve doktora sürecimde üzerimde büyük emeği geçmiş ve Marmara Üniversitesi’nde 6 yıl birlikte görev yaptığım hocamdır. Yazım kuralı gereği “hocam” kavramını kullanmaktan ziyade “Mustafa Aksoy ya da Aksoy” ifadesi kullanılmıştır. Bu yazı, Mustafa Aksoy’un eserlerinden, www.mustafaaksoy.com ve <https://marmara.academia.edu/MAKsoy> adlı web sitelerinden yararlanılarak hazırlandığı için ayrıca bir kaynakça verilmemiştir.

Ağabeyi Hamdi Bey'den başka, sosyolojiye olan ilgisinin diğer kaynağı ise bir kuşağa ve döneme damgasını vuran Ülkü Ocakları'dır. Ortaokul yıllarında Kadırlı Ülkü Ocağı'na gitmeye başlayan Aksoy, Ülkü Ocakları'nın o dönemde adeta bir okul görevi yaptığını ve ocaklardaki kitaplar ile verilen seminerlerden yaygın eğitim açısından çok faydalandığını ifade eder. Mustafa Aksoy'un buradaki fikri zemininin oluşmasında bir yayın özellikle dikkati çeker ki bu, 1971'de yayın hayatına başlayan ve 1985'e kadar devam eden Töre Dergisi'dir. Töre Dergisi'nin yazarları arasında kimler yoktur ki; Mustafa Kafalı, Halide Nurset Zorlutuna, Emine Işınsoy, Mehmet Eröz, Erol Güngör, Necmettin Hacıeminoğlu, Mehmet Kaplan, Dünder Taşer, Mehmet Çınarlı, Ayhan Tuğcugil (İskender Öksüz), Ağâh Oktay Güner, Turan Yazgan, Tarık Buğra, Amiran Kurtkan, Aclan Sayılğan, Faruk Kadri Timurtaş, Arif Nihat Asya, Sadi Somuncuoğlu bu isimlerden bazılarıdır. Hatta bu isimlerden Amiran Kurtkan (Bilgiseven) ve Turan Yazgan lisansüstü akademik hayatında, Aksoy'un hocası olmuşlardır. Töre Dergisi içerisinde çok çeşitli yazılar çıksa da Mustafa Aksoy'u sosyoloji dünyasına çeken Mehmet Eröz olmuştur.

Aksoy, Ziya Gökalp, Erol Güngör ve Mehmet Eröz'ü Töre Dergisi'nde tanıyarak, Gökalp vasıtasıyla sosyolojinin, Eröz vasıtasıyla saha araştırmasının ve disiplinler arası çalışmaların önemini, Güngör vasıtasıyla da zihniyet analizlerini ve kültüre nasıl bakılacağını öğrenmiştir. İşte bu süreç Mustafa Aksoy'u sosyolojiye taşımış ve Töre Dergisi, burada önemli bir köprü vazifesi görmüştür.

Mustafa Aksoy'un ortaokul ve lise yıllarındaki sosyoloji merakı, üniversite sınavında ilk üç tercihini sosyoloji yapmasına neden olmuştur. Üniversite sınavında dördüncü tercihi antropoloji çıkmış olsa da bölümün adının birinci yılın ortasında sosyolojiye dönüşmesiyle birlikte Aksoy, hayatını vakfedeceği sosyolojiye kavuşmuştur.

Mustafa Aksoy'un fikir dünyasında ve sosyoloji anlayışında Mehmet Eröz'ün büyük etkisi olmuştur. Eröz'ün Töre Dergisi'ndeki yazılarını coşkuyla okuyan Aksoy için Eröz bir rol modeli olmuş ve ondan esinlenerek onun gibi bir sosyolog olmaya karar vermiştir. Elazığ'da sosyoloji eğitimi aldığı yıllarda bu model, akademik düşünce halini almış, en büyük idealini Eröz'ün yanında ve onun araştırma alanlarından birinde, doktora yapmak olarak belirlemiştir. Ancak 1986 yazında, mezuniyetinin hemen akabinde Mehmet Eröz'ün vefat haberini almasıyla mezun olmasına sevinememiş ve büyük bir üzüntü duymuştur. Her ne kadar sağlığında Mehmet Eröz hiç görmese de Eröz'ün bakış açısı, Mustafa Aksoy'un sosyoloji anlayışının temelini oluşturmuş, doktora tezini Eröz'ün yaptığı gibi tarihi, sosyolojiyi ve antropolojiyi temel alarak hazırlamış ve akademik hayatındaki tüm araştırmalarını bu anlayış doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Mustafa Aksoy'un fikir dünyasında yer alan bir diğer isim ise vefatının ardından "kalbi Türkiye'de gönlü Türk dünyasında olan hocam" diye nitelendirdiği Turan Yazgan'dır. Aktif tanışıklıkları, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi'nin 1979

yılındaki ilk sayısı ile başlamış ve mezuniyetinden bir yıl sonra yani 1987 yılında Mustafa Aksoy'un ilk makalesi aynı dergide yayınlanmıştır. Turan Yazgan, Aksoy'un Türk dünyası damgaları hakkındaki çalışmalarını takip ve teşvik ettiği gibi onun hem şahsen olgunlaşmasında hem de Türk dünyasıyla olan kültürel bağlarını kurmasında büyük katkı sağlamıştır. Yine Töre Dergisi'ndeki yazılarında, daha ortaokul yıllarında tanıdığı Erol Güngör de Mustafa Aksoy'un fikir dünyasını şekillendiren isimlerden birisi olmuştur. Hatta Güngör'ün şu sözü, Aksoy tarafından sık sık vurgulanmaktadır: *“Hakikatten kötülük çıkacağına düşünmek için ya sahtekâr ya da geri zekâlı olmak gerekir.”* Geçtiğimiz yıl vefat eden Türk düşüncesinin köşe taşı isimlerinden olan Mehmed Niyazi de Mustafa Aksoy'un son 30 yılına iz bırakan bir isim olmuştur. Mustafa Aksoy, Niyazi abisinin ismini biricik oğluna verdiği gibi fikir hayatının olgunlaşmasında ve bilgilerinin kendisine özgü yöntemsel bir kimlik kazanmasında büyük rol oynadığını belirterek, ondan bahsederken üstadım ve şeyhim kavramlarına sık sık vurgu yapar.

Mustafa Aksoy'un sosyoloji merakı, lisans hayatının akabinde lisansüstü eğitimle devam etmiş ve İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde sunmuş olduğu *“Safahat'taki Bazı Kavramların Sosyolojik Tahlili”* adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamlamış, 1995 yılında da aynı enstitüde hazırladığı *“Kültür Sosyolojisi Açısından Elazığ ve Ağrı Köylerinde Aileye, Evliliğe ve Sosyal Hayata İlişkin Gelenekler”* adlı teziyle de doktorasını tamamlamıştır. Aksoy'un Doktora tezi, Türkiye'de kültür sosyolojisi alanında yapılmış ilk, Doğu Anadolu'da sosyoloji alanında yapılmış ikinci sosyolojitezidir.

Bu tezin bir diğer özelliği ise tez savunulduktan sonra tekrar bölgeye gidilerek test edilmesidir. Böylece ortaokul yıllarında başlayan tanışıklık akademik hayat ile devam etmiş ve kendisi için olmazsa olmaz ve adeta bir aşk olan sosyolojiye bir akademisyen olarak, adeta unutulmaya başlanan saha çalışmalarına katkı sağlamak Mustafa Aksoy'a nasip olmuştur. Aksoy, sosyolojiye olan ilgisini ise daha sonra şöyle açıklamıştır: *“Bana göre sosyoloji sosyal hayatın aynasıdır. O nedenle hem kendi içinde yaşadıklarınızı, hem de içinde yaşadığınız sosyal hayatı anlamak için ya da kafanızda sorular varsa ilk başvurmanız gereken bilim dalı sosyolojidir.”*

Mustafa Aksoy, bir yandan akademik faaliyetlerine devam ederken öte yandan Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı okullarda (Elazığ/Karakoçan Lisesi, İstanbul Pertevniyal Lisesi ve Çapa Anadolu Öğretmen Lisesi'nde) 1988-1994 yılları arasında Felsefe Grubu Öğretmeni olarak görev yapmıştır. Aksoy, 20.06.1994 tarihinden itibaren de Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak çalışmalarını sürdürmektedir. Bu arada 1996-1997 öğretim yılında Kazakistan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesinde, 1999-2001 öğretim yılında da Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi'nde görev yapmış ve bu üniversitenin armasını tasarlamıştır.

Mustafa Aksoy, masa başında yahut ofisinde teorik okumalar yapan bir akademik yaşamdan ziyade saha çalışmalarını tercih etmiştir. Keza sosyal araştırmaların iki ayağı olduğunu, bunlardan birinin masa başı diğerinin ise saha

çalışmaları olduğunu belirterek tüm akademik hayatında saha çalışmalarını tercih etmiştir. Nitekim hayatının en mutlu günlerinin çok sayıda sıkıntı yaşamasına rağmen saha çalışması yaptığı dönemler olduğunu ve bu zamanlarda kendisini en iyi bir şekilde hissederek yaşayıp nefes aldığını fark ettiğini ifade etmiştir.

Saha araştırmalarının kendi içerisinde belli zorlukları taşıdığına dikkat çeken Aksoy, araştırmacının araştırma yaptığı grupla kimliğini kaybetmeden bütünleşmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Hatta araştırmacı, araştırma yaptığı insanlara ve sosyal gruba güvenmeli ve onlara güven telkin etmelidir. Aksoy'un bir saha çalışmasında yaşadığı şu hadise, durumu net olarak özetlemektedir: *“Ağrı'nın Taşlıçay ilçesinin bir köyünde yaptığım bir araştırmada babamdan yaşlı birinin bana doğru heyecanla gelip elimi öpmeye çalıştığında çok utanmıştım. Elimi çekmeye çalışırken yaşlı adam ısrar ediyordu. Bu esnada istemeyerek de olsa sert bir tonla “Amca siz ne yapıyorsunuz, babamdan daha büyüsunüz elimi öpmeniz doğru değil” dedim. Bu sözüm karşısında yaşlı adam sakinleşerek “Bak oğul sen benden daha büyüsun” dedi. “Neden sizden büyüğüm” dediğimde “Oğul buraya devlet iki defa gelir, birinde vergi almak için ikincisinde ise oy almak için. Bak sen kendiliğinden gelmişsin yani benim için gelmişsin o nedenle sen benden daha büyüsun” dedi. Bu ifadeler karşısında gözlerim doldu ve Ziya Gökalp'in aydınlar halka iki defa gitmeli sözü aklıma geldi.”* Mustafa Aksoy, hayatında model aldığı isim olan Mehmet Eröz'ün saha çalışmaları ve araştırma yöntemleri konusunda kendisini etkilediğini belirttiği gibi bu anlayışı kendisi bizzat tatbik etmesinin yanı sıra hem derslerinde hem de alanıyla ilgili tüm faaliyetlerde bu konuyu gündeme getirerek araştırmacıları saha çalışmaları hakkında her daim teşvik etmektedir.

Mustafa Aksoy'un hayatında sosyolojiden sonra tarih geliyor dersek yanılmış olmayız. Çünkü Aksoy'un çalışmalarının bir ayağı tarih üzerinde olmuş, yaptığı saha çalışmaları ve ortaya koyduğu eserlerle araştırmayöntemiyle tarih yazımına ve tarihçiliğe katkı sağlamıştır. Özellikle etnografya eserleri ve damgalar üzerine olan çalışmalarıyla, tarih yazımına yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Ona göre: *“Türkler, zaman zaman dillerini, alfabelerini, dinlerini, fiziki coğrafyalarını, devletlerini değiştirmişler, ancak damgalarını değiştirmemişlerdir. Fakat tarihi süreç içinde zamanla damgalarına yeni ilaveler yapmışlar. Mesela yeni aileler ve oymaklar meydana geldikçe, yeni damgalar da kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Türk tarihini ve sosyal coğrafyasını damgaları takip ederek öğrenmek ve yazmak mümkündür.”*

Mustafa Aksoy, Amerika'daki saha araştırmaları sonrası Amerikayerlilerininkullandığı geleneksel şekiller ile Asya'dakullanılan geleneksel şekiller hakkında yapılacak karşılaştırmalı araştırmaların, Amerikayerlilerinin göç yolları ve kültür kökenleri hakkında esaslı bilgilere ulaşılmasına ciddi katkı sunacağını da belirterek tarihçilere öneriler sunmuştur. Ayrıca damgaların tarihçilerden habersiz sessizce tarih yazmakta olduğuna inanan Aksoy, tarih camiasının dikkatini bu konuya çekmeye çalışmaktadır.

Zaman zaman “tarihçi misiniz?” sorusuna muhatap kalan Aksoy’da tarih ve sosyoloji birbirini tamamlayan ve besleyen disiplinlerdir. Sosyal grupların tarihi süreçten bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini belirten Aksoy’a göre, herhangi bir sosyal yapı ve unsurları, belirli bir tarihi süreç ve zihniyet içinde oluşmaktadır. Bu nedenle sosyal konularda araştırma yapacak olanlara disiplinler arası çalışma yapmalarını öneren Aksoy, uzmanlık alanı ne olursa olsun sosyal bilimlerle uğraşanların bir ayağının tarihte olması gerektiğini vurgulamıştır. Bu nedenle Mustafa Aksoy, tarihten hareketle disiplinlerarası çalışmayı içselleştiren bir sosyologdur. Bunu hazırlamış olduğu doktora tezinde görebilmek mümkündür. Aksoy’un doktora tezi, hermeneutik yöntem ve disiplinler arası anlayışla yapılmış ilk tez olmasının yanı sıra kültür sosyolojisinin disiplinlerarası bir örneği olarak da önem taşımaktadır. Doktora tezinden hareketle hazırladığı “Doğu Anadolu Kültürü Üzerine Bir İnceleme” adlı kitabında sosyoloji, folklor (Halk Bilimi), tarih, mitoloji ve antropoloji biliminden hareketle “Kültür Sosyolojisi”ni tanımlamış ve tüm bu disiplinlerden istifade etmiştir. Bu eserin yanı sıra tüm çalışmalarının sergilendiği www.mustafaaksoy.com adlı sitede de arkeolojiden dil bilimine, psikolojiden tarihe, sosyal bilimlerin her alanından örnek çalışmalarını ve sahada derlediği bazı etnografya belgelerini görmek mümkündür. Ayrıca bazı yazılarının PDF dosyalarını <https://marmara.academia.edu/MAksoy> adresinden ulaşılabilir.

Halılarda, kilimlerde, resimlerde gördüğümüz, bazen evlerin dış cephelerinde karşılaştığımız maddi kültür unsurları olan işaretler, damgalar, motifler yani kısacası Türk kültür tarihinin etnografya eserleri Mustafa Aksoy ile adeta özdeşleşmiştir. Aksoy, tarihimizin ve hayatımızın bir parçası olan damgaları yeniden günyüzüne çıkartmakta ve onları akademinin olduğu kadar kamuoyunun da dikkatine sunmak için tabiri caizse kendini adamaktadır.

Aksoy’un damgalarla olan bu serüveni, doktora tezini bitirdikten sonra başlamıştır. Bir gün Nubihar dergisinin Haziran 1996 sayısının kapağı onun dikkatini çeker. Ardından 1996 Ekim’inde Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi adına araştırmalar yapmak üzere Kazakistan’ın Türkistan şehrine gitmek üzere İstanbul’dan uçağa binmiş ve Taşkent havaalanından çıkıp Türkistan şehrine kadar gittiği yaklaşık 300 kilometrelik yol boyunca çeşitli yerlerde adı geçen derginin kapağındaki damganın benzerleriyle karşılaşmıştır. Nitekim bu andan itibaren damgaların büyüklü dünyasının içerisine girmiştir.

Mustafa Aksoy, 23 yılı aşkın sürede 19 ülke ve 27 özerk bölgede (Türkiye, İran, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan, Rusya, Çin, Moğolistan, Ukrayna, Moldova, Romanya, Bulgaristan, Makedonya, Kosova ve ABD; Gagauzya, Kırım, Nahçıvan, Karakalpakistan, Samara Oblastı, Başkurdistan, Tataristan, Çuvaşistan, Mari El, Kirov Oblastı, Komi, Hakasya, Tuva, Udmurt, Perm Krayı, Yekaterinburg Oblastı, Tümen Oblastı, Hanti-Mansi, Omsk Oblastı, Novosibirsk Oblastı, Altay Krayı, Gorno Altay, Doğu Türkistan,

Arizona, California, Washington ve Alaska) damgalardan hareketle Türk kültürünün ve tarihinin izini sürmüştür.

Ona göre damga kavramı Türkçe olduğu gibi Türkler, tarihin bilinen zamanından beri binlerce damga oluşturmuştur. Bu nedenle 24 oğuz damgası gibi yakıştırılmaları kabul etmeyen Aksoy, diğer Türk boylarında da görüldüğü için damgaları genel anlamda Türk damgaları olarak isimlendirmiştir. Aksoy'a göre damgalar Türklerle bütünleşmiştir. Ona göre Türkler, zaman zaman dillerini, alfabelerini, dinlerini, fiziki coğrafyalarını, devletlerini değiştirmişler, ancak damgalarını değiştirmemişlerdir. Etnografya eserleri üzerinde bulunan damgalar, Türkler itaşaayan işaretler olduğu gibi günlük hayatta konuşulan dilden de bağımsız olmuşlardır. Hatta Türklerde alfabeden önce damgalar vardır.

Bilinen kültür teorilerinin damgaları açıklamakta yetersiz kalmaları üzerine Mustafa Aksoy, dünyada ilk kez “Sosyal DNA” yahut “Kültürel DNA” kavramlarını kullanarak yeni bir teori ortaya koymuş ve birbirlerinden haberdar olmayan insanların ortak damga kullanmalarına şöyle açıklık getirmiştir: “*Nasıl ki biyolojide DNA’lar varsa sosyal hayatın da DNA’ları vardır. Bu nedenle birbirinden haberdar olmayan, ancak aynı sosyal DNA’lara sahip olan insanlar ortak davranış gösterir. Bu nedenle de birbirinden hiç haberdar olmayan Türkler veya Türk kültür coğrafyasının insanları çok farklı coğrafi mekânlarda yaşasalar da aynı damgaları kullanıyorlar.*” Aksoy, dile getirdiği bu teorisini bazı örnekler üzerinden ise şöyle açıklamıştır: “*Tunceli’de bulunan koç, koyun, at başlı mezar taşlarının ve balbalların (insan üsluplu mezar taşları) tarih sahnesinde ilk görüldüğü yerlerin Altaylar olduğu tarihi belgelerle ortaya konulmuştur. Şırnak, Hakkâri, Van, Antalya, Edirne veya Balkanlar’daki çeşitli eşyalar üzerindeki işaret ve damgaların kökeni de Altaylardaki çeşitli etnografya eserleri üzerinde yapılmış damgalarda görülür. Yine Sibiry ve Urallarda kilim ve diğer dokumalarda görülen damgaların aynısı, Türkiye’nin hemen her yerinde kullanılmaktadır. Öte yandan Doğu Türkistan’ın Turfan şehrinde bulunan ve dünyanın bilinen ilk pantolonundaki damganın aynısı, Sibiry ve Ural bölgesinde yaşayan Türklerde, Kazakistan, Çuvaşistan, Artvin, Ardahan, Rize, Iğdır, Diyarbakır, Elazığ, Mersin, Isparta, Muğla, Balıkesir, hatta Arizona yerlilerinde de görülmektedir.*”

Mustafa Aksoy’un düşünce dünyası akademik çalışmalarıyla bütünleşmiştir. Daha Ortaokul yıllarında zihnini meşgul eden Türk kültürü ve dünyası, otuzlu yaşlarında tanıştığı damgalar ile farklı bir aşamaya dönüşmüştür. Damgalar, Mustafa Aksoy için Türkdünyasının ortak bir değeridir. Ona göre damgalar atlası yazılarak insanımıza anlatılabilirse, Türk dünyasının kültürel birliğine giden yolda önemli bir adım atılmış olacaktır. O, bu düşünce doğrultusunda ilk adımı atanlardan biri olmuş ve Türk kültür coğrafyasını karşı karşıya gezerek 1996 yılında başladığı saha çalışmalarında derlediği bilgiler ve belgelerden hareketle 2014’de 18 yıllık bir emek sonucu “*Tarihin Sessiz Dili Damgalar/The Silent Language of History*” adlı eseri yayımlamıştır. Aksoy’un bu eseri, 1996 yılından başlayarak yaz tatillerinde ve aldığı maaşıyla yaptığı saha araştırmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Zaman zaman geceleri seyahat eden hatta

arazide yatmak zorunda kalan Aksoy, oğlu Mehmet Niyazi'nin hasreti hariç, çektiği hiçbir sıkıntıdan pişman olmamış, hatta kitabının basılmasından bir hafta sonra bankadan kredi çekerek Tataristan, Çuvaşistan, Başkurdistan Mari El ve Komi özerk cumhuriyetlerine araştırma yapmaya gitmiştir.

Mesleğine âşık bir bilim insanı olan Mustafa Aksoy için saha araştırmaları hayatının vazgeçilmezidir. Heyecanlı, araştırma sevdasını sürekli canlı tutan ve bir o kadar da mesleği için fedakâr olan Mustafa Aksoy, büyük emek vererek ortaya koyduğu devasa eseri “*Tarihin Sessiz Dili Damgalar*”ı Türk etnografya tarihine giriş kitabı olarak görmekte ve iki amacı olduğunu vurgulamaktadır. Bunlardan birisi Türk kültür ve siyasi coğrafyasının önemli merkezlerinde araştırmalar yaparak Saha Özerk Cumhuriyeti'nden (Yakutistan) Alaska'ya geçmektir. Diğeri ise, damgaların çeşitli Türk coğrafyasındaki adlarını ve mitolojik anlamlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır.

Bilimsel araştırma ve yöntem konusu üzerine de eğilen Aksoy, yazdığı “*Bilim Mabedinde Yöntem Meselesi*” adlı eserinde Türkiye’de bir ilke imza atarak, Buhari ile Kaşgarlı'nın yöntem anlayışlarını sosyal bilimler açısından değerlendirmiş ve Türkiye’deki yöntem anlayışı hakkında önemli eleştiriler yapmıştır. Hatta Aksoy’a göre, Türkiye’deki bilim ve yöntem algısındaki hâkim zihniyet, genel olarak Batılı ve pozitivism kaynaklı olup, bu anlayış Türkiye’deki muhafazakârlarda daha çok görülmektedir.

Sosyal bilimler ve sosyoloji çatısı altında; uygulamalı sosyoloji, kültür sosyolojisi, tarih sosyolojisi, kültür tarihi, damgalar-semboller, bilim felsefesi, sosyal bilimlerde yöntem, sosyal antropoloji, sözlü tarih ve yerel tarih, mitoloji, antropoloji, İslam öncesi Türk inancı ve Alevilik-Bektaşilik gibi birçok alanda çalışmalar yapan Mustafa Aksoy, saha araştırmaları dışında üniversite verdiği dersler, sempozyumlar, TV programları, çeşitli platformlardaki konferanslar, paneller gibi akademik ve sosyal hayatın her alanında yer almıştır. “Gezgin Sosyolog”, “Çağımızın Kaşgarlısı” yahut “Damgaların Seyyahı” Mustafa Aksoy, bilim ve fikir hayatında öğrencilerine, gençlere, araştırmacılara heyecanı ve çalışma azmi ile örnek olmaya devam etmektedir.

ARAŞTIRMALARI VE YAZILARI

Telif Eserleri (Kitapları)

1. Aksoy, M., *Kültür Sosyolojisi Açısından Doğu Anadolu*, İstanbul 1996. (Bu kitabın ikinci baskısı, *Doğu Anadolu Kültürü Üzerine Bir İnceleme*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2007, adıyla yayımlanmıştır.)

2. Aksoy, M., *Kültür Sosyolojisi Açısından Nevruz Kavramı*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

3. Aksoy, M. (Zakir Avşar ile ortak), *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan Terör Nedeniyle Göç Eden Ailelerin Sorunları*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayını, Ankara, 1998.

4. Aksoy, M., *Sosyal Bilimler ve Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

5. Aksoy, M. (Yaşar Kalafat ve Adnan Menderes Kaya ile ortak), *Avşar Kültür Coğrafyası ve Halk Kültürü*, Berikan Yayınları, Ankara, 2013.

6. Aksoy, M., *Bilimin Mabesinde Yöntem Meselesi*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2013.

7. Aksoy, M., *Tarihin Sessiz Dili Damgalar / The Silent Language of History*, İstanbul, 2014.

8. Aksoy, M. (A. Menderes Kaya ile ortak), *Sungurlar Bir Aile Tarihi Araştırması*, İstanbul 2017.

Editörlük Yaptığı ve Yayına Hazırladığı Eserler

1. "Türkistan Türk Medeniyetinin İlk Sayfaları" (Haz. M. Aksoy), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 124, Şubat 2000.

2. Mehmet Eröz Armağanı (Haz. M. Aksoy ve O. Yorulmaz), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.

3. Cuci Kültür Coğrafyasında Karşılaştırmalı Türk-Moğol Halk İnanmaları, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

4. Türk Halk İnanmalarından Hayvan Üslubu'nda Mitolojik Devridayım -I-, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

5. Anadolu Türk Kültür Coğrafyasında Manevi Mimarlar ve Halk İnanmaları, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

6. Batı Türklüğü ve Halk İnanmalarının Mitolojik Kök Hücreleri -I-, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

7. Halk Bilimi-Türkoloji-Milli Kültür Stratejileri, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

8. Bozulus-Türk Kültür Coğrafyasında Karşılaştırmalı Halk İnançları, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.

9. Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Üçlemesi, (Haz. İ. Yakış, M. Aksoy ve M.T. Yıldırım), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 206, Eylül-Ekim 2013.

10. Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Üçlemesi, (Haz. İ. Yakış, M. Aksoy ve M.T. Yıldırım), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 207, Kasım-Aralık 2013.
11. Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Üçlemesi, (Haz. İ. Yakış, M. Aksoy ve M.T. Yıldırım), *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 208, Ocak-Şubat 2014.
12. *İktisat Sosyolojisine Başlangıç*, (Editör), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
13. *Türkiye'de Alevilik-Bektaşılık*, (Editör), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014.
14. *Türkoloji Halkbilimi Yazıları*, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
15. *Türk Kültürlü Halklarda Mitik-Mistik Kavşakta Su*, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
16. *Türk Halk İnançlarında Hayvan Üslubunda Mitolojik Devridayım II*, (Editör), Berikan, Yayınevi, Ankara, 2015.
17. *Türk Halk Edebiyatından Türk Halk İnançlarına*, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
18. *Anadolu Halk Kültürü Monografisinden Mitolojik Şifreler I*, (Editör), Berikan Yayınevi, Ankara, 2015.
19. *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, (Editör), Ötüken Neşriyat, Kasım 2015.

Kitaplardaki Bölümleri

1. Aksoy, M. ve Avşar, Z., "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri'nde Terörün Neden ve Sonuçları", *21. Yüzyılda Türk Dünyası Jeopolitiği*, 3. Cilt, Ankara, 2003.
2. Aksoy, M., "Mut'ta Bir Türkmen Alevi-Tahtacı Köyünde Gelenek-Görenekler", *Alevilik*, (Haz: İ. Engin ve H. Engin), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004.
3. Aksoy, M., "Türkler'de Sosyal Yapı", *Türk Tarihi ve Kültürü*, (Ed. C. Öztürk), Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.
4. Aksoy, M., "İran'daki Fars, Kürt ve Türklere Ait Halı-Kilimlerinin Kültür Sosyolojisi Açısından Yorumu", *Türk Kültür Sanatından Kesitler I*, (Haz. M. Avşar), Kömen Yayınları, Konya, 2007.
5. Aksoy, M., "Munis Tekinalp (MoizKohen)", *Türkiye'de Sosyoloji*, (Der. Ç. Özdemir), Cilt I, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008.
6. Aksoy, M., "Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri", *Sosyoloji*, (Ed. F. Merter ve M. Talas), Lisan Yayıncılık, İstanbul, 2010.

7. Aksoy, M., “Tarih ve Sosyoloji ya da Bir İmkan Olarak Tarihsel Sosyoloji”, *Türkiye’de Tarih Yazımı*, (Ed. V. Engin ve A., Şimşek), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011.
8. Aksoy, M., “Türk-Kürt Etnografya Eserleri”, *Kürdoloji Yalanları*, (Haz.D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul, 2011.
9. Aksoy, M., “Türklüğümüzü Mehmet Eröz’den Öğrendik”, *Mehmet Eröz Armağanı*, (Haz. M. Aksoy ve O. Yorulmaz), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.
10. Aksoy, M., “Sosyal Yapımız ve Tarihimizdeki Bazı Kavramların Doğu-Batı Ekseninde Eleştirisi”, *Mehmet Eröz Armağanı*, (Haz. M. Aksoy ve O. Yorulmaz), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.
11. Aksoy, M., “Türk Kültürü Bağlamında Avşar Halı-Kilimlerini Tartışmak”, *Avşar Kültür Coğrafyası ve Halk Kültürü*, (Haz. Y. Kalafat, A. M. Kaya ve M. Aksoy), Berikan Yayınları, Ankara, 2013.
12. Aksoy, M., “Etnografya Eserleri Bağlamında Türkiye’de Kürtçülük ve Zazacılık”, *Türk Milliyetçiliği, Yeni Yaklaşımlar, Yeni Tartışmalar*, (Ed. İ. Vurucu), Türk Ocakları Denizli Şubesi Yayınları, Denizli, 2014.
13. Aksoy, M., “Yaşar Kalafat’a Göre Halk İnanmalarının Türkoloji’deki Yeri”, *Türk Kültürü Araştırmaları Yaşar Kalafat Armağanı*, (Ed. İ. Kalenderoğlu), Ankara, 2014.
14. Aksoy, M., “İpek Yolu’nda Türk Kültürünün İzleri”, *İpek Yolunda Türk Kültür Mirası* (Ed. F. Atasoy), Ankara, 2014.
15. Aksoy, M., “Tarih Yazıcılığı Tartışmasına Bir Bakış”, *Prof. Dr. Abdulkadir Yuvalı Armağanı*, (Ed. M. Öztürk), Kayseri, 2015.
16. Aksoy, M., “Kürt Sorunu Üzerine”, *Yeni Nesil Ülkücüler, “Kürt Sorunu” ve MHP Üzerine*, (Ed. İ. Vurucu ve F. Kargıoğlu), Ankara, 2016.
17. Aksoy, M., “Bazı Sorular Çerçevesinde Kültür Sanat ve Türklük”, *Abdullah SatukKoçlar’a Armağan, Tarihin Yolunda Olmak*, (Ed. B. Koçlar ve A. Vurgun), Konya, 2016.
18. Aksoy, M., “Servet Somuncuoğlu Taşlara İmza Atan Adam”, *Taşların Hakanı, Servet Somuncuoğlu Armağan Kitabı* (Haz. Y. Yılmaz Araç), İstanbul, 2016.
19. Aksoy, M. ve Koyuncu, R., “Çamlıhemşin Koç-Koyun Başlı Mezar Taşları ve Çorapları”, *Anadolu Etnolojisinde Hemşinliler, Horumlar, Gregoryenler, Lazlar* (Ed. Y. Kalafat), Berikan Yayınevi, Ankara, 2017.

20. Aksoy, M., “Damga, Motif, İz, İşaret”, *Türk Dünyasında Ortak Kültürel Değerler-Ortak Miras* (Ed. N. Özdemir), DPopüler Yayınevi, Ankara, 2017.

21. Aksoy, M., “Kültürümüze Neden Şaşı Bakıyoruz?”, *Dünden Geleceğe Münevverlerin Gözüyle Meselelerimiz* (Ed. M. Eriş), Cilt II, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul, 2018.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında Basılan Bildirileri

1. Aksoy, M., “Türkiye’de Kirveliğin Kültür Sosyoloji Açısından Tahlili”, V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi -Gelenek, Görenek, İnançlar-Seksiyonu Bildirileri, Ankara, 1997.

2. Aksoy, M., “Türk Cumhuriyetlerinde ve Türkiye’de Halı, Kilim ve Mezar Taşlarındaki Ortak Semboller”, *Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Türk Uygarlığı Kongresi* (2-3 Ekim 2000, Bişkek-Kırgızistan), Bişkek, 2003.

3. Aksoy, M., “Elazığ ve Diyarbakır’da Oğuz Boylarından İki Beğdilli-Badıllı Köyü ve “Kürt, Türk” Kavramları Hakkında Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması”, *I. Uluslararası “Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-23 Mayıs, 2004) Bildirileri*, Diyarbakır, 2004.

4. Aksoy, M., “Sosyal Tarih Açısından Altay Kurganlarından Anadolu’ya Damgalar”, *XIV. Türk Tarih Kongresi Bildirileri (9-13 Eylül 2002) III. Cilt*, TTK Yayınları, Ankara, 2005.

5. Aksoy, M., “Alevi-Bektaşî Araştırmalarının Önemi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar”, *Uluslararası Bektaşîlik ve Alevilik Sempozyumu*, Isparta, 2006.

6. Aksoy, M., “Türkiye’deki Halı-Kilimlerdeki Kazak Damgaları ve Bu Damgaların Kültür Sosyolojisi Açısından Yorumu”, *Kazakistan ve Türkiye’nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu (21-23 Mayıs 2007)*, Almatı-Kazakistan, 2007.

7. Aksoy, M., “Halı-Kilim Tarihi ve Tunceli”, II. Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşîlik Bilgi Şöleni (17-19 Ekim 2007), I. Cilt, Ankara, 2007.

8. Aksoy, M., “Karacadağ’da Bazı Aşiretler ve Karacadağ Halı-Kilimlerde Kullanılan Damgaların Türk Kültüründeki Yeri”, GAP Bölgesinde Alevi Bektaşî Yerleşmeleri ve Şanlıurfa Kültür Mozayığında Kısas (25-27 Mayıs 2007 Şanlıurfa) Sempozyum Bildirileri, İstanbul, 2007.

9. Aksoy, M., “Kültür Sosyolojisi Açısından Halı-Kilim Sanatı ve Etnografik Eserlerdeki Damgaların Dili”, *38. ICANAS Bildirileri (10-15 Eylül 2007), Maddi Kültür, Cilt I*, Ankara, 2008.

10. Aksoy, M., “Kültür Sosyolojisi ve Edebiyat Sosyoloji Açısından Mahtumkulu”, *Türkmenistan Milli Medeniyet Merkezi Uluslararası Mahtumkulu Sempozyumu (12-14 Mayıs 2008)*, Aşgabat/Türkmenistan.

11. Aksoy, M., “Türkiye’deki Kürt, Zaza Halı-Kilimleri ve Tarihi Mezar Taşlarının Kaynakları”, *Tarihte Türkler ve Kürtler Sempozyumu (9-10 Ocak, 2014) Bildiriler, Cilt III*, Ankara, 2014.

12. Aksoy, M., “Tarih Araştırmalarında Mezar Taşlarının Önemi”, Kazan Devlet Üniversitesi, VII. Uluslararası Türkoloji Konferansı, (Gerçek Türkoloji: Türki Halklarının Dili, Edebiyatı, Tarihi ve Kültürü), 7-8 Şubat 2014, Alabuga/Tataristan.

13. Aksoy, M., “Oğuz Damgaları mı, Türk Damgaları mı?” Hacettepe Üniversitesi Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Oğuzlar, Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri (21-23 Mayıs, 2015), Ankara, 2015.

14. Aksoy, M., “Turfandan Turana Bir Mezardaki Buluntuların Tarihe Tanıklığı”, *Yükselen İpek Yolu (Ed. F. Atasoy)*, 3. Cilt, Ankara, 2016.

15. Aksoy, M., “Çukurova’da Kürtler: Kürtler ve Türkler Birbirlerinin Nesi Olur?”, *Tarihte Adana ve Çukurova Sempozyumu, (Ed. Y. Kurt; F. Sansar)*, Cilt IV, Adana, 2016.

16. Aksoy, M., “Yesevi Türbesi’nin Yurt Geleneğiyle İlişkisi ve Yesevi’nin Kazakistan’daki Halifeleriyle Aynı Adı Taşıyan Anadolu Erenleri”, *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Sempozyumu, 2. Cilt*, İstanbul 2016.

17. Aksoy, M., “Balkanlar’da Tarih Yazımında Kaynak Olarak Türk Etnografya Eserleri”, *10. Balkan Tarihi Kongresi Bildirileri*, Samsun 2017.

18- Aksoy, M., “Bilinen İlk Türk Alfabelerini Oluşturan Damgalar ve Moğolistan’dan Türkiye’ye Gelenler”, Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun’dan Anadolu’ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu (1-7 Haziran 2018, Ulan-Batur) Bildirileri, İstanbul 2018.

19- Aksoy, M., “Yesevi’nin Türbesinin Özelliği ve Yesevi’nin Kazakistan’daki Halefleriyle Aynı Adı Taşıyan Anadolu Erenleri”, *Hoca Ahmet Yesevi’den Şeyh Şaban-ı Veli ve Sonrası Türk Düşünce Hayatı Sempozyumu (4-5 Mayıs 2018) Bildirileri*, Kastamonu 2018.

Ulusal Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında Basılan Bildirileri

1. Aksoy, M., “Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da Aile ve Aile Tipolojileri Hakkında Bir Eleştiri”, *III. Aile Şurası Tebliğleri*, Ankara 1998,

2. Aksoy, M. (K. Kıcırcı ile ortak), “Kültürel Kimliğin Oluşumunda Tarih Bilinci ve Tarih Öğretimi” *XII. Eğitim Bilimleri Kongresi (15-18 Ekim 2003 Antalya)*, IV. Cilt, Ankara, 2004.

3. Aksoy, M., “Kayseri, Adana, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa’da Yaşayan Türkmen Aşiretlerinin Osmanlı Belgelerinde Tanımlanmalarının Kültür Sosyolojisi Açısından Analizi ve Damgaları”, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (10-12 Nisan 2006)*, Kayseri, 2007.

4. Aksoy, M., “Türkiye’deki Bilim Anlayışı Hakkında Genel Bir Eleştiri”, *Ulusal Teknik Eğitim, Mühendislik ve Eğitim Bilimleri Genç Araştırmacılar Sempozyumu (20-22 Haziran 2007)*, Kocaeli, 2007.

5. Aksoy, M., “Dedeler Kurultayından Tarihe Not Düşüldü”, *I. Türkiye Alevi-Bektaşî Dedeler-Babalar-Anabacılar Kurultayı (29-30 Ekim 2005 İstanbul)*. Bildirilerin yayımlandığı yer: Mehmet Yaman, Karacaahmet Sultan, İstanbul, 2008.

6. Aksoy, M., “Türk Kültüründe Ziyaret Yerlerinin Yaygın Eğitim Bağlamında Sosyolojik Analizi”, *XVI. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi (1-4 Temmuz 2009 Safranbolu)*, Kongre Kitabı, Safranbolu, 2009.

7. Aksoy, M., “Minusinsk-Abakan’dan Tunceli Mezarlarına Koçbaşı Motifi”, *Gazi Üniversitesi, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005)*, Bildirileri, Ankara, 2010.

8. Aksoy, M., “Süleymaniye Camii ve Külliyesi’ndeki Damgaların Tarihi Kaynakları”, *Süleymaniye Ulusal Sempozyum/Şehir ve Medeniyet (23-25 Kasım 2007)*, İstanbul, 2010.

Sürelî Yayınlardaki ve Dergilerdeki Makaleleri

1. Aksoy, M., “Bir Kültür Kodu Olarak Yemlik”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 49, 1987.

2. Aksoy, M., “Sosyal Hayatımızdaki Başlık-Kalın ve Mehîr Kavramlarının Sosyolojik Tahlili”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 33, Mayıs 1990.

3. Aksoy, M., “Akîf’e Göre Aile, Eğitim ve Aydınlar”, *Millî Eğitim Dergisi*, Sayı 95, 1990.

4. Aksoy, M., “Safahat’taki Bazı Kavramların Sosyolojik Tahlili”, *Sosyoloji Konferansları*, 23. Kitap, 1991.

5. Aksoy, M., “Bir Kültür Sosyologu: Mehmet Eröz”, *Forum Dergisi*, Sayı 289, 1993.

- 6.Aksoy, M., “Türk Kültüründe Alevilik”, *Sosyoloji Konferansları*, 24. Kitap, 1994.
7. Aksoy, M., “Türk Sosyolojisinde ve Sosyal Bilimlerinde- Metodoloji Anlayışına İlişkin Bir Kritik”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 35, 1995.
- 8.Aksoy, M., “Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da Halk Takvimine Göre Yılbaşı”, *Erciyes Dergisi*, Sayı 218, 1996.
- 9.Aksoy, M., “Sosyal Tarih Açısından Ev, Bark ve Evlilik Kavramları”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 101, 1996.
- 10.Aksoy, M., “Türkistan’ın Teke Köyünde Evlilik ve Sünnet Geleneği”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 114, 1998.
- 11.Aksoy, M., “Sosyoloji ve Tarih İlişkisi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Sayı 134, 1998.
- 12.Aksoy, M., “Türkler’de At ve Kımız Kültürü”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 142, 1998.
- 13.Aksoy, M., “Kazakistan’dan Adana’ya Tör Kavramı”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 150, 1999.
- 14.Aksoy, M., “Türk Cumhuriyetlerinde ve Türkiye’de Halı-Kilim ve Mezar Taşlarındaki Damgalar”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 171, 2001.
- 15.Aksoy, M., (Z. Karadavut’la ortak), “Kırgız Gelenekleri ve Abramzon”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 171, 2001.
- 16.Aksoy, M., “Türk Adı, Türk Damgaları ve Halı Kilim Tarihi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 188, 2002.
- 17.Aksoy, M. (E. Macaroğlu ile ortak), “Bilimin Doğası Kart Değişimi Oyunu”, *Bilim ve Teknik Dergisi*, Sayı 420, Kasım 2002.
- 18.Aksoy, M., “Kürt Kavramının Sosyolojik Analizi”, *Avşarelleri Dergisi*, Sayı 1, 2007.
- 19.Aksoy, M., “Yusuf Halaçoğlu, Avşarlar ve Bilimsel Cahiller”, *Avşarelleri Dergisi*, Sayı 2, 2007.
- 20.Aksoy, M., “Halı-Kilim Sanatı ve Tarihi”, *Avşarelleri Dergisi*, Sayı 3, 2008.
- 21.Aksoy, M., “Koçbaşı Damgasının Sosyo-Kültürel Önemi”, *Avşarelleri Dergisi*, 5. Sayı, 2008.

22.Aksoy, M., “Semboller-Damgalar Neyi Anlatır”, *2023 Dergisi*, Sayı 82, 2008.

23.Aksoy, M., “Sibiry’a dan Anadolu’ya Taştaki Türkler”, *Eko Avrasya Dergisi*, Sayı 5, 2008.

24.Aksoy, M., “Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı ve AmiranKurtkanBilgiseven’in Kültür Kavramı Hakkındaki Eleştirisi”, *Türk Dünyası Araştırmaları-AmiranKurtkanBilgiseven Özel Sayısı*, Sayı Eylül-Ekim 2008.

25.Aksoy, M., “Avşarlar’ın Torunlar Oymağı Bağlamında Türkiye’deki Kimlik Bunalımının Sosyolojik Analizi –I”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 272, 2009.

26.Aksoy, M., “Avşarlar’ın Torunlar Oymağı Bağlamında Türkiye’deki Kimlik Bunalımının Sosyolojik Analizi –II”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 273, 2009.

27.Aksoy, M., “Halı-Kilim Sanatı Bağlamında Kürtçülük ve Devlet Kurumları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 274, 2009.

28.Aksoy, M., “Kürtler Hakkında Mitolojik Teoriler -Generallerden Akademisyenlere Aynı Yanılgı”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 99, 2009.

29.Aksoy, M., “Kültür Tarihi Açısından İran’da Türk, Fars ve Kürt Halı-Kilimleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 276, Aralık 2009.

30.Aksoy, M., “Neden Kürtçülük Yapılıyor?”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 279, Mart 2010.

31.Aksoy, M., “Düşünen Beyin, Kanayan Vicdan: Durmuş Hocaoğlu”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 280, 2010.

32.Aksoy, M., “Sanat ve Sosyo-Kültürel Zihniyet”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 281, Mayıs 2010.

33.Aksoy, M., “Tarihi Kültürel Süreç İçinde Dil-Kimlik ve Türk Damgaları”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 31, Sayı 288, Ağustos 2011,

34.Aksoy, M., “Türkler’ de Takıcılık ve Sanat”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 290, 2011.

35.Aksoy, M., “Milattan Önce Anadolu’da Türk İzleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 292, 2011.

36.Aksoy, M., “Hunlardan Günümüze Kültürün Yaşandığı Tahtacı Köyü: Koşuburnu’nda Bahar Bayramı”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 294, 2011.

- 37.Aksoy, M., “Tarihi Kültürel Süreç İçinde Dil-Kimlik ve Türk Damgaları”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 288, 2011.
- 38.Aksoy, M., “Tarih-Kültür-Edebiyat Bağlamında Mahdumkulu”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 295, 2011.
- 39.Aksoy, M., “Kültür Sosyolojisi ve Türk Kültür Coğrafyası”, *2023 Dergisi*, Sayı 121, 2011.
- 40.Aksoy, M., “Tarihi Kaynak Olarak Etnografya Eserleri”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 106, 2011.
- 41.Aksoy, M., “Makedonya’da Balballar, İskitler-Türkler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 297, 2011.
- 42.Aksoy, M., “Etnik Milliyetçilik veya Irkçılık Bağlamında Kürtçülük”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 289, 2011.
- 43.Aksoy, M., “Türkoloji’ye Atılan İmza, Taştaki Türkler’den Saymalı Taş’a”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 299, 2011.
- 44.Aksoy, M., “Kaya Resimlerinden Alfabeye Avrasya’da Türk Damgaları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 300, 2011.
- 45.Aksoy, M., “Kazakistan’da Koç-Koyun Heykelli Mezarlar”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 302, 2012.
- 46.Aksoy, M. ve Yorulmaz, O., “Mehmet Eröz Armağanı Vesilesiyle Eröz’ü Anlamak”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 295, 2012.
- 47.Aksoy, M., “Günümüz Türkiye’inde Irkçılık-Etnisite ve Milliyetçilik”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 295, 2012.
- 48.Aksoy, M., “Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Yöntemini Aramak”, *Düşünen Siyaset*, Sayı 28, 2012.
- 49.Aksoy, M., “Tunceli’de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, *2023 Dergisi*, Sayı 129 (Zazalar Özel Sayısı), Ocak 2012.
- 50.Aksoy, M., “Bizim Şehri Kim Öldürüyor?”, *Türk Düşüncesi Dergisi*, Sayı 1 (Şehir Özel Sayısı), Kış 2012.
- 51.Aksoy, M., “Asya’dan Avrupa’ya Bahar Bayramı Olarak Nevruz”, *Yeni Ufuklar Dergisi*, Sayı 13, 2012.
- 52.Aksoy, M., “Türk Halk Kültürüne Adanan Bir Ömür”, *Erciyes Dergisi*, Sayı 419, 2012.

53.Aksoy, M., “Kardeşlik Kodlarımız Damgalarda Gizli”, *Yeni Ufuklar Dergisi*, Sayı 15, 2012.

54.Aksoy, M., “Kültür Sosyolojisi Bağlamında Kimlik Pazarında Kültürel Kimlik”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı 202, Şubat 2013.

55.Aksoy, M., “Turan Yazgan: Kalbi Türkiye’de, Gönlü Türk Dünyasında Olan Hocam”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 315, 2013.

56.Aksoy, M. “Alman Kurmay Subayı Farnz Carl Endres’in İstanbul’u (1912-1915)”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 310, 2013.

57.Aksoy, M., “Nevruz Kavramının Tarihî ve Sosyolojik Analizi” *Yeni Türkiye*, Sayı 53, 2013.

58.Aksoy, M., “Türkistan’dan Anadolu’ya Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, *Yeni Türkiye*, Sayı 53, 2013.

59.Aksoy, M., (İ. Yuzvyak ile ortak), “Türk Kahvesinin Viyana’yı Fethi ve Lviv’e Yolculuğu”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 322, 2013.

60.Aksoy, M., “Hocam Prof. Dr. Turan Yazgan’ın Temel Sosyal Düşüncesi” *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi. Prof. Dr. Turan Yazgan’a Armağan Üçlemesi*, Sayı 206, Eylül-Ekim 2013.

61.Aksoy, M., “Tunceli’de Koç-Koyun Heykelleri, Balballar ve Bunların Tarihi Kaynakları”, *Yeni Ufuklar Dergisi*, Sayı 17, 2013.

62.Aksoy, M., “Tarih Felsefesi Bağlamında Günümüzü Anlamak”, *2023 Dergisi*, Sayı 151, Aralık, 2013.

63.Aksoy, M., “İrk, Millet ve Kimlik Konusunda Türkiye’deki Akademisyenlerin Çıkmazları”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 116, Güz 2013.

64.Aksoy, M., “Tarih ve Sosyoloji Bağlamında Günümüzü Anlamak”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 325, Cilt 56, Aralık, 2013.

65.Aksoy, M., “Kültür Tarihi Açısından İran’da Türk, Fars ve Kürt Halı-Kilimleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 328, 2014.

66.Aksoy, M., “Tarih Araştırmalarında Mezar Kültürünün Önemi”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 327, 2014.

67.Aksoy, M. “Tarihin Sessiz Dili Damgalar” Üzerine, (Söyleşi: A. Vurgun), *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 331, Mart 2015.

68. Aksoy, M., “Tarihî Kayak Olarak Etnografya Eserleri”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 345, Eylül 2015.

69.Aksoy, M., “Tarihin Bilinen İlk Pantolonundan Türkiye’ye Gelen Damga”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 346, Ekim 2015.

70.Aksoy, M ve Koyuncu, R., “Çamlıhemşin Koç-Koyun Başlı Mezar Taşları ve Çorapları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 347, Kasım 2015.

71.Aksoy, M., “Kısa Çay Tarihi ve Kazakistan ile Kırgızistan’da Çay Takımlarındaki Damgalar”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 348, 2015.

72.Aksoy, M., “Tarih-Sosyoloji İlişkisinden Tarih Sosyolojisine”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 350, 2016.

73.Aksoy, M., “Mehmet Eröz ve Doğu Anadolu’nun Türklüğü Adlı Eserini Anlamak”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 351, 2016.

74.Aksoy, M., “Mehmed Niyazi ile Sohbet: Milletlerin Kaderlerini Belirleyen Tarih ve Tarihçilerdir”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 352, 2016.

75.Aksoy, M., (S. Kayhan ile ortak), “Halk Bilimi Bağlamında Kırgız Mutfak Kültüründe ‘Supara’ Kavramı”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 353, 2016.

76.Aksoy, M., “Şavşat/Artvin, Ardahan ve Kars’ta Koç-Koyun ve At Başlı Mezar Taşları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 355, 2016.

77.Aksoy, M., “Doğu Anadolu ve Alevilik, Bektaşilik Bağlamında, Mehmet Eröz’ü Anlamak” (Röportaj: Afşin Selim), *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 357, 2016.

78.Aksoy, M., “Tarih-Sosyoloji Bağlamında Doğu Anadolu, Nahçıvan ve Tebriz’de Saha Araştırmaları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 359, 2016.

79.Aksoy, M., “Tarih-Sosyoloji Bağlamında Ermenistan ve Gürcistan’da Saha Araştırmaları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 360, 2016.

80.Aksoy, M., “Türk Etnografya Eserlerinden Rize’yi Görmek”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 362, 2017.

81.Aksoy, M., “Doğu Türkistan’da Bulunan, Mezardaki Buluntuların Tarihe Tanıklığı”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 363, 2017.

82.Aksoy, M., “Bitlis ve Ahlat’ta Koç-Koyun Başlı Mezar Taşları, Kümbetler ve Damgalar”, *Türk Yurdu Dergisi*, Cilt 37 (69), Sayı 355, 2017.

83.Aksoy, M., “Yerel ve Sözlü Tarih Bağlamında Rize’de Bir Araştırmacı: Recep Koyuncu”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt, 61, Sayı 364, Nisan 2017.

84.Aksoy, M., “Bulgar Damgası mı, Kayı Damgası mı?”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 61 Sayı 365, Mayıs 2017.

85.Aksoy, M.ve Zencirkaya, A., “Arapgir’de Bazı Maddi Kültür Eserleri ve Damgalar”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 367, Temmuz 2017.

86.Aksoy, M. ve Zencirkaya, A., “Kemaliye’de Damgalar ve Doğu Türkistan’dan Gelen Tarihi Belge”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 368, Ağustos 2017.

87.Aksoy, M., “Çamlıhemşin’in Trovit Yaylasına Sibirya’dan Gelen Tarihi Damgalar”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 370, Ekim 2017.

88.Aksoy, M., “Damgaları Adlandırma ve Tanımlama Sorunu”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 371, Ağustos 2017.

89.Aksoy, M., “Duha Türkleri ve Moğolistan Gezi Notları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 372, Aralık 2017.

90.Aksoy, M., ve Biancat, G. Y., “The Tamgawhich Comesto Turkey from the Oldest Known Trousers of the History”, *International Journal of Art and Art History*, Vol. 6, No. 1, June 2018.

91.Aksoy, M., “Mehmed Niyazi’nin Düşünce Dünyası ve İlim İle Zihniyet İlişkisi”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 370, 2018

92.Aksoy, M., “Türk Dünyasında Sosyal Bütünleşme Aracı Olan Bazı Etnografya Eserlerinden Tarih Yazmak”, *Türk Yurdu Dergisi*, Sayı 374, 2018.

93.Aksoy, M., “ Bilinen Kültür Teorilerinin Eleştirisi ve ‘Kültürel DNA Teorisi’ Önerisi”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, Sayı 133, Kış 2018.

94.Aksoy, M. ve Şimşek, İ., “Hozat’ta Koç, Koyun, At ve İnsan Üsluplu Mezar Taşları ile Kilimler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 373, Ocak 2018.

95.Aksoy, M., “Amerika Yerlilerinde Bozkurt”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 374, Şubat 2018.

96.Aksoy, M., “Amerika Yerlilerinde Kilimler, Giyimler, Damgalar”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt 62, Sayı 375, Nisan 2018.

97.Aksoy, M., “Türkoloji’ye ve Taşlara İmza Atan Adam Servet Somuncuoğlu”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı 380, 2018.

Tarihin Sessiz Dili Damgalar*
(A.Yağmur TUNALI)

Tarih, her zaman bir esrarlı alan; el değmemiş meselelerinin bolluğu içinde, zorlu bir geçmiş zamandır. Bilenler; ucunun bucağının bulunmadığını, kuytularına girilmediğini, bütünüyle keşfedilmediğini söylerler. Bunun için, dehlizlerinde keşfe çıkan her meraklıya göstereceği bir yüzü vardır. Ancak, besbelli ki gerçeğinin bir tarafını gösterse de sırlarını her gelene açmaz. Sırna layık olmak lazımdır. Kuvvetli bir isteğin yoğurduğu merakla yol alınır bir alanda yol yürüdüğünüzü bilerek ihtiyatla adım atmak zorundasınız.

Bu zorlu yolculuğa hazırlıklı çıkanlardan Mustafa Aksoy, çalışmalarını hayranlıkla takip ettiğim bir isimdi. Kültür ve sanat tarihçilerinin pek az girdiği bir sahaya dalmıştı. Damgaların diliyle millet karakterinin şifrelerini bulmaya çalışıyordu. Esaslı noktalar yakaladığı ve ilim âlemini sarsacak ipuçları üzerinde delilli ispatlı sözler ettiği anlayanların dikkatinden kaçmamıştı.

İlk yüz yüze tanışmamız, Turan Hoca'nın Türk Dünyası Araştırmaları Vakfındaydı. Sonra, kendisi gibi bir başka açıdan damgalarla uğraşan Servet Somuncuoğlu'nun çalışmaları sırasında daha yakın takip eder oldum. Daha önce çok eser yayımlamıştı. Halk kültürü ve halk inanışları derinleştiği konulardı. Bambaşka şeyler söylüyordu. Halıların, kilimlerin ve taşlara çizilmiş damga ve figürlerin dünden bugüne neyi anlamamızı sağladığı üzerinde sağlam ve o ölçüde çarpıcı fikirlere varıyordu. Yaptığı, mukayeseli çalışmalardı. İlerledikçe artan bir heyecanla, fikirleri kuvvetleniyor ve bunları şevk içinde söylemeye çalışıyordu.

Bu giriş asıl konuya zemin olsun diye yazdım: Çünkü Mustafa Aksoy, bir sosyolog olduğu hâlde, tarihe tarihçilerden daha titiz bakmanın şahane örneğini verdi. Tarihin Sessiz Dili Damgalar, maddi kültür alanında yapılmış, kapsamlı bir çalışma olarak gün yüzüne çıktı. Türklerin tarih içinde yaptığı medeni hamlelerin hemen hepsinde, damga denen şifrelerin rolü, artık daha bilinir hâdedir.

Eserden edindiğimiz bilgilere göre, kitap 18 yıllık bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır. 14 ülkede ve 6 özerk bölgede alan çalışmaları yapılmıştır. Rusya, İran,

---

* Bu makale Yeni Düşünce Dergisi'nde daha önce yayımlanmıştır.

Ukrayna, Türk Cumhuriyetleri ve Balkanlar, tamamen yazarın şahsi gayretiyle taranmıştır. Her bakımdan zor bir işe girildiği açıktır. Konu ağırdır ve yeterince bilinmemektedir. Bunu aşmaya niyet eden, sabırlı ve işini seven araştırmacı için mesele bununla da bitmez: Üniversite ve araştırma kuruluşlarının herhangi bir proje desteği yoktur. Yalnız yürüyecektir.

Mustafa Aksoy'un Damgalar'ını, bu cümlelerin duyurduğu zorluklar içinde düşünmek lazımdır. Ortaya çıkan işin değeri, ona ulaşmak için girilen zahmetin, göze alınan sıkıntının ağırlığıyla paraleldir. Unutmamalı ki desteklenen bir proje hâlinde, ancak geniş bir ekibin başarabileceği hacimde bir iştir. Mustafa Aksoy'un, bu çapta bir çalışmayı tek başına ve kendi imkânlarıyla yürütmesi, döne döne söylenecek ve alkışlanacak bir durumdur. Ayrıca belirtmek lazımdır ki bizim memlekette, bu gayret ve sabırda insan az bulunur. Üniversitelerimiz, ilmî faaliyet adına, daha önce yapılmışlara pek de kayda değer şeyler eklemeyen edinilmiş unvanlar ve unvanlılar barındıran yüksek mekteplerdir. Yüzlerce sosyologdan, hayatımıza dokunan pek az şey çıkar. Binlerce tarihçiden, bu şifrelerin eski ve yeni hayatımıza uzanan muazzam devam fikri üzerinde konuşan, yazan bir elin parmakları sayısındadır.

Evet, bu Damgalar, uzak asırlardan beri aynı yol üzerinde yürüyen bir milletin karakterini anlamamızı sağlıyor. Ne zaman ilk defa kullanıldığını merak edeceğimiz binlerle damganın, onu yaratan milletin tarih içindeki hareketiyle değişmeden doğuda batıda aynı şekillerle devam etmesi, mucizeli bir hâldir. Mustafa Aksoy, bize bunu gösteriyor. Halılar ve kilimlerde, kaya resimlerinde, taşlarda, boy damgalarında, kumaş ve kıyafetlerde, ev eşyalarında karşımıza çıkan bu damgaların her birinin bir hikâyesi ve iç içe anlamları var. Bugün için, “ Biz bunu böyle öğrendik...”, “Cetlerimizden bize böyle geldi...” denmesi de önemlidir. Ancak, damgaların tarihî süreç içinde anlamlarında ve adlandırılmalarında bazı farklılıklarla karşılaşılıyor. Bu durumda iki nokta öne çıkıyor: Şekiller bir türlü aktarılırken ve değişmeden devam ederken, belli bir mana kaybı da söz konusu oluyor.

Mustafa Aksoy'un çalışması, bu kaybın derinleşmeye başladığı bir noktada başlamış ve bir hayli mana da kurtarılmış olabilir.

Bir konuyu hatırlatarak bu çalışmanın değerine ve özelliğine dikkat çekmek de gerekecektir: Halı ve kilim hakkında, yazmalarda, işlemelerde, mendillerde ve benzeri

giyim kuşamlarda bir ölçüde çalışmalar yapılmıştı. Mezar taşları üzerinde de bazı çalışmalar vardı. Özellikle sanat tarihçiliğinin konusu hâlindeydi. Fakat konunun tarih, kültür teorileri ve sosyolojinin bakışıyla incelenmesi eksikti. Üstelik bütün damgalara ulaşılmış, neyi ifade ettikleri de tespit edilmiş değildi. Türk el sanatları ve klasik sanatlar üzerinde yaptığımız televizyon programlarının araştırmaları sırasında, bu eksikliği biz de hissetmiştik.

Mustafa Aksoy'un eseri, hem tarihî bir perspektif vermek, sosyal hayatı yorumlamak ve hem de bugünden yarına devamını tespit etmek bakımından bütünlüklü bir bakışı veriyor. Şüphesiz, bütün damgalar ve kullanıldıkları yerler bulunmuş değildir. Gidilememiş yerler (Mesela, Doğu Türkistan, Doğu İran, Afganistan, Doğu Sibirya), görülememiş eserler vardır ve olacaktır. Ancak, artık bütün Türklük için, derli toplu bir damgalar kitabı elimizdedir. Üzerine eklenerek eksikler tamamlanacaktır. Bu amaçla Mustafa Aksoy'un araştırmalarına devam ettiğini biliyoruz. O, Tarihin Sessiz Dili Damgalar adlı eserinin Temmuz 2014'te yayımlanmasından sonra, bu çalışmanın devamı olmak üzere yine bir yerden destek almadan, Ağustos 2014'de Tataristan, Başkurdistan, Samara, Çuvaşistan, Mari El ve Komi özerk bölgelerinde saha araştırmaları yapmıştır.

Tarih başta olmak üzere sosyoloji, antropoloji, halk bilimi, mitoloji, etnografya gibi bilimlerin bilgileri kullanılarak, disiplinler arası bir çalışmanın yürütüleceği bir alanın ilk taraması ve çıkış noktası bu kitaptır. Bilinen tarih devirlerinden itibaren, damga olarak nerede neyiz varsa, açığa çıkarılması için Mustafa Aksoy'un eserinin böyle bir tetikleyiciliği de olacaktır.

Bu bakımdan, Tarihin Sessiz Dili Damgalar'ın basılmasını bir büyük başlangıç, daha ileri giderek milat kabul etmek yanlış olmayacaktır. Sevgili Mustafa Aksoy'un, Sevgili Servet Somuncuoğlu ile bir bölümü itibarıyla beraber ve paralel yürüttükleri çalışmanın da, önemli bir ayağıdır. Bunu tespit etmek de zevkli bir vazifedir. Mustafa Aksoy'u, Türkolojinin en parlak isimleri arasında yerini pekiştirmiş olarak görmek de zevkli vazifedir.

Mustafa Aksoy'un Tarihin Sessiz Dili Damgalar adlı abidevi eserinde, medeniyetimizin şifrelerini de veren damgaların damgası vardır.

**“Gezgin Sosyolog” Mustafa Aksoy’un Muazzam Eseri:
“Tarihin Sessiz Dili Damgalar”***

(Erol KILINÇ)

O azimli bir adamdır: 1986’da Fırat Üniversitesi’nden mezun olduktan sonra 1989’da İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde “*Safahat’taki Bazı Kavramların Sosyolojik Tahlili*” konusundaki teziyle yüksek lisansını, 1995’te aynı yerde “*Kültür Sosyolojisi Açısından Elazığ ve Ağrı Köylerinde Aileye, Evliliğe ve Sosyal Hayata İlişkin Gelenekler*” adlı teziyle de doktorasını yaptı. O, saha araştırması tutkunedir. Sosyolojik kanaatlerini, sosyolojinin kurallarına uyularak, konunun araştırılması gereken alanlarında dağ-tepe, şehir-çadır demeden, uzaklığına-yabanlığına aldırmadan, yorulmadan bezmeden araştırır, tasnif eder, kıyaslar, değerlendirir ve tesbitlerini ortaya koyar. Hüküm verirken de böyle bir zihin faaliyeti ve emek mahsulü olan çalışmasından elde ettiği bilgilerle hüküm verir.

Sosyolojide bu metodun zaruretle uygulanmasından yanadır. Terim ve tariflerin bize has olması gerektiğini, Batı’dan ithal terminoloji ve tanımlamaların bizim kültürel ve sosyolojik gerçekliklerimizi anlamlandırmada yetersiz olduklarını, bu terminolojiye dayanan izahların zorlama ve yakıştırma seviyesinde kaldığını, bizim meselelerimizi açıklamağa ve anlatmağa yetmediğini her vesileyle yazar ve söyler. Bu yönleriyle emsallerinden ayrılır ve ilgi çekici bilimsel değerlendirmelerle ufuk açıcı bir ilim adamı olduğunu ortaya koyar.

Bu yaman ilim adamı, “*Tarihin Sessiz Dili Damgalar/ The Silent Language of History Damgas*” adıyla, bir sayfası Türkçe, karşılık sayfası İngilizce olmak üzere, ansiklopedik ebatta 440 sayfa tutan, yarısından sonrası sırf resimlerden ibaret kıyaslanabilir verilerin grup grup tanıtılıp gösterildiği malzemelerden oluşturulmuş, heyecan verici bir saha araştırması eseri ortaya koydu. Burada ele aldığı ve belgelendirdiği “damga”ların, belki de Türklere has alfabenin bile teşekkülündeki temel şekilleri oluşturduğu ve “anamlı işaretler” olan damgaların bu nokta-i nazardan dahi ele alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bu konuda şuna dikkatimizi çekmiştir: “Mesela (H.N.) Orkun,

* Bu makale ” türkyorum.com” sitesinde daha önce yayımlanmıştır.

ilk baskısı 1941’de yapılan eserinde Türk yazısının ‘fikir belirten işaret’(ideogram, ideografik) anlamına gelen kaya resimlerinden oluştuğunu Y. D. Polivanov’a atfen belirtir Aksoy. Esin de ‘bilhassa ki MÖ. IV. Yüzyıllarından sanılan Esik Mezarı’nda, gümüş bir kap içinde, Kök-Türk harflerinin arkaik şekli olduğu sanılan harfler ile yazılmış ve Kazak âlimlerine göre, iki harfi yalnız Türkçede olan birer yazı bulundu. Bu çok önemli buluş, Kök-Türk yazısının Miladdan önce, belki Aristov, Orkun ile Kisilev’in sandıkları gibi, damgalardan gelişerek teşekkül ettiğini gösterir’ der.

Orhun alfabesinin Türk damgalarından türemiş olduğuna dair teori, ilk defa olarak Aristov tarafından ifade edilmiştir. Ona göre ‘Orhun alfabesindeki 38 işarettten 29’u günümüzde boylarda kullanılan tamgalara benzemekte veya şekil itibariyle yakınlık arz etmektedir.’ Kuzeyev ise ‘Amanjalov’un tamgaları birer ideogram veya logogram olarak ele alma yönündeki önerisi ilgi çekmektedir’ der Aksoy. Kuzeyev eserinde Başkurtlardaki aile damgalarından çok sayıda örnekler verir. Bu damgalar dikkatlice incelendiğinde bir çoğunun ilk Türk alfabesinde de olduğu görülmektedir. Türkiye’de yapılan bir araştırmada da bir çoğu Orhun ve Yenisey yazıtlarında kullanılan damgalardan yirmi bir tanesinin Ahlat mezar taşlarında kullanıldığı tespit edilmiştir”*.

Burada yazar, Orhun alfabesini kasdetmekle beraber, bu kitabelerin çok yüksek seviyede bir metin olduğunu dikkate alarak, alfabenin ve dilin bu seviyeye gelinceye kadar geçirmiş olduğu maziye de içine almak üzere “ilk Türk alfabesi” ibaresini kullandığını da özellikle belirtmektedir ki, haklıdır.

Mustafa Aksoy'a göre "Türkler, zaman zaman dillerini, alfabelerini, dinlerini, fizikî coğrafyalarını, devletlerini değiştirmişler, ancak damgalarını değiştirmemişlerdir. Fakat tarihî süreç içinde damgalarına yeni ilaveler yapmışlar. Mesela yeni aileler ve oymaklar meydana geldikçe, yeni damgalar kullanmışlardır. Bu nedenle Türk tarihini ve sosyal coğrafyasını damgaları takip ederek öğrenmek ve yazmak mümkündür."

Saha araştırmaları yapılarak 18 yılda hazırlanan kitapta, en çok kullanılan 208 damganın çizimi verilmiş, bunların kullanıldığını belgeleyen 579 fotoğraf konulmuştur ki, bu malzeme araştırma yapılan 14 ülke ile 6 özerk cumhuriyetten elde edilmiştir. Ayrıca bir de damgalar dizini oluşturulmuştur.

Yine bu damgalar/ özel anlamlı işaretler, bugün etnik köken ayrılığı kandırmacısıyla farklı kökenlerden geldikleri söylenen ve buna inandırılarak yanlış kanaatlere ve eylemlere sürüklenen zümrelerin, aslında bir ve aynı kültürel kökten olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Halı ve kilimlerde, mezar taşlarında tarihin derinliklerinden bugüne anlamlı işaretler gösteren, Orta Asya'dan Anadolu'ya ve Balkanlara kadar çok geniş bir coğrafya alanına yayılmış olan bu kültür unsurlarını arayıp bulmak ve ilim âleminin gözlerinin önüne sermek suretiyle büyük bir hizmeti hakkıyla yerine getiren bu genç âlim, bundan 27 yıl önce hakkın rahmetine kavuşmuş olan büyük dava adamı ve sosyal bilimci Prof. Dr. Mehmet Eröz'ün eserlerinin yayınlanmasına da öncülük etmekte, Eröz'ün yürüdüğü yolda daha ileri merhalelere doğru tevazu içinde çalışmalarına devam etmektedir. Kendisine "Yolun ve bahtın açık, nüfuz-ı nazarın güçlü, zihninin berrak, kalemin kıvrak olsun!" diyor, tebriklerimizi sunuyoruz.

“Tarihin Sessiz Dili Damgalar” Üzerine Mustafa AKSOY İle Söyleşi*

(Ahmet VURGUN)

Kültür tarihimizde pek çok boşluk söz konusudur. Özellikle söz konusu etnografya eserleri olduğunda bu daha açık bir şekilde kendini gösterir. Bazen halılarda, resimlerde gördüğümüz, bazen evlerin dış cephelerinde karşılaştığımız maddi kültür unsurları olan işaretler, damgalar, motifler yani kısacası Türk kültür tarihinin etnografik eserleri hakkında, sosyolog Mustafa Aksoy tarafından kapsamlı bir çalışma hazırlandı. Mustafa Aksoy, Prof. Dr. Kemal Üçüncü'nün de belirttiği gibi, sosyoloji disiplininin gelen ve bütün akademik kariyerinde Z. Fahri Fındıkoğlu, Mehmet Eröz çizgisini takip eden, sahaya, kültüre bizatihi temas etmeye önem veren bir Türkolog ve akademisyen.

Mustafa Aksoy hocamızla, Türk kültür coğrafyasını karşı karşıya gezerek 18 yıllık bir emek sonucu ortaya koyduğu “Tarihin Sessiz Dili Damgalar” kitabı üzerine konuştuk. Bu eser, “Yeni Ufuklar Derneği” tarafından, “2014 Türk Kültürüne Hizmet Ödülü” ve ABD’de yaşayan Türklerin, Türk asıllı Amerikalıların ve Amerikalı Türk dostlarının oluşturduğu sivil toplum kuruluşu olan “Turkish Forum” tarafından “2014 Yılında Alanlarında İz Bırakmış En Başarılı Meslek İnsanları” ödülüne layık görüldü.

1-Sayın Hocam damgalar konusundaki araştırmalarınız nasıl başladı ve bu süreçte neler yaşadınız?

Fırat üniversitesinde sosyoloji okudum. Doktora tezimde saha çalışmalarını Elazığ ve Ağrının sosyal yapısı hakkında yaptım. Ancak öğrenciliğimden beri şahsen hiç karşılaşmadığım rahmetli sosyolog Prof. Dr. Mehmet Eröz’e özel bir hayranlığım vardır. Bu nedenle olabildiğince onun sosyoloji anlayışı takip etmeye çalışırım. Bu bağlamda doktora tezimi yaparken amatörcede olsa etnografya eserleri hakkında bilgiler topluyor, etnografya ve antropoloji eserleri

* Bu makale “kirmizilar.com” sitesinde daha önce yayımlanmıştır.

okuyordum. Tezimin bitmesinden yaklaşık bir yıl sonra Nubihar Dergisi'nin Haziran 1996 sayısını gördüm. O kapak konunun önemini sanki kafama çakmıştı. Çünkü ben sosyologları sosyal grupların hekimi olarak düşünürüm.

Ekim 1996'da ise Uluslararası Hoca Ahmet Yesevi Türk-Kazak Üniversitesi adına araştırmalar yapmak üzere Kazakistan'ın Türkistan şehrine gitmek üzere İstanbul'dan uçağa bindim. Taşken havaalanından çıktıktan sonra Türkistan şehrine kadar gittiğim (yaklaşık 300 kilometre) yol boyunca çeşitli yerlerde söz konu derginin kapağındaki damganın benzerleriyle karşılaştım. Böylece akademik anlamda Ekim 1996'da damgalar hakkında çalışmam başlamış oldu ve halen çalışmalarına devam ediyorum. Bu zamana kadar 14 ülke ve 11 özerk bölgede kendi imkânlarımla saha çalışmaları yaptım.

Araştırmaya başlamak kolay oldu ancak süreç hayli zordu. Çünkü saha araştırmalarının en büyük zorluğu, zaman ve maddi kaynak, ne yazık ki bunun ikisi de bende yoktu. O nedenle zaman zaman geceleri seyahat etmek gündüzleri ise araştırma yapmak, bazen de arazide yatmak zorunda kaldım. Diğer yandan biricik oğlum Mehmet Niyazi'ye babalık görevimi yerine getiremedim. Kitap Temmuz 2014'de basıldığında oğluma baktım boyu benden uzun 19 yaşında bir delikanlı olmuştu. Yani araştırma gözyaşları, hasret, kısaca maddi ve manevi acıların sonucu ortaya çıktı.

Bunlardan pişmansınız deseniz oğlumun hasreti hariç hiç birinden pişman değilim. Zaten pişman olmadığımından dolayı kitabın basılmasından bir hafta sonra bankadan kredi çekerek Tataristan, Çuvaşistan, Başkurdistan, Mari El ve Komi özerk cumhuriyetlerine yani Urallara gittim.

2- Hocam, bildiğiniz gibi, halı-kilim, arkeoloji buluntuları gibi etnografya eserlerindeki şekiller “sembol, motif, im” gibi kavramlarla ifade ediliyor, ancak siz damga kavramını kullanıyorsunuz. Bu bağlamda damga nedir, hangi özellikleri taşır ve bizlere neyin mesajlarını verir?

Damgalar, geniş anlamda bir dilin alfabeleri sosyal grupların tarihî mirası ve soyut anlatılar biçiminde tanımlanabilir. Damgalar bir nesneyi ya da nesnelere ifade etmenin ötesinde, daha çok insanla ilgili soyut dünyayı ifade eder.

Damga kavramı Türk-Moğol halkları tarafından kullanılmakta olup, damgaların nasıl oluştuğu konusunda kesin bir hüküm yoktur. Ancak genel olarak, kayalardaki işaretlerin, resimlerin zamanla damgalara dönüştüğü genel kabul görmektedir.

Damgaların kullanılma amaçları, isimleri ve anlamları hakkında ayrı bir çalışma yaptığım için şimdilik şu kadarını söyleyebilirim. Damga kavramı Türkçe olup Ruslara da Türklerden geçmiştir. Diğer Hint-Avrupa halklarında damga kelimesi olmadığı gibi onlar eşyalarında damga kullanmamıştır. Türkler damgalarla ülke

sınırlarını belli etmek, eşyalarını belirlemek, boylarının işreti olması amacıyla kullanmışlardır.

Burada belirtmeden geçmeyeceğim, 24 Oğuz damgası yakıştırmadan ibaret olup Türklerin 24 değil binlerce damgası olduğu gibi o damgalara Oğuz damgaları demek de yanlıştır; çünkü o damgalar diğer Türk boylarında da var. Bu nedenle ben damgaları genel anlamda Türk damgaları olarak isimlendiriyorum.

Türk damgalarının en büyük özelliklerinden biri de bu damgalardan bazılarının zamanla Türklerin kadim Türk alfabesi meydana getirmiş olmalarıdır. Diğer yandan damgaların dinî kökenleri de vardır. Çünkü bilinen ilk damgalar yüksek yerlerde ve dinî törenlerin yapıldığı yerlerde karşımıza çıkıyor.

3- Koçbaşı damgası ve mezarlardaki damgaların anlamı ve önemi hakkında bizlere neler söylemek istersiniz?

Damgaların anlamları ve mitolojik kökenleri hakkındaki çalışmalarım devam ettiği için koçbaşı damgasının anlamı hakkında kısaca şunları söyleyebilirim.

Türkiye’de yapılan çalışmalarda koçbaşının “yiğitlik, erkeklik, üretkenlik” anlamları taşıdığı Türkiye’deki yazılı eserlerde ifade edilmektedir. Ancak ben koç ve koçbaşının tarihi ve dini anlamında da olduğunu düşünüyorum. Çünkü Hunlar hakkında yazılan eserlerde Hunlarda tanrılara kurban edilen hayvanların arasında en makbul olanı koçtu. Ayrıca Türkler’de kurban hayvanlarından özellikle at ve koç mezar taşı olarak da kullanılmıştır.

Koçbaşı damgası, kadimliği göz önünde tutulduğunda, Türk kültürünün bir mührü gibi bugün halâ Altaylar’dan Ön Asya ve Balkanlara kadar uzanan coğrafyadaki çeşitli mezar taşlarında, halı ve kilimlerde varlığını sürdürmektedir. Ayrıca Anadolu’da ananevi anlayışa göre, dokunan halı ve kilimlerdeki hâkim damga koçbaşısıdır. Mezar taşlarındaki koçbaşı damgası, özellikle Doğu Anadolu mezarlarında yaygın olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda, koç heykelinin en son örneklerini de Tunceli ilindeki mezarlıklarda görmekteyiz.

Türk halı-kilimlerinin genel karakteristik özelliğini koçbaşı damgasının oluşturduğunu düşünüyoruz. Rásonyi’ye göre de, Yenisey boylarında ve bir müddet Moğolistan’da yaşayan Kırgızlar’ın keçe cinsinden halılarının üzerindeki damgalar da koçbaşı damgalarıydı. Bu nedenle koçbaşının ve çok yaygın olarak koçbaşı damgası adıyla bilinen damganın Türk tarihinde özel bir yeri var.

Yapmış olduğum araştırmalara göre koçbaşı damgası âdeta Türklerin ortak imzasıdır. Çünkü bugüne kadar yapmış olduğum araştırmalarda her yerde bu damga en azından isim olarak “koçbaşı” ya da “koç boynuzu” olarak ifade

ediliyor. Diğer yandan koç-koyun heykelli mezar taşlarını sadece Türklerde görüyoruz. Bu mezar taşlarının olduğu bir yer görürseniz bilin ki orada Türkler yaşamıştır.

Bu konuda Altaylarda, özellikle Minusinsk müzesindeki koç heykelleri konusundaki çalışmalarıyla tanınan Borisenko ve Khudyakov, şöyle der: “İnsan ve hayvanların (koç, koyun, aslan, at) taştan yontulmuş heykelleri eski Türklerin ana eserlerindedir. Bunun gibi anıtlar ilk defa 1722’de, D. G. Messerschmidt ve F. I. Strahlenberg tarafından Minusinsk bölgesinde bulunmuştur. Ayrıca Strahlenberg bunların Minusinsk Tatarlarının kültü olduğunu ifade eder. Çin kaynakları da koç, koyun, at ve insan heykellerini M.Ö. 1000 ilâ M. S. 1000 yılları arasında tarihlendirerek bu eserlerin eski Türklere ait olduğunu belirtirler.”

Rus ve Çin kaynaklarındaki yukarıdaki bilgilerin aksine koçbaşlarının tarihî gerçekliğinden haberdar olmayan ya da ilmi siyasete alet eden Cemşit Bender şunları ifade eder: “Kürt yerleşim merkezlerinde bulunan mezarlıklarda tanrılara kurban olarak sunulan koyun ve koç mezar taşlarına rastlanılmıştır. Erciş, Van, Ahlat, Dersim kentleri ile dolaylarındaki mezarlarda bulunan bu eserlerin bazıları Van Müzesi’ne teslim edilmiş, bir bölümü de okul bahçelerine ya da resmî dairelerin giriş kapılarına yerleştirilmiştir. Bu tür mezar taşları ile ilgili olarak derinliğine bir inceleme yapılmamıştır. Dersim’in Ovacık ilçesi Kozluca köyü mezarlığında bulunan iki koç mezar taşında, koçların gövdelerinde Güneş tanrısı Şimig/Şamaş’a âit semboller vardır. Şimig, günümüzdeki Kürtlerin ataları olan Hurrilerin güneş tanrısıydı. Daha sonraki dönemlerde Şamaş adını almıştır. Mezar taşlarının üzerinde, güneş sembolünün yanı sıra kılıç, yay, balta, tüfek, kama, makas, ibrik, süvari, insan tasvirleri, at, geyik, keçi, koç ve koyun gibi hayvan motifleri de görülmektedir”.

4-Etnografya eserlerinin, tarih yazımı ve kültür araştırmalarındaki yeri hakkında neler düşünöyorsunuz?

Türkiye'deki etnografya eserlerindeki Şekil ve damgaları Anadolu tarihi ve coğrafyasıyla izah etmek pek mümkün değildir. Örneğin, saha çalışması yapılarak ve konu hakkında önceden yapılan çalışmalardan hareketle hazırlanan Tarihî Kaynak Olarak Sibiryaya Halkları Motifleri adlı eserde, Türkiye'deki etnografya eserlerinde görölen neredeyse bütün damga, Şekil ve süs örneklerini görmek mümkündür. Hatta bu eserde, bölgeler günümüzde dahi İslamiyet ile tam anlamıyla henüz tanışmamış oldukları halde, Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden sonra oluşan, özellikle de Selçuklu sanat anlayışıyla bağlantılı açıklanan ve Rumî sanatı olarak ifade edilen süsleme örneklerinden buralarda bolca bulunduğu görölmektedir.

Burke'nin tarihçiler için söylediği şu sözler önemlidir: "Tarihçiler, imgelerden yararlandıklarında bile, bunları kitaplarında yorumsuz bir Şekilde kullanır ve tasvirlerle sadece birer resim olarak yaklaşırlar. İmgenin metin içinde ele alındığı durumlarda, bu kanıtlar yeni yanıtlar sunmak veya yeni sorular yöneltmekten ziyade, yazarın başka yolla zaten varmış olduğu çıkarımları göstermek amacıyla kullanılır". Burke'nin tarihçiler için ifade ettiği bu görüşler, aslında sosyal bilimlerde hâkim olan genel anlayıştır. Bu bağlamda sanat tarihçilerinin dahi etnografya eserlerinden yeterince faydalandığını söylemek mümkün değildir. Bann, ise "...bir imgeyle karşı karşıya geldiğimizde tarih ile karşı karşıya geliriz" der. Burke de çeşitli araştırmacılara yaptığı atıftan hareketle, "Kiliselere resimler kitaptan okuyamayanlar duvarlara bakarak okuyabilsinler diye konur" der.

Kültür tarihçisi Rothacker'in "her milletin, her medeniyetin kendisine göre bir üslubu olup hepsi de kendi üslubuna kuvvetle bağlıdır" ifadesi etnografya eserlerinin değerlendirilmesinde bize önemli ipuçlarını verir.

Türkler, zaman zaman dillerini, alfabelerini, dinlerini, fiziki coğrafyalarını, devletlerini değiştirmişler, ancak damgalarını değiştirmemişlerdir. Fakat tarihi süreç içinde zamanla damgalarına yeni ilaveler yapmışlar. Mesela yeni aileler ve oymaklar meydana geldikçe, yeni damgalar da kullanılmaya başlanmıştır. Bu nedenle Türk tarihini ve sosyal coğrafyasını damgaları takip ederek öğrenmek ve yazmak mümkündür.

Sonuç olarak, etnografik eserler üzerindeki damgalar sosyal grupların tarihini taşıyan Şifreler niteliğindedir ve günlük hayatta konuşulan dilden bağımsızdır. Bu dil, damgalara dayalı ayrı bir anlatım dili ve ayrı bir iletişim aracıdır. Hatta damgaların dili, alfabe ile ilgili (yazıyla ilgili) olan dilden her zaman önce gelir.

5-Hocam damgaların geleceği konusunda ne düşünüyorsunuz?

Türkler dünya tarihinde var olduğu sürece damgaların da olacağına inanıyorum. Çünkü geleneklerin özelliği ve damganın tarihi seyri bize bu bilgiyi veriyor.

6-Damgalar Türk Dünyasının kültür birliğine nasıl bir katkı yapabilir?

İnsanlar arasındaki duygudaşlığın en belirgin özelliklerinden biri ortak değerler ile bunların farkında olmaktır. Dolayısıyla Türk dünyasının ortak değerlerinden biri olan damgalar atlasını yazabilir ve bunu insanlarımıza anlatabilirse Türk dünyasının kültürel birliğine önemli katkı yapmış oluruz. Mesela saha çalışmalarında gördüğüm etnografya eserlerinin kimlere ait olduğu öğrenmek için bu damgayı niçin kullanıyorsunuz sorusunu sorduğumda herkes bu bizim geleneğimiz, kültürümüz diyordu. Genel olarak insanlardan bu kültür unsurlarının kökeni ve tarihi seyri hakkında bilgi sahibi olması beklenmez. Ancak konu hakkında araştırma yapanların bilmesi gerekir.

Eğer etnografya, arkeoloji ve kaya resimleri gibi maddi kültür unsurları karşılaştırmalı çalışıldığında Türk Dünyası'nın kültür birliğinin temel unsurlarını ortaya konmuş oluruz. Mesela Tunceli'deki koçbaşı heykel ve balbalların tarih sahnesinde ilk görüldüğü yerlerin Altaylar, Şırnak, Hakkâri, Van, Antalya, Edirne veya Balkanlarda çeşitli eşyalar üzerindeki işaret ve damgaların kökeninin, Altay kaya resimleri ise kadim Türklerin arkeolojik eserleri olduğunu bilip bunları kamuoyu ile paylaşırsak Türk Dünyası'nın kültürel beraberliği için önemli adımlar atmış oluruz.

7- Hocam sosyolojiye âşık olduğunuzu biliyorum. Ancak sizi genelde tarihçi sanıyorlar. Bu sorun nereden kaynaklanıyor? Uzmanlık alanınız hakkında kısaca bilgi verir misiniz?

Lisansım Fırat Üniversitesi Sosyoloji, yüksek lisans ve doktora İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsündedir. Doktora tezim “Kültür Sosyolojisi Açısından Elazığ ve Ağrı Köylerinde Aileye, Evliliğe ve Sosyal Hayata İlişkin Gelenekler” dir.

Bilindiği gibi sosyolojinin çeşitli alt dalları var. Ben ise 1990’dan beri sosyolojinin alt dallarından uygulamalı sosyoloji, kültür sosyolojisi ve tarih sosyolojisi alanında çalışmalar yapıyorum. Bu zamana kadar 14 ülke ve 11 özerk bölgede kendi imkânlarımla araştırmalar yaptım. Bu bağlamda ben insanların geleneksel kültür yapılarıyla ilgili çalışmalar yapıyorum. Dolayısıyla bunların tarihi köklerinden haberdar olmadan çalışmalar yapmak köksüz ağacı tanımlamak gibi olduğundan kitaplarımda ve makalelerimde tarihi bilgilere olabildiğince yer vermeye çalışıyorum.

Yapmış olduğum sosyoloji çalışmaları, aslında rahmetli sosyolog Prof. Dr. Mehmet Eröz’den sonra unutulduğu için yani Türkiye’de sosyoloji çalışmaları genelde siyaset sosyolojisi ve popüler sosyoloji anlamında yapıldığından çalışmalarındaki farklılık sebebiyle beni tarihçi sanıyorlar. Benim anlayışıma göre sosyoloğun ayaklarından biri sosyoloji diğeri de tarih üzerinde olmalıdır. Bunun yanında araştırmasının özelliğine göre sosyal bilimlerin diğer alanlarında da gezmesi gerekir. Özet olarak disiplinler arası sosyoloji çalışmaları yapıyorum, kültür tarihini seviyorum, fakat sosyoloji ilk ve son aşkımdır.

8- Kimseden maddi destek almadan 14 ülke ve 6 özerk bölgede saha araştırmaları yaparak hazırladığınız kitabınız Temmuz 2014’de “Tarihin Sessiz Dili Damgalar” adıyla 18 yıllık çalışma sonunda yayınlandı. Damgalar hakkındaki araştırmalarınız bu kitap ile tamamlandı mı, yoksa yeni çalışmalarınız var mı?

Bahsettiğiniz çalışma benim için bir bakıma giriş kitabıdır. Amacım Türk kültür ve siyasi coğrafyasının önemli merkezlerinde araştırmalar yaparak Saha Özerk Cumhuriyeti’nden (Yakutistan) Alaska’ya geçmektir. Birde damgaların çeşitli Türk coğrafyasındaki adlarını ve mitolojik anlamlarını karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Kısmet olur da bunları yapabilirsem damgalar konusundaki çalışmalarımı tamamlamış olacağım.

9-Hocam verdiğiniz bilgiler için teşekkür ederim. Ancak sormadığım, fakat söylemek istediğiniz konular varsa onları da öğrenmek isterim.

Ben de ilgi gösterip bu mülakatı yaptığınız için size teşekkür ederim. Temel olarak söylemek istediğim şu olabilir. Bir sosyal konuda araştırma yapıyor ve kalıcı eser bırakmak istiyorsanız mutlaka disiplinler arası bir çalışma yapmanız gerekir. Uzmanlık alanınız ne ise bir ayağınız onun üzerinde, diğeri de tarih üzerinde olmalıdır. Diğer yandan her sosyal olay bir sosyal ortamda meydana geldiği için sosyolojiyi görmezden gelemezsiniz. Yani herkesin benim gibi sosyolojiye âşık olması şart değil ancak sosyolojiyi görmezden gelemezsiniz.

Tarihin Sessiz Dili Damgalar Üzerine Görüşler *
(Mehmed NİYAZI)

Mustafa Aksoy, sorumluluğunun bilincinde bir bilim adamıdır. İhtisas alanı olan sosyolojiye dair çok değerli eserleri var fakat bu yazıda ele alacağımız kitabını, hazırlanmaya başladığı andan itibaren yakından takip ediyorum; gerçekten hem üzerinde alın teri var; hem de milli bütünlüğümüz için çok önemli bir çalışma. Türk tarihi ve coğrafyası konusunda Osman Yorulmaz, önsöz olarak çok değerli bir makale yazmış. Birçok milletin tarih sahnesine çıktığı bölgeler vardır; nüfuslarına, milli güçlerine oranla çevrelerini kendi nüfuz bölgelerine almışlardır. Mesela Ruslar, Çinliler bu tip milletlerdendir. Fakat bu kıstas Türkler için geçerli değildir. Altay ve Sayan dağları havalisinde tarih sahnesine çıkan Türkler, üç kıtaya damga vurmuşlardır. Cengiz Han'ın başkenti Karakurum nerede; kendisinden bir iki nesil sonra kuşatılan Hamburg nerededir. Türklerin eski dünya kıtalarına dağılmalarını Osman Yorulmaz şöyle anlatmaktadır: “Geçmişte ve günümüzde dünyanın farklı coğrafyalarında görülen Türklerin tarihi, onunla ilgilenen herkeste şaşkınlık yaratmıştır. Aynı anda Çin'in kuzeyinde, Kafkaslar'da, Orta Avrupa'da, Kazakistan'da, Yakın Doğu'da, Anadolu'da yaşayan insanların Türk olmalarının şaşkınlık yaratması gayet tabiidir. Peki Türkler kimdir, nerede ortaya çıkmışlardır ve nasıl bu kadar geniş bir coğrafyaya dağılmışlardır?” Ne yazık ki Batılıların tarih anlayışlarının peşine takılmışız. Alman Prof. Neumark, Boğaziçi'nde talebeleriyle gezerken şunu söyler: “Sizler farkında değilsiniz ama, onlar (Avrupalılar) şu gerçeğin farkındadırlar; tarihten Türkler çıkarılırsa, onların tarihleri kalmaz. Osmanlı arşivi tam olarak ortaya çıkarsa, bugünkü tarihlerinin yeniden yazılması gerekir.” Evet, biz Avrupa'nın peşine takıldıkça, onlar bize, bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da her şeyi yuttururlar. Mustafa Aksoy, ilk yazılı kaynaklardan ‘Damgaların Diline’ ulaşmış, ceddimizi orta yere koymuştur; yani bizi sarmalayan kefenin ortasına baltayı vurmuş, geçmiş tarihimizi günışığına çıkarmıştır: “Damgalar hakkında yapılan çalışmalarda genel olarak iki belirleyici unsur göze çarpar. Bunlardan birincisinden, araştırmacılar, hangi bölgede araştırma yapmışlarsa, tespit ettikleri halı ve kilimler ile onların taşıdığı damgaları genelde o bölgeye özgü olarak tanımlamışlardır ve bunların çok daha

* Bu makale daha önce yazarı tarafından yayımlanmıştır.

geniş coğrafya üzerinde buralara taşınmış olabileceklerini bilinçli veya bilinçsiz bir biçimde göz ardı etmişlerdir. Bir başka deyişle, araştırmacılar, damgalar ve etnografik belgelere dair tespit ve açıklamalarında yerelden genele ulaşmamışlar ya da ulaşmak istememişlerdir.”

Mustafa Aksoy, ilim adamlığının verdiği temkini elden bırakmayıp Türk ve Kürt’ü karşı karşıya getirmek istediklerini açıkça ortaya koymuyor. Fakat kitabının bir yerinde bakın ne diyor: “Kürt halı- kilimleri konusunda Batılı kaynaklarda uzman olarak gösterilen Amerika Birleşik Devletleri’nin eski Şam büyükelçilerinden Eagleton ve benzerlerinin çalışmalarında Türk halı-kilimleriyle damgaları, Kürt halı-kilimleriyle damgaları olarak ifade etmişlerdir. “Fakat Eagleton bir ilim adamı değildi; bir diplomattı, onun derdi hakikati gün ışığına çıkarmak değil, Amerika’nın menfaatini savunmaktı. Türk’le Kürt’ün karşı karşıya gelmesi Ortadoğu’da kimin menfaatine hizmet eder, buna bakmak yeterlidir. Mustafa Aksoy iyi bir araştırmacı olduğundan biraz daha iyi aşağıda hükmünü ortaya koyuyordu: “*Bazı araştırmalarda da Anadolu’da tespit edilen kimi damgalar; Çatalhöyük, Ahlatlıbel, Polatlı, Karataş, Semahöyük ve Alacahöyük kazılarında bulunan birtakım şekillere benzetilerek açıklama yoluna gidilmiştir. Yukarıda ifade edilen anlayışları sorgulamadan kabul ettiğimizde Kürtlere ve Anadolu’ya mahsus olduğu ifade edilen damgaların aynılarının Sibiryaya ve Tataristan’da, hatta Amerika yerlilerinde görülmelerini nasıl izah ederiz?*” Kürt deyince Ortadoğu halkı akla gelmektedir. Halbuki nerede Türk varsa, orada Kürt yok mudur? Kazakistan’da, Kırgızistan’da, diğer Türk cumhuriyetlerinde bulunmuyor mu? Mesela M.Ö. 1700-1200 yıllarına ait Yenisey kaya resimleri, Sibiryaya, Köymen gibi belirli bölgelerde görülen Avrupalı tarihçilerin bunların Türk olduklarına dair belirli ibareleri görmezlikten gelmişlerdir. Hele Yenisey abidelerine baktığımız vakit; “Ben Kürt beyi Alp Urungu” diye başlar, ardından da bu dünyada Türk milletine doymadığını belirtir. Bir milletin tarihi yoksa, o milletin milli bütünlüğü tarumar edilir. Kültür Bakanlığı, Anadolu’daki belediyeler “Tarihin Sessiz Dili Damgalar” adlı kitabı basıp halka dağıtmalı, milli bekamızı ortaya koyan bu eser geniş okuyucu kitesine kavuşmalıdır. Mustafa Aksoy, ceddimiz seni alnından öpecektir.

Bilimin Mabedinde Yöntem Meselesi Usül ve Esas*
(A. Yağmur TUNALI)

İlim hayatımızın perişanlığını anlamak için akademisyen olmaya gerek olmadığı açık. Daha genel bir ifadeyle söyleyeyim: XXI. asrın başları itibâriyle, ilimde ve bilgi edinmede üniversite en büyük pay sahibi görünse de en değerli patentine sahip değil. Bu durumda, “kalite” problemiyle karşı karşıya olduğumuz, ikinci ve can alıcı bir tespittir.

Yolun bu noktasında, düşünce ve yaratış bakımından üniversitelere bakmak, limon ekşiliğindedir.

Evet, düşünce tek başına üniversite tarafından temsil edilmiyor. Bu doğru. Dün de böyleydi. Muhtemelen bilinen tarih devirlerinde de böyleydi. Bugünün farkı, ağırlığın kaymasıdır. Görünen o ki, fikir üretme bakımından üniversite bugün gerilere düşmüştür. Düşüncenin ağırlık merkezi, bazı medya organlarına, dernek ve vakıflara ve daha da ilginç bazı cemaat ve topluluklara kaymıştır. Lokomotif onlardır. Buradan hareketle şu hükmü rahatlıkla tekrar edebiliyoruz: İyi düşünen, iyi ifade eden ve iyi bilenler arasında üniversite mensupları açık ara önde değil. Hatta bu algı bile çoktan iflas etti.

Bunun üzerinde durmak lâzımdır. Düşüncenin kök salmadığı bir bilim ocağında, ilmin ne kadar bulunabileceği erbâbınca tartışılması gereken bir husustur.

Bu ve benzeri konular üzerinde kafa yoranların sayısı, yazan birkaç isimden ibaret değildir. Yazıya dökülme de kayda girmese de kaynayan kazandan buharlar yükseliyor. Pek çok isim, seviye kaybından rahatsızlığını söylüyor.

Hatta, üniversite mensubu birkaç yakın arkadaşımın görüşlerine bakılırsa durum daha da vahimdir. İçinde buldukları müesseseyi iç yanığıyla yerden yere vurduklarına her Allahın günü şahid oluyorum.

Üniversitelerimizde, bu giriş cümlelerini şerhedecek, cerhedecek ilim erbâbının bulunduğunu da biliyorum. Hantal kitle arasında pek öne çıkamamaları da onların çabaları akademik namusu kurtarma yönünde hatırı sayılır iş görüyor.

“Bilimin mabedinde Yöntem Meselesi”ni, bu dikkatler ışığında okudum. Sosyolog Mustafa Aksoy, çalışmalarını hayranlıkla tâkîb ettiğim bir isimdi. Kültür ve sanat tarihçilerinin pek az girdiği bir sahaya dalmıştı. Damgaların

---

* Bu makale turkyurdu.com sitesinde daha önce yayımlanmıştır.

diliyle millet karakterinin şifrelerini bulmaya çalışıyordu. Esaslı noktalar yakaladığı ve ilim âlemini sarsacak ipuçları üzerinde delilli isbatlı sözler ettiği anlayanların dikkatinden kaçmamıştı. Ne mutlu ki, 1996'da Kazakistan'da başladığı bu çalışma, "Tarihin Sessiz Dili Damgalar" adıyla yakında kitap halinde basılmış olacaktır.

İlk yüz yüze tanışmamız, Turan Hoca'nın Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'ndaydı. Sonra, kendisi gibi bir başka açıdan damgalarla uğraşan Servet Somuncuoğlu'nun çalışmaları sırasında daha yakın tâkib eder oldum. Daha önce çok eser yayımlamıştı. Halk kültürü ve halk inanışları derinleştiği konulardı. Bambaşka şeyler söylüyordu. Halıların, kilimlerin ve taşlara çizilmiş damga ve figürlerin dünden bugüne neyi anlamamızı sağladığı üzerinde sağlam ve o ölçüde çarpıcı fikirlere varıyordu. Yaptığı, mukayeseli çalışmaları. İlerledikçe artan bir heyecanla, fikirleri kuvvetleniyor ve bunları şevk içinde söylemeye çalışıyordu.

Yazılarında belki bu heyecan tam mânâsıyla hissedilmez. Onu, kendinden geçen bir kam edâsıyla konuşurken, anlatırken dinlemelisiniz. O konuşmalarda, Türk'ü ve Türklüğü damgalarda keşfeden bir ruh görünür. "Türk'ü ve Türklüğü keşfetme" rastgele söylenecek bir söz değil; üzerinde ısrarla durmayı, düşünmeyi, anlamayı gerektirecek bir iş ve aslında bir sevdâdır.

Evet, Mustafa Aksoy, bir keşif faaliyetindedir. Ve bu keşfin sosyal ilimlerin bulunmuş usulleri üzerinden yürütülmesi esastır. Bu da yetmez, onları kritik ederek, eklemeler ve düzeltmelerle kullanmanın da yolunu bulmak lâzımdır. Çünkü, her metod, bir yol çizer, ama her yol da istenen yere ulaşmayı sağlamayabilir. Doğunun Batı'nın sosyal ilimlerde denediği her çalışma "yöntem"ini mutlaka karşılaştırmayla anlamak ve uygulamada, bu teknik bilgiden faydalanmak esastır.

İlmin Mabedinde Yöntem Meselesi, sanırım, bu fikirle yazılmıştır. Mustafa Aksoy, öteden beri, usul hakkında çok düşünen bir ilim adamıdır. Usul'ün esas'a giden yolu en iyi şekilde nasıl açması gerektiğini düşünmüştür. Meselenin felsefesi üzerinde yeterince durulmadığı görüşündedir. Bilim tarihi ve bilim felsefesi okunmadan, geçmişte yapılan çalışmaların usullerini tam mânâsıyla bilmeden ve karşılaştırmadan, metod konusunun halledilemeyeceğini görmüştür. Metodu, metodlu bir tenkîde tâbî tutmanın gereği de önüne çıkan esaslı bir problemdir. Bunun için de karşılaştırma yolunu seçer.

Eseri, genel okuyucu için çok teknik olmayan cümlelerle anlatmak bakımından işim kolay. Çünkü, kitabın arka kapağında verilen cümleler, yazarın görüşünü her seviyeden okuyucuya duyurmak için edilmiş benzer. Benim gibi, ilmî uzmanlık alanlarının dışındakiler için de aydınlatıcı bir metindir. Yazarı için belki de görüşlerinin özüdür. Önce bir tesbitle başlar: "Türkiye'de sosyal

bilimler; devlet, özel şirketler, hatta üniversiteler marifetiyle fen bilimlerine nispetle üvey evlat muamelesi görmüştür. Dahası sosyal bilimlerle ilgilenenlerin özellikle popüler olanları doğrudan doğruya siyasete girmiş, ya da siyasilerle yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkiler sosyal bilim çalışmalarına güveni azaltmıştır.”

Hem tesbit hem de hüküm ne kadar doğru. Bu cümleleri bir oto-kritik gibi değerlendirdim. Bu cümlelerde, meslekdaşlarının hedefinde siyaset olmasına kırgınlık ve belki bir ölçüde kızgınlık ve sitem de gizli. Mutlaka bildiğimiz bir husustu; ama nedense pek dile getirilmeyen bir meseleydi. Güçlü bir şekilde ifade edilmesi, ilimden uzaklaşma eğiliminde olanları dizginlemese de doğru bir tercihte bulunulmadığını ihtar ediyor. Olumlu etkilerinin görüleceği açıktır.

Arka kapak yazısının sonraki paragrafında, bu fikirler uygulama bakımından açılıyor: “Diğer taraftan siyasetin gündemiyle ilgili olmayan çalışmalara yeteri kadar ilgi duyulmamıştır. Dolayısıyla, bir kısım doktora çalışanları hariç tutulursa, genel olarak sosyal bilimlerle ilgilenenler, sosyal gerçekliği ortaya koymak yerine, siyasetçi anlayışıyla ve siyasetçilerin görüşlerini onaylamak amacıyla çalışmalar yapmışlardır.”

Bu cümleler, ilim namusunun iflâsını söylüyor. En açık ifadesiyle “Rezaleti gördüm!” diyen bir ilim adamının feryâdı halinde duyuluyor. Bana kalırsa, sosyal ilimlerde siyasetle bağlantılı işler yapanların bu cümlelere verilecek cevapları olmalıdır. Çünkü bu mesele adamakıllı tartışılmaya muhtaçtır. Geleceğimizi kemiren bir aldatmacanın, gerçeği çarpıtan veya gizleyen bir tür menfaat oyununun bozulması, öncelikle sosyal bilimcilerin olmazsa olmaz işidir.

Mustafa Aksoy, arka kapakta yer alan metnin üçüncü paragrafında, ilk iki paragrafta gerekçesini açıklamış bir yazar rahatlığıyla, kitabının muhtevasına geçiyor: “Elinizdeki bu kitapta, Niyazi Berkes, Ziya (Ziyaeddin) Fahri Fındıkoğlu, Erol Güngör, Baykan Sezer ve Doğan Ergun’un görüşleri doğrultusunda Emre Kongar’dan Ahmet Yüksel Özemre ve Fethullah Gülen’e, milliyetçilikten İslamcılığa, solculuktan Atatürkçülüğe kadar, ilerleme felsefesinin bütün pozitivist çocuklarının yöntem anlayışları tartışılmıştır.”

Sanırım, bu paragrafta da çok dikkat çekici tâbirler var. Mesela, “İlerleme felsefesinin pozitivist çocukları” tâbiri çok enteresan. Yukarda sayılan isimlerin önemli bir kısmı tarafından “pozitivizm”in topa tutulduğu bilinir. Sanki, pozitivizmle savaşmak için doğmuş fikirleri temsil ettikleri de bilinir. Buna rağmen, paradoksal pozisyonda, “ilerlemenin pozitivist çocukları”dırlar. Yazarın bu tâbirini cesaretle bir çıkış gibi değerlendirmek yerine, yine fikir ve ilim namusuna yormak gerekecektir.

Mustafa Aksoy, arka kapak yazısında burada da durmaz. İlk paragraflarda işaret ettiği noktayı, yeni fikirlerle zenginleştirerek, başka ifadelerle tekrar söyleme ihtiyacı duyar: “Türkiye’de bilim insanlarının çoğunluğunun zihniyeti “toplum mühendisliği” yönündedir. Siyasilerin ise oldum olası bu görüşte olduğunu okur zaten çok iyi bilmektedir.”

Devamında, unutulmaması gereken bir tesbîti tekrarlama ihtiyacını duyarak, siyâsîleri bir yana bırakıp yine ilme ve ilim adamlarına döner. Asıl söylemek istediklerini bir daha ve tenkid dozu hiç de hafif olmayan cümlelerle ifade eder: “... Bilim insanlarının asıl amacı sosyal hayatı değiştirmek değil, onu anlamak ve açıklamaktır. Hatta yirminci yüzyılın başından itibaren, “yasaların” yerini hızla görelilik, belirsizlik, ihtimaliyet gibi kavramlar alırken, bilimsel doğruların ucu açık, her zaman sorgulanmaya muhtaç bilgiler olduğu sağır sultanın malumudur.”

Metodların tartışıldığı bir kitabı yazanın, bazılarına çok ağır gelecek hükmü, bu cümlelerden sonra gelir: “Çoğu kez çağın gerçeklerinin uzağında, eleştirel bakış açısından mahrum bilim dünyamız, taklitçiliğin ötesinde öze dayalı hiçbir yöntem üretememektedir. Bu mesele siyasi ve bilimsel alanlarda öylesine yaygın gözükmemektedir ki, kamuoyu tarafından ne kadar tartışılabilir.”

“Metod üretemeyen”, olanı-biteni anlama çabasına yollar açamıyor demektir. Eğer, son cümleler bir durgunluğu ve söylenenleri, yapıp edilenleri sadece tekrar eden bir bilim dünyasını işaret ediyorsa, vaziyetin vehameti tahmin edilebilir. Bunu iddia ile söyleyen kitabı, yazarının talebiyle enine boyuna tartışmak erbâbı için kaçınılmaz bir görevidir.

İsteyen, sosyal ilim mensublarına çok yönlü bir dâvet olarak da değerlendirebilir. Bendeniz, biraz böyle bakılmasını isterim ve doğrusu neler deneceğini merak ederim.

“Kültür Sosyolojisi Açısından Doğu Anadolu” İsimli Esere Dair*
(Dr. Yaşar KALAFAT)

Eser, Mustafa Aksoy’un İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde 1995 yılında "*Kültür Sosyolojisi Açısından Elazığ ve Ağrı Köylerinde Aileye, Evliliğe ve Sosyal Hayata İlişkin Gelenekler*" adıyla yaptığı doktora tezidir.

Yazar, eserini; Metodoloji, Kültür Sosyolojisi, Aile ve Aile Tipolojileri, Evlilik ve Doğum Gelenekleri, Miras, Kirvelik, Nevruz, Ocak-Ateş, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Halk Takvimine Göre Yılbaşı, başlıklarında hazırlamıştır. Bu eserle, Doğu Anadolu incelemeleri Sosyoloji disiplini ile yeni bir ilmî soluk daha almıştır. Doğu Anadolu’nun kültürel yapısı Ankara ekolü tarafından, Prof. Dr. Abdulhalûk M. Çay yönetiminde tarih, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, Prof. Dr. Saime İnal Savive Doç. Dr. Ahmet Buran ile de, dil alanlarında irdelenmişti. İstanbul ekolünün, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya sosyolojik açıdan bakaneserler ürettiklerini rahmetli Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Prof. Dr. Mehmet Eröz hocalarımızdan biliyorduk. Bu zincirin Prof. Dr. Mustafa Erkal ve Prof. Dr. Enis Öksüz halkaları da biliniyordu. Mustafa Aksoy’un bu çalışması ile alan yeni bir kaynak kazanmıştır.

Mustafa Aksoy’un kitabına önsöz yazan Mehmed Niyazi’nin belirttiği “ideoloji yerleştiği idrake hâkim olur. Bu nedenle ideolog, ilmin altını çizeceği çelişkileri, menfaatine uygun değilse rahatlıkla görmemezlikten gelebilir... Bilimler beynelmileldir. Fakat sosyal bilimlerin millîlik vasfı önde gelir. Çünkü onların araştırma konularını sosyal yapıların, sosyo-kültürel unsurların biri veya birkaçı teşkil eder... Sosyolojik olaylar, sosyo-kültürel yapının damgasını taşırlar” temel yaklaşımından yola çıkan Mustafa Aksoy, “etnik bölücülüğü” kültür zeminde yapanlara, araştırma alanında derlediği bilgiler vasıtasıyla karşı çıkarmıştır.

Eserde, bölümlerin dip notları ayrı numaralandırılırken, sahife altlarına almatekniğine gidilmeyip, dipnotlar bölüm sonlarına alınmışlardır. Yararlanılan kaynaklar, eserin son kısmına, alfabetik olarak alınmıştır. Böylece, bu sahada, bibliyografya çalışması yapanlara, yazar bu çalışması ile ayrı bir katkıda bulunmuştur.

---

* Bu makale Bilge Dergisi’nde daha önce yayımlanmıştır. Bu eserin ikinci baskısı, “Doğu Anadolu Kültürü Üzerine Bir İnceleme”, adıyla (İstanbul 2007) yayımlanmıştır.

Yazar, yaptığı alan çalışması sonuçlarını aktarırken, konu ile ilgili yayınların kritiklerine de, haklı olarak girmiştir. Mesela Nevruz/Yenigün bayramından hareketle, Zerdüşizm ve Yezidilik arasında özel bağ kuran yazarlara makul tenkitler getirmektedir.

Bu noktada Zerdüşizm gibi, Türkiye Türk kültürünü de yakından ilgilendiren dinlerin, “dinler tarihi” disiplininin ustaları tarafından araştırılıp, alan çalışması yapan “Kültür Sosyologları”nın istifadesine sunulması gerektiğine inanıyoruz.

Yazarın, araştırma alanı olarak seçtiği; Ağrı, Elazığ, Malatya, Adıyaman, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerine, başka araştırmacılar tarafından, bölgenin diğer illerinin de Yüksek Lisans ve Doktora seviyesinde, Kültür Sosyolojisi disiplininde ele alıp, yayına dönüştürülmesi, parçalardan hareketle bütüne ulaşılmasını sağlayacaktır.

Mustafa Aksoy’u bu güzel eseri için kutluyoruz. Bu münasebetle benzeri çalışmalar yapmasını temenni ediyor ve sosyo-kültürel eserleri için, inanç indeksinin lüzumuna inandığımızı tekrarlıyoruz.

Son sözü Mustafa Aksoy'a verelim:“Türkiye'nin problemi halkta değil, siyasetçilerle, medyanın oluşturduğu kamuoyunun olumsuz etkisi altında kalanlardadır. Diğer yandan, ilmin değişkenlik vasfını göz ardı edip, onu tabulaştırırlar, siyasi görüşlerini veya arzularını, değişmez gerçekler olarak ifade eden araştırmacılar ile ‘kendini aydın zanneden’ günü birlik düşünenler arasındadır”.

“Yılın Öncü Kültür Araştırmacısı Ödülü”nü Neden Sayın Dr. Mustafa Aksoy Hocamıza Veriyoruz?*
(Ordu Üniversitesi Ödül Törenindeki Takdim Konuşmasından)

Kültür tarihimizde pek çok boşluk söz konusudur. Özellikle söz konusu etnografya eserleri olduğunda bu daha açık bir şekilde kendini gösterir. Bazen halılarda, resimlerde gördüğümüz, bazen evlerin dış cephelerinde karşılaştığımız maddi kültür unsurları olan işaretler, damgalar, yani kısacası Türk kültür tarihinin etnografya eserleri hakkında sosyolog Dr. Mustafa Aksoy tarafından yapılan çalışmalar her türlü takdire değer.

Dr. Mustafa Aksoy, sosyoloji disiplininin gelen ve bütün akademik kariyerinde sahaya, kültüre bizatihi temas etmeye önem veren bir Türkolog ve akademisyendir. O, Türk kültür coğrafyasını karış karış gezerek, 18 yıllık bir emek sonucu yazdığı “Tarihin Sessiz Dili Damgalar” kitabı ile oldukça saygın bir hizmete imza attı.

Dr. Mustafa Aksoy’un bu eseri dört kurumdan ödül almıştır:

- 1-"Türk Kültürüne Hizmet Ödülü", Yeni Ufuklar Derneği Genel Merkezi, Kayseri, 2014.
- 2-ABD’de yaşayan Türklerin, Türk asıllı Amerikalıların ve Amerikalı Türk dostlarının oluşturduğu bir sivil toplum kuruluşunun “2014 Yılında Alanlarında İz Bırakmış En Başarılı Meslek İnsanları Ödülü”.
- 3-"Türk Dünyası Hizmet Ödülü", Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, 2016.
- 4-"Ziya Gökalp İlim ve Teşvik Ödülü", Türk Ocakları Genel Merkezi, 2016.

Dr. Mustafa Aksoy, saha araştırmalarının gerektirdiği zaman ve maddi kaynağa sahip olmadığı için zaman zaman geceleri seyahat edip gündüzleri araştırma yapan, bazen de arazide yatmak zorunda kalan bir akademisyendir. Diğer yandan biricik oğlu Mehmet Niyazi’ye babalık görevini yerine getiremediği için üzülen ve nihayet

---

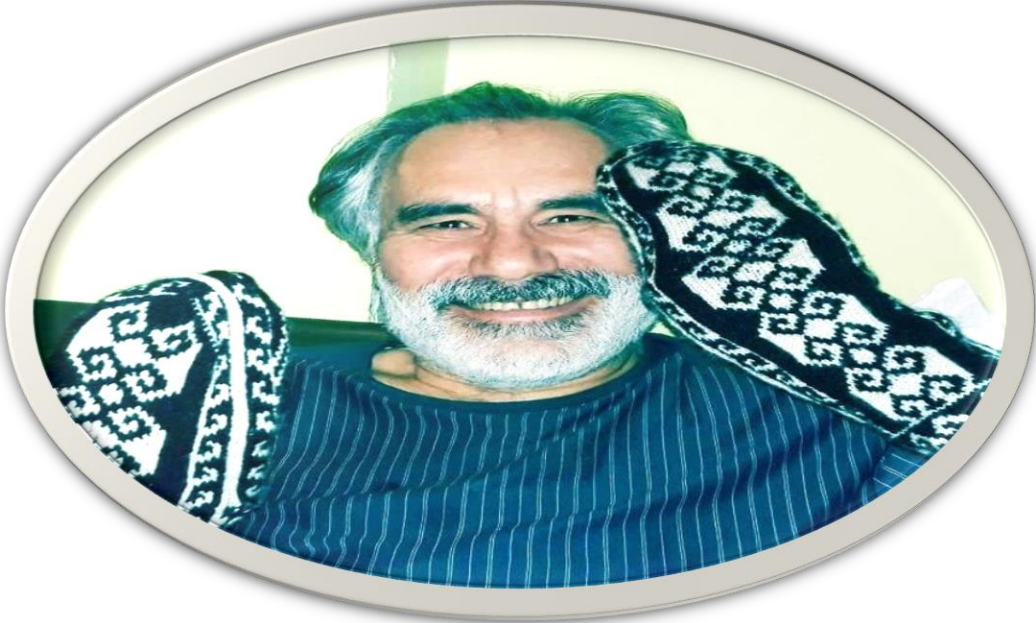
*Ordu Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Tarık Yarılgaç tarafından Mustafa Aksoy’a verilen “Yılın Öncü Kültür Araştırmacısı Ödülü” töreninde (26 Mart 2019) yapılan taktim konuşmasından bir bölüm.

Temmuz 2014’de basılan “Tarihin Sessiz Dili Damgalar” kitabını eline alıp oğluna baktığında karşısında boyu kendisinden uzun, 19 yaşında bir delikanlı gören babadır. Kısaca o, çok kıymetli saha araştırmalarını, gözyaşları, hasret, maddi ve manevi acılarla beraber yapan fedakâr ve başarılı bir bilim insanıdır.

O, saha araştırmalarında yaşadığı sorunlara rağmen, “oğlumun hasreti hariç, hiç birinden pişman değilim” diyebilen bir sosyologdur. “Zaten pişman olmadığım için kitabımın basılmasından bir hafta sonra, bankadan kredi çekerek, Tataristan, Çuvaşistan, Başkurdistan, Mari El ve Komi özerk cumhuriyetlerine” gittim diyen Sayın Dr. Mustafa Aksoy’a “Yılın Öncü Kültür Araştırmacısı Ödülü”nü vermekle çok mutluyuz.

Sakallı Hoca
(Yusuf ARSLAN)*

Üniversitelerimizde öğrencisinden hocasına herkesin yakındığı konulardan biri de eleştiri konusudur. Bizim ülkede herkes her konuda uzmandır. Bilsin ya da bilmesin söyleyecek bir şeyler bulur konuşuruz. İcraatta zayıf konuşmada birinciyiz. Hatta dünya konuşma şampiyonu biziz. Çok okuyan bir toplumuz diyeceğim fakat öyle de değiliz. Kitap ihtiyaç listemizin 235. sırasında. Kitap okumaya ayırdığımız süre günde bir dakika. Kitabın kapağını açıp kapatmayı okumadan sayıyoruz. Bizde olan üniversite Amerika’da, İngiltere’de Almanya’da yok. Toplam 203 üniversitemiz var. Bu az geliyor ki her yıl yeni üniversite açıyoruz. Üniversitelerimiz dünyada saygınlığı olan eğitim yuvaları diyeceğim fakat en az üçte ikisinin öyle olmadığını herkes biliyor. Herkes nitelikten şikayet ediyor. O zaman herkes kendi niteliğini düzeltmekten işe başlasın dediğimizde de ne başlar ne ayaklar kendimizde düzeltilecek bir taraf bulamıyoruz. Harika bir toplumuz diyeceğiz ama öylede değiliz. Eksilerimiz artılarımızdan o kadar fazla ki sayanın ağzı yoruluyor. Eskiden olsa belki birkaç kişi çıkardı ama şimdi eksiklerimizi sıralamaya başladığımızda “sen ne diyorsun?” yoluna ayak basanı göremez olduk. Akademik dünyamız giderek kuruyor, kurdukça gevrekliyor, gevreklettikçe çöküyor, çöktükçe depremler oluyor. Adeta üretme, düşünme, yazma özür lüyük. Lafa gelince de herkesi kendimizden küçük görüyor, kendimizi de bulunmaz Hint kumaşı sanıyoruz.

* Doç. Dr. Batman Üniversitesi.

Kimseyi beğenmiyor, herkesi eleştiriyoruz ama biri bizi eleştirdiğinde olmayan hakareti etmeyi kendimize hak görüyoruz. Kendimiz demokrat olmadan başkalarını demokrat değil diye eleştiriyoruz. Fikir, düşünce özgürlüğünü savunuyoruz, öğrencilere soru sormadıkları, eleştiri yapmadıkları için kızıyor, tenkit ediyoruz ama eleştiri yapan biri çıktığında da onu yerden yere vuruyoruz. Bu vaziyet öyle olmuş ki, akademisyeni eleştirmek en affedilmez günah dediğimizde, eskiden birkaç itiraz edene rastlıyorduk fakat şimdilerde itiraz eden kimseyi göremiyoruz.

2003 yılıydı. Marmara Üniversitesi'nde yüksek lisansa başvurmuştum. Sözlü sınavla öğrenci alınıyordu. Sınavımda, alana dair tek soru sorulmadan haksız yere elendim. Juri başkanı doğuştan gelen aidiyet farklılıkları nedeniyle benim Marmara Üniversitesi'nde sınav kazanmamın mümkün olmadığını yüzüme karşı söyledi. Jurinin diğer üyeleri O'nun dediğine karşı çıkan bir söz etmedi. Juri başkanın cesareti büsbütün arttı: *“Sen kendi düşüncende olan üniversitelere git. Oralarda seni kabul ederler. Sana bunu kötü niyetle değil bir abla olarak söylüyorum”* dedi. Sesinde, yolunu şaşırarak kendi mahallesine gelmiş başka mahalleli birine gideceği adresi tarif eden bir mahalle sakinin tavrı vardı. *Yolları şaşırılmışsın. Üşümüştün, acıkmışsındır. Buyur içeri gel, dinlen! Misafirimiz ol!* diyen biri gibi davranan olmadı. Bilimle uğraşan birisi adına utanacağım daha önce aklıma gelmemiştir. Çok üzüldüm, çok ağırıma gitti. Fakat kendine akademisyen diyen birkaç kişinin yanlış davranışını bir kuruma mal etmemeli, genelleme yapmamalı, mağdur edebiyatına sığınıp feveran etmemeliydim. Marmara Üniversitesi, yanlış sözler eden bu akademisyen grubunun, bu tuzu kuruların şahsi malı değil, milletin üniversitesiydi. 18 saatlik bir yolculuk yaparak İstanbul'a lisans üstü eğitim almaya gelen bu milletin bir evladının yüzüne şak diye üniversite kapıları kapatılmazdı. Yüzüme söylenenler ne kadar incitici olursa olsun genelleme yapmamalı, hayallerimin önüne geçmesine izin vermemeli aksine böyle düşünenleri utandıracak gayreti ve çabayı göstermeliydim. O sene sosyoloji, tarih, felsefe alanında ne kadar kitap bulduysam okudum. Kalan vakitlerde İngilizceyi geliştirmek için yabancı dil çalıştım. Bir yandan da Marmara Üniversitesi'nde özel öğrenci olarak iki ders aldım.

2004 yılında aynı üniversitenin Tarih Eğitimi bölümünde yüksek lisans sınavları açıldığında ilk başvuranlar arasındaydım. Sınav günü geldiğinde 14B'ye binip yaptığı lezzetli baklava, poğaçaya, soğuk sandüviç, kuru ve yaş pastalarıyla

aklımda izi kalan eski Marmara Pastanesi'nin hizasındaki Göztepe durağında indim. Atatürk Eğitim Fakültesi'nin kapısından içeri girip en üst katta bulunan bölüm koridoruna vardığımda hayallerine kavuşmak için benim gibi yirmili yaşlarında otuza yakın gencin erkenden gelip sıra beklediğini gördüm. İçimden, “Allah herkesin gönlüne göre versin”, dediğimi anımsıyorum. Bölüme on kişi alınacağı için her üç kişiden biri elenecekti. “İyi olan kazansın!”, diyebildiğim son şey buydu.

Koridorda sözlü için ismimin çağrılmasını bekliyordum. Aklımda, geçen yıl söylenen yanlış sözler dolanıp duruyor. Diğer adayların meraklı bakışları altında bir o yana bir bu yana yürüyor, yaşadığım endişeyi diğer adaylardan gizlemeye çalışıyor, aklımda dönüp duran düşünceleri bastırma için çaba gösteriyordum. Fakat sonra nereden geliyorsa, yanlış sözler yeniden aklıma geliyor, aklıma geldikçe tüm bastırma, sakın kalma çabamı tıpkı bir bıçak gibi kesip atıyordu. Doğuştan gelen aidiyetlerin “bela” olup karşına ok gibi hücum eden soyut varlıklara dönüşmesinin verdiği endişe ve korkuyla iç içe geçmiş bir saatin ardından odadan ismimi çağırdıklarında bir rüyadan uyanmış gibi o soyut varlıklar adeta üzerime hücum etmişte onun verdiği ağırlıkla ayaklarımı sürüye sürüye sınavın yapıldığı odaya giriyormuş duygusuna ulaşmıştım. Titrek bir el itmesi ile odanın kapısını kapattım, adaylar için ayrılmış önünde küçük bir masa bulunan sandalyeye oturdum. Üç jüri üyesi göz hizamda, bana bakıyorlar. Kim bilir akıllarından ne geçiyor? Tişörtünde kırmızı çizgiler olan neden öyle baktı? Gözlüklü olan neden sakalını sıvazlıyor? Önünde dosya bulunan, elinde tuttuğu kalem sağa sola öne arkaya oynatanı gözüm tutmadı. Bir fenalık etmese bari... Kendimi cami önlerindeki güvercinler gibi hissediyorum. Ürkek, diken üstünde, tedirgin... Birden nereden geldiği anlaşılamayan pat diye bir ses odanın sessizliğini bozdu. Elimdeki pet suyu masaya koymak isterken yere devrilmiş. Jüri başkanı “çok heyecanlısın” dedi. Hafif tebessüm ediyordu. Aynı tebessümle karşılık verip, “biraz” dedim. Gerçekte yalın bir sınav heyecanı değildi. Heyecanı yöneten dipteki duygu geçen yılın getirdiği endişeydi. Marmara Üniversitesi'nde, sınav kazanmam dedikleri gibi mümkün değil miydi? Boş bir hayalin peşinde mi koşuyordum? Olmayacak duaya amin mi diyordum?

Bölüm başkanı ve bir jüri üyesi soru sormadı. İlk soruyu ve öteki soruları kalın gözlüklerinin arkasında görünüşü sert Sakallı hoca başladı sormaya.

- *Delikanlı felsefe nedir? Şaşırmışım. Tarih Eğitimi ile ilgili 10'a yakın sorumlu olunan kitaptan değil, bambaşka bir alandan soru gelmişti. Felsefenin bütün bilimlerin anası olduğunu lafta söylerlerdi fakat bunu uygulayan birisini gördüğümü hatırlıyorum. Karşımda oturan Sakallı hoca ezber bozup papağan gibi tekrarlayarak sınava hazırlandığım alan kitaplarından değil bilimlerin Şah-ı Merdan'ı felsefeyi bilip bilmediğimi sorguya çekiyordu.*
- *Felsefe, soru sormak, tenkit etmek ve çıkan yanıtta yeni bir soru ve tenkit getirmektir. Yanıt verdikten sonra verdiğim cevabın hoşuna gidip gitmediğini anlamaya çalışan gözlerle pür dikkat ufak bir mimik işaretini yüzünde aramaya başladım.*

Kalın gözlüklerinin arkasına sakladığı gözleriyle memnuniyet bakışı fırlattığında yüzüne inen tebessümün dalga dalga bir ferahlık yayıp içime yürüdüğünü hissediyordum.

- *Afferin! dedi sakallı ve devam etti: Bizde felsefe bilmeden bilim yapılmaya çalışılıyor. Profesör olmuş, Sokrates, Platon'u okumamış. Felsefe bilmeyen birisi olgulara şaşırır bakar. Bilimin başı felsefedir. Bilimde gerilemenin sebebi felsefeye gösterilen ilgi ve merakın düşük düzeyli kalmasıdır.*

Sakallı; Tunceli, Alevilik, Mustafa Kemal Atatürk, Kürtlük ile ilgili birkaç soru sorduktan sonra, "tamam delikanlı çıkabilirsin" dedi. Sonuç açıklandığı zaman ismimi kazananlar arasında gördüğümde gözlerimden aşağı dökülen yaşlarım vardı. Gözyaşlarım yalnızca yüksek lisans hayalime ulaşmama değildi. Okumak arzusu ile tutuşan bir gencin yüzüne kapı kapatanlara karşı o kapıyı açan milletin vicdanlı devlet görevlilerinin henüz bitmediğini görmüş olmamayı. Bugün geriye dönüp düşündüğümde o kapı o gün açılmasaydı yaşadığım hayat bugünkünden daha doyurucu, tatminkar olmazdı. Sakallı gibi kaç hoca bu milletin evlatlarının hayatına doyum taşımış, dönemeç olmuştur bilinmez ama böyle hocalara bu memleketin ihtiyacı olduğu inkar edilemez. Böylesine ne mutlu!

Sonraki dönemde Sakallı hocayı daha yakından tanıma imkanım oldu. Görünüşü sertti bu doğru, insanları kırdığı da olmuyor değildi fakat vicdanlı, hak yemez, yanlış söze, yanlış işe tolerans göstermeyen, işini düzgün yapanı da yüreğine nakş eden birisiydi. Yalakalık, pohpohlama, alkıştan hoşlanmıyor, böyle yapanları

bozduğu oluyordu. Üniversitede makam, unvan, koltuk peşinde olanlara benzemiyordu. İşi aşkıydı.

Günün birinde yüksek lisans derslerinden biri olan Bilim Felsefesi dersinde Sakallının görüşlerini tenkit eden beş sayfalık yazıyı kaleme alıp, sınıf arkadaşlarıma okuttuğumda *“Sakallı eleştiri kabul etmez, kafayı sana takar dersi geçemezsin, boş ver, yurt gitsin”* dediklerinde tereddüt yaşamıştım. Zar zor girdiğim yüksek lisansa rahat durmayarak başıma iş alabileceğim korkusu beni sardı. Fakat cesaretimi toplayarak dersin sonunda tenkitlerimi Sakallıya sunmuştum. Olgunlukla karşılamış, bir okuyayım demişti. Ertesi hafta ben ve sınıf arkadaşlarım heyecan içinde Sakallının tepkisini merak etmiştik. O gün geldiğinde karşımızda sinirli, kızgın birini beklerken yüzü gülen bir hocayla karşılaştığımızda hepimiz şaşırmiştık. Hiç unutmam hocanın söylediklerini: *“Delikanlı yazdığın tenkiti okudum, teşekkür ederim sana. İşte üniversite böyle olmalı. Sizlere de delikanlının yaptığı örnek olsun. Öğrenci hocasını emme basma tulumba gibi sürekli onaylamamalı. Eğer sürekli onaylıyorsa ya hoca hiçbir şey anlatamıyordur yada öğrenci hiçbir şey anlamıyordur. Senin felsefe okumuş olman sana avantaj sağlamış. Tenkit ederek düşünmeyi öğrenmişsin. Bizim öğrencilere de böyle bir bakış gerekiyor. Felsefe olmadan eğitimin hedeflerine ulaşması mümkün değil”*. Bu sözleri dedikten sonra köşe yazmak ister misin diye sordu? İlk köşe yazımı yazdığımda yaşım 22’ydi.

İki dönem boyunca sosyoloji, tarih, felsefe, antropoloji, metodoloji konularında Sakallıdan dersler aldık. Sınıf arkadaşlarımin fikir sormadan tez danışmanı dağılımı yapmaları nedeniyle tezi Sakallı’dan alamamış olsamda juriye ismini yazmıştım. Bir buçuk sene sonunda tezimi tamamladım. Tezimin GİRİŞ kısmına 10’a yakın sora sorarak başlamış, SONUÇ kısmını da aynı şekilde soru sorarak tamamlamıştım. Hiç unutmam, tezi odasına çıkıp teslim ettiğimde Sakallı, GİRİŞ kısmındaki soruları okuduktan sonra hemen SONUÇ bölümündeki sayfaya atlamış *“Tebrik ederim delikanlı. Gördüğüm en farklı tez”* demişti. İçimden ama içindekileri okumadı diye geçirdiğimi duymuş gibi *“Ülkemizde yazılan tezler genellikle tez değildir. Tezsiz tezdır. Derlemedir. Birbirinin taklit ederek yazılır. Özgünlük yoktur. Düşünceye rastlayamazsın. Eleştiriye rastlayamazsın. Fakat sen düşünmüşsün. En önemlisi sorgulamışsın. İlk sayfada sorguladığın yetmemiş son sayfayı da sorularla*

kapatmışsın. Bilim soru sorarak olur. Ulaştığın cevapları da tenkit ederek. İçerikte o onu dedi bu bunu dedi'den daha önemli olan öğrencinin soru sorabilmesidir.”

2009'da aynı bölümde doktora başladım. Doktora tez danışmanı olarak Sakallıyı seçtim. Ondan görüp, duyup, öğreneceklerim vardı. Tenkitçi yanı en çok sohbetlerinde açığa çıkardı. Bu vesileyle eleştirel düşünceyi yakından görme imkanı olurdu. Makalemin başlangıcındaki üslubu O'ndan öğrendim diyebilirim. Okumaya çok önem veren biri. İsmi ilk kez duyduğum Türk düşünce adamlarını bize O tanıtırdı. Her dersinde kitap referansları verirdi. Çok sayıda saha çalışması yaptığı için gördüğü ülke, şehir ve tanıştığı insanlara ilişkin acayip bilgiler paylaşırdı. Öğrencisiyken kütüphanesinden okumam için kitaplar verdiğini unutmam. Akademisyen olup Batman Üniversitesi'nde görev yaptığımda bile bir koli kitabı İstanbul'dan bana yollamıştı. Sakallı, kendisinde ışık gördüğü öğrencisi kim olursa olsun gölgesini üzerinden eksik etmeyen birisi. Yazdırdığı tezi ince eleyip sık dokurdu. Biraz da öğrencinin canını okurdu. Sakallı, danışmanı olduğu tezlerde bilhassa birincil kaynak olsun isterdi. İkincil kaynağa çok az tahammül gösterirdi. Onca iş güç arasında hafta sonu evine çağırıp çay demleyip tezi sayfa sayfa okuyup düzelttiğini unutmuyorum.

Sakallı hocanın adı Mustafa Aksoy'du. O, Marmara Üniversitesi'nde bu ülkenin her evladının, bu aziz milletin her gencinin lisans üstü eğitim yapabileceğini gösteren kişiydi. Saygıyla...

**Bir “Damga”lık Ömür
(Hüseyin POLAT)***

1994 yılında hayatımın en uzun yolculuğunu yaparak Şanlıurfa’dan İstanbul’a Üniversite eğitimi için gittim. Marmara Üniversitesi’nde öğrenci olmak benim için çok büyük bir onurdu. Ancak itiraf etmeliyim ki o günü hatırladığımda ailenizden, sevdiğinizden uzak olmak, büyük bir şehre uyum benim için epey zor olmuştu. Allah rahmet eylesin değerli hocam Murat Aşıcı bir dersten sonra beni yanına çağırarak sohbet etmişti. O sohbetten sonra nasıl olduysa “Türkçe”yi bile konuşmadığımı fark etmiştim. Yine o yıllarda Sosyoloji derslerimize giren bir hocamız, benim çocukluk, gençlik yıllarımda şahit olduğum, deneyimlediğim birçok şeyi anlatarak dikkatimi çekiyor, derslerini her hafta ilgi ile dinlememe neden oluyordu. Asıl ilginç olanı ise dersin hocası o olmasına rağmen bir şekilde biz kendimizi konuşurken bulurduk. Onu dinlerken önce bildiğinizi sonunda ise daha çok bilmeye ihtiyacınız olduğunu öğrenirdiniz.

1994’lü yıllarda bir hocanızın derslerinde pozitivist meyan okuması büyük bir şeydi. En azından benim için. Sahip olduğumuz farklılıkların kültürümüz için nasıl bir zenginlik olduğunu, yüzyıllardır atalarımızın yaşam ve düşünce kodlarını nasıl da devam ettirdiğimizi göstermesi ufuk açıcıydı. Sınıfımızda hatırı sayılır sayıda muhafazakâr ve çeşitli dini gruplara yakın öğrenciler vardı. O tek başına o yıllarda meyan okurdu; *“bilim insanı pozitivist olmak zorunda değil”*, *“bilim sadece deney ve gözlemlerle ispat edilen şey değildir”*, *“hele bir insan kendine Müslüman diyorsa bunları daha da sorgulamalı”* diyerek o dönem bilimsel gelişmeler için muhakkak bir ayet bulmaya çalışan Müslüman gruplarla tartışmaktan çekinmezdi. *“Kutsal kitabımız bir bilim kitabı olmak zorunda değildir”*, *“Müslüman bilim yapmak istiyorsa daha akıllı olmalıdır”* gibi cümleler hala zihnimde çarpışıp durur.

Bir bilim insanının en önce sahip olması gereken özelliğinin “felsefe” olduğunu ondan öğrendim/k. Bir akademisyenin en önce bilim felsefesine sahip olması gerektiğini ondan sık sık duyardınız. Onun öğrencisi olma şansı yakalayan herkes, bir bilim ahlakı, felsefesine sahipse bunu Mustafa Aksoy’a borçludur.

---

* Dr. Adıyaman Üniversitesi

Bir bilim insanının yaşamı bilimin kendisi olur mu? Hocam, abim Mustafa Aksoy'un yaşamına ve çalışmalarına baktığımızda ulaşacağımız sonuç kocaman "evet"tir?

O'nun yaşamı bilimdir ve tıpkı ömrünü adadığı "damga"lar gibiilmekilmek dokunmuştur. Nevruz kavramı ile ilgili birçok makale okumuş, bir çok kişi dinlemiş olabilirsiniz ancak bütün siyasal ve ideolojik tartışmalarının ötesinde bilimsel kaygı ile yazılmış "kültür sosyolojisi açısından nevrüz kavramı" çalışmasını okuduğunuzda muhtemelen şaşıracaksınız. Bugün Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan vatandaşlarımızın evde konuştukları dillerini resmi dairelerde rahatça konuşmalarını, kendini ifade etmelerini, devletin resmi kanallarında dilleri ile program yapmalarının bilimsel alt yapısını 1996 yılında "*Terör nedeniyle göç etmiş ailelerin sorunları*" adlı saha çalışmasına borçlu olduğumuzu ve nihayetinde atalarımızın kültürel mirasını, hafızasını ortaya çıkarmak için, kültürümüzün "dna"ları olarak nitelendirdiği "damga"larla ilgili birçok makale ve kitaplarını okuduğunuzda ise ne büyük bir bilim değeri ile karşı karşıya olduğumuzu anlarsınız.

Hocam, abim Mustafa Aksoy'un çalışmaları sadece Anadolu coğrafyasında değil dünya coğrafyasında Türk kültür tarihi açısından eşsizliği ile ilerde çocuklarımız için bir kültür mirası, hafızası olacak niteliktedir. Bunun için bütün çalışmaları yanı sıra "*Tarihin Sesiz Dili Damgalar*" adlı şaheser kitabına bakmanız yeter ve her kelimesinin, satırının, hocanın ömrü, nefesi olduğunu bilmelisiniz.

Sosyal Bilimlerde araştırma yöntemlerinde hocam, abim Mustafa Aksoy; İmam-ı Buhari'nin bir hadisi doğrulamak için gösterdiği çabanın sonunda kaynak olarak başvurmak istediği kişinin hayvanı dereden geçirmek için hayvanı ot ile kandırmasına şahit olduktan sonra "hayvanı aldatan bizi de aldatır" düşüncesi ile o kişiye kaynak olarak güvenilemeyeceği ilkesinin sosyal bilimlerde de temel bir prensip olması gerektiğini adeta tüm saha çalışmalarında göstermiştir. Onun makalelerinde, kitaplarında doğrulatmadığı, kendisinin bizzat görmediği bir "damga"yı, "bilgi"yi yazmadığını bilim dünyası, okuyucuları bilmelidir.

Muhtemelen öğrencileri arasında ben daha şanslıydım. Akademide bir deyiş vardır; "*Hoca yetiştirmek istediği öğrencisine ancak en ham düşüncelerini açar*". 1998 ve 2002 yıllarında olmak üzere Türkiye'nin Doğu ve Güneydoğu'sunun birçok

ilini kapsayan saha çalışmalarında yanında bulma fırsatı yakaladım. Akademi dünyasında bir bilim insanının sahada çalışırken görmekten, izlemekten daha öğretici ve haz verici bir şey yoktur herhalde. Hele bu hocam, abim Mustafa Aksoy ise. Tıpkı öğrencileri ile olduğu gibi sahada da herhangi biri ile iletişime geçtiğinde kimin hoca, kimin öğrenci olduğunu anlayamazdınız. Bir bilim insanının mütevazılığını, akademik unvan kibrinden arınmışlığını onda çok rahatlıkla görebilirdiniz. Bir şey daha görebilirdiniz; birinin babası, amcası, dayısı ya da abisi olduğunu da. İyi bir akademisyenseniz çoğu zaman kusurlarınız da af edilebilir. Ancak Mustafa Aksoy sadece iyi bir akademisyen değildi bir de iyi bir insandı.

Ömrünü akademiye, bilime adanmanın nasıl bir şey olduğunu ve sonuçlarını merak ediyorsanız onun yaşamını ve çalışmalarını okumalısınız, sahada gezdiği yerleri hayal etmelisiniz.

10 yıllık öğretmenlik yaşamımdan sonra, son 10 yıldır akademisyen kimliğine sahibim. Öğrencilerimin, arkadaşlarımdan bana takdir ettikleri bir öğretmenlik, akademisyenlik payesi vardır. Ancak ben bunun büyük bir kısmını hocam, abim Mustafa Aksoy'a borçlu olduğumu itiraf edebilirim. Bugün onun mirasını, ilmi kişiliğini yaşatarak öğrencilerime aktarmaya çalışıyorum. Hocanın öğrencilerinin, benim öğrencilerimin ve nihayetinde adını taşıyan oğlumun da bu mirası biraz daha ileri taşıyacağına inanıyorum.

FOTOĞRAFLAR

